

KULTURMILJÖPROGRAM MÖLNÅLS STAD

Beslutat av kommunstyrelsen 2018-03-28

I dagligt tal brukar byggnader och miljöer som har kulturhistoriska värden kallas "k-märkta". Uttrycket är ett samlingsbegrepp för olika typer av lagskydd och kulturhistoriska bedömningar. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla!

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Vad är ett kulturmiljöprogram?	6
Vad är en kulturmiljö?	6
En viktig resurs	6
Kulturmiljöprogram för Mölndals stad	8
Strategier för Mölndal	8
Klimatpåverkan	8
Vision Mölndal 2022 – En modig stad med tydlig historia	9
Förhållningssätt till urval av miljöer	10
Mölndals historia	11
Nationella intressen	12
Kulturmiljöer i Mölndals stad 2018	13
1. Västerberget, Sandås, Valås	14
2. Safjället	18
3. Krokslätts fabriker	22
4. Hagåkersgatan, Häradsgatan m.fl.	26
5. Fässbergs by	30
6. Lunnagården	34
7. Mölndals stadshus, Folkets hus och tidig centrumbebyggelse	38
8. Svejserdalen, Lackarebäcks gård, Ekekullen	42
9. Västra Enerbacken	46
10. Kristinedals småhusområde	50
11. Gunnebo	54
12. Åby bostadsområde	60
13. Mölndals kvarnby	64
14. Forsåker – bruksområdet	70
15. Fässbergs kyrka	74
16. Stridsvagnshinder och vägspärr	78
17. Våmmedals by	82
18. Kållereds kyrka	86
19. Livered, Högen	90
20. Stretered, Sagåsen	94
21. Dvärred	98
22. Fagered	102
23. Kimmersbo	106
24. Annestorp – industrimiljön	110
25. Sinntorpsskolan	114
26. Lindome kyrka	118
27. Lindomeåns dalgång	122
28. Djupedala vattenkraftverk	128
Lagstiftning och nationella mål.....	132
Aktörer	134

Medverkande

Projektledning, Mölndals stad

Ulla Hasselqvist

Stadsantikvarie

Kultur- och
fritidsförvaltningen

Texter och kulturhistorisk analys

Mikael Hammerman

Bebyggelseantikvarie

Tyréns

Linnéa Tidäng

Bebyggelseantikvarie

Tyréns

Kristofer Sjöo

Bebyggelseantikvarie

Tyréns

Anna Reuter Metelius

Bebyggelseantikvarie

Tyréns

Pär Connelid

Kulturgeograf

Kula HB

Övriga medverkande från Mölndals stad

Elisabet Börlin

Översiktsplanerare

Stadsbyggnadsförvaltningen

Anna Sundin

Planarkitekt

Stadsbyggnadsförvaltningen

Annika Fehrling

Bygglöshandläggare

Stadsbyggnadsförvaltningen

Ulf Winter

Bygglöshandläggare

Stadsbyggnadsförvaltningen

Samt antikvarier från Mölndals stadsmuseum i dialog med Mölndalsborna.

www.molndal.se

INLEDNING

Bakgrund

Kulturmiljöprogram 2018 är en revidering av programmet från år 2000. Programmet innehåller stadens strategier för kulturmiljöarbetet och presenterar ett representativt urval av områden som speglar kommunens kulturhistoriska utveckling från forntid fram till vår tid.

Under de 18 år som gått sedan det förra programmet gjordes har flera av kulturmiljöområdena förändrats, en del byggnader har försvunnit och andra har tillkommit. Samtidigt har synen på kulturmiljöarbetet förändrats vilket märks i de nationella kulturmiljömålen samt i ny lagstiftning under perioden.

Hög byggtakt kräver strategier för hållbarhet

Mölnads stad ingår i en av Sveriges tillväxtregioner där behovet av och intresset för att bygga är mycket stort. Behovet kan jämföras med miljonprogrammets byggande under rekordåren (1965-1975). Den höga takten och det storskaliga byggandet framkallade då en motreaktion. Kritiken mot de omfattande rivningarna i stadskärnorna ställde krav på helt nya stadsbyggnadsideal, inte bara i Sverige utan även genom internationella ställningstaganden, med ett tydligt avstamp i och med det Europiska Byggnadsvårdsåret 1975.

Strategiskt arbete

Erfarenheter från rekordårens byggande har lett fram till att samtidigt som det undersöks möjligheter att förenkla lagstiftningen så att bostadsbyggandet kan öka så skapas olika vägledande strategier för hur byggandet ska kunna ske på ett långsiktigt hållbart sätt. Exempel på vägledningar är övergripande miljömål, sociala hållbarhetsmål, stadskvalitetsmål, arkitekturpolicys och det strategiska kulturmiljöarbetet. Kulturmiljöarbetet är ett identitets- och värdeskapande arbete med ökad aktualitet ju större efterfrågan blir att förtäta i befintliga kulturmiljöer eller att bygga i mer orörda kulturlandskap

Underlag för stadsplanering

Kulturmiljöprogrammet för Mölnads stad har reviderats i samband med arbetet med ny översiktsplan för att kunna fungera som underlag och kunskapskälla i stadsplaneringen även i fortsättningen.

Arbetet med kulturmiljöprogrammet har utförts på uppdrag av Kultur- och fritidsnämnden i samverkan med Stadsbyggnadsförvaltningen i Mölnads stad och med bidrag från Länsstyrelsen i Västra Götaland. Projektledare för arbetet har varit Ulla Hasselqvist, stadsantikvarie, Mölnads stad. Texter och kulturhistorisk analys har utförts av bebyggelseantikvarier och kulturgeograf/arkeolog från Tyréns och Kula HB.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram ringar in miljöer som ger en bild av kommunens historia och som anses vara särskilt viktiga att vårda och bevara. Programmet visar på stadens strategier för kulturmiljöarbetet samt ger råd och riktlinjer för hur de kulturhistoriska värdena skall tas tillvara. Enligt lagstiftningen delar vi alla ansvaret för att skydda och vårda vår kulturmiljö - såväl enskilda personer som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet.

Vad är en kulturmiljö?

Kulturmiljöer är miljöer som har påverkats av människor och som är bärare av angelägna berättelser. De berättar om en gemensam historia och kan vara allt från en enskild plats eller byggnad till hela landskapsavsnitt. Kulturhistoriska platser, byggnader och miljöer ger sammanhang och perspektiv i tid och rum.

En viktig resurs

Enligt Riksantikvarieämbetets rapport ”Räkna med kulturarvet” (2017) spelar kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas en viktig roll i arbetet för en hållbar samhällsutveckling både socialt, ekonomiskt och miljömässigt.

Kulturmiljöerna har ett ekonomiskt värde genom att bidra till en stärkt arbetsmarknad och tillväxt, bland annat genom att utgöra attraktiva besöksmål. Miljöerna är också en del i det kulturvärde som är identitets- och värdeskapande faktorer för näringslivet. Tillsammans med andra värden kan miljöerna användas vid kulturplanering där det unika med en plats identifieras och utvecklas.

Kulturmiljöerna har även ett eget ekonomiskt värde eftersom kulturhistoriskt värdefulla fastigheter utgör attraktiva bo- och levnadsmiljöer.

Miljömässigt gynnar kulturmiljövård ofta biologisk mångfald och möjliggör återanvändning och hushållning med material, råvaror och energi.

Kulturmiljöerna har även en social dimension då de ger kontinuitet i vardagen. De berättelser som miljöerna bär på ger människor möjlighet till ökad förståelse för sin omvärld och kan skapa möten mellan människor. Detta kan till exempel bidra till integration, samhällsdeltagande och ett stärkt lokalt engagemang.

**KULTURMILJÖ
EN VIKTIG RESURS**

KULTURMILJÖPROGRAM FÖR MÖLNDALS STAD

Strategier för Mölndal

Sedan 2014 finns nationella mål för kulturmiljöarbetet. Dessa är vägledande även för arbetet på regional och kommunal nivå. Genom målen har det skett en förskjutning – från en tonvikt på bevarande till hur kulturmiljöarbetet kan bidra till en hållbar samhällsutveckling.

Det har blivit tydligare att kulturmiljöarbete berör flera politikområden, såsom kulturpolitik, miljöpolitik och samhällsplanering och att behovet av tvärsakoriellt arbete har ökat.

Mölndals strategier utgår från de nationella målen för kulturmiljöarbetet.

Nationellt mål – hållbart samhälle

Kulturmiljöarbetet ska främja ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

Strategi för Mölndal

- Kulturmiljöprogrammet används som ett värdefullt stöd och verktyg för all samhällsplanering.
- Kulturmiljöerna ses som en angelägen samhällsresurs som förutsätter ett långsiktigt arbete och synsätt.
- Mölndals stad verkar för att vara en förebild som ägare och förvaltare av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- Urvalet av miljöer görs ur flera olika perspektiv. Kulturmiljöarbetet är dynamiskt och vi tar hänsyn till att samhällets förändringar skapar nya kulturmiljöer.

Nationellt mål – delaktighet

Kulturmiljöarbetet ska främja människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.

Strategi för Mölndal

- Genom tydlig handläggning och service stöttar vi initiativ från civilsamhället som tar ansvar för kulturmiljön.
- Handlungsplaner för utveckling av kulturmiljöer upprättas löpande tillsammans med fastighetsägare och verksamhetsansvariga.
- Kommunikationsstrategier utarbetas löpande för kulturmiljöer som står inför förändringar. Prioriteringen ses över årsvis.

STRATEGIER FÖR KULTURMILJÖARBETET

Nationellt mål – inkluderande samhälle

Kulturmiljöarbetet ska främja ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.

Strategi för Mölndal

- Mölndals stad arbetar aktivt med information, kunskapsspridning och att göra kulturarvet tillgängligt.

Nationellt mål – förvaltning av landskapet

Kulturmiljöarbetet ska främja en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas tillvara i samhällsutvecklingen.

Strategi för Mölndal

- Kulturmiljöprogrammet är ett underlag till översiktsplanen.

Klimatpåverkan

Kulturvärden påverkas av klimatförändringar. Det behövs en strategi för hur detta ska hanteras inom kommunen. En sådan strategi föreslås utgå från följande problemområden som identifierats av Länsstyrelserna i Halland och Västra Götaland.

- Problem som drabbar kulturvärden på grund av stigande hav, översvämningar i sjöar och vattendrag, samt skredrisker.
- Problem som drabbar kulturvärden i tätortsmiljö, i kulturhistoriskt värdefulla byggnader, och i samlingar och arkiv.
- Problem som drabbar kulturvärden i biologiskt kulturarv generellt, i parker, trädgårdar och på kyrkogårdar.

Mölndal Vision 2022 – En modig stad med tydlig historia

Mölndals stad har genom Mölndal Vision 2022 pekat ut inriktningen för kommunens utveckling fram till år 2022 och inför framtiden. Visionen ska ligga till grund för strategisk planering och utveckling. Mål för att förverkliga visionen sätts upp av Mölndals folkvalda politiker.

Fokusområden

Visionen består av följande tre fokusområden:

- En modig stad med tydlig historia
- Mölndal förstärker Västsverige
- En hållbar stad där vi växer och mår bra

Kulturmiljöprogrammets inriktning utgår från samtliga fokusområden i visionen, men med en viss förskjutning mot det första fokusområdet ”En modig stad med tydlig historia”. Det första fokusområdet är också det som tydligast knyter an till den byggda miljön och Mölndals stads samhällsplanering.

Fokusområdet har en demokratisk inriktning; ”i dialog med Mölndalsborna skapar vi en livskraftig utveckling av Mölndal som stärker vår gemensamma identitet och stolthet”. Detta knyter an till de nationella målen för kulturmiljöarbetet.

Förhållningssätt till urval av miljöer

Kulturhistoria

Utgångspunkten för urval och värdering av bebyggelse och miljöer i kulturmiljöprogrammet är möjligheten att förstå och uppleva deras kulturhistoriska sammanhang. Miljöer som i tidigare program har bedömts som kulturhistoriskt värdefulla, men där sammanhangen inte längre är läsbara, har utgått eller avgränsats på andra sätt.

En tidsmässig avgränsning av urvalet har också gjorts, i programmet förekommer inga miljöer yngre än ca 40 år. Detta är en avgränsning som gjorts utifrån en generell syn på vilket avstånd i tid som krävs för att uppleva och förstå en miljö ur ett historiskt perspektiv.

Kulturmiljöprogrammet utgår även från ett synsätt där miljöerna utöver att förmedla ett kulturhistoriskt sammanhang även kan uppbära andra kvalitéer. Sådana kvalitéer kan vara kopplade till att äldre bebyggelse eller miljöer som präglats av människan under en längre tid, har olika former av upplevelsevärden. De kan i den meningen ha en betydelse och ett värde för boende i närområdet, besökare etc. Genom att lägga till sociala och estetiska värden i bedömningen kan ett begränsat kulturhistoriskt värde förstärkas.

De kulturhistoriska, sociala och estetiska värdena ses som kompletterande perspektiv som sammantaget beskrivs som bebyggelsens och landskapets kulturvärden.

Goda exempel

De 28 områden som redovisas i kulturmiljöprogrammet uppvisar ett sådant särskilt historiskt, kulturhistoriskt, miljömässigt eller konstnärligt värde som avses i plan- och bygglagen och miljöbalken. Urvalet är representativt för vad som kännetecknar Mölndals stad vad gäller såväl bebyggelse som landskapshistoriskt innehåll. Miljöerna ska också ses som goda exempel vid hantering av liknande områden som inte finns med i programmet.

Enstaka kulturhistoriskt värdefulla byggnader

Mölndals stad har inventerat och värderat ett stort antal enskilda byggnader. Många av dessa byggnader ligger utanför de kulturmiljöer som presenteras i kulturmiljöprogrammet. Inventeringsmaterialet är ett levande material. Det redovisas inte i tryckt form, men är tillgängligt via Mölndals stads digitala kartverktyg Mölndalskartan.

Inventeringen fungerar som ett underlagsmaterial vid samhällsplanering och bygglovsfrågor. De objekt som bedöms ha stort kulturhistoriskt värde ska hanteras med särskild hänsyn enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13§.

Fornlämningar

Alla fornlämningar har ett generellt skydd enligt kulturmiljölagen och får inte skadas. I programmet lyfts några fornlämningsmiljöer fram som har höga pedagogiska och upplevelsemässiga värden i syfte att dessa ska hållas tillgängliga genom skötsel- och informationsinsatser.

Konstnärlig gestaltning

I ovan nämnda inventering av enstaka kulturhistoriskt värdefulla byggnader hanteras även byggnadsanknuten konst. Det vill säga konstgestaltning som är integrerad i en byggnad och som tillkommit i direkt anknytning till byggnadens uppförande. Konsten är då en del av byggnadens kulturvärde. För stadens hantering av konstgestaltning i övrigt se utredningsuppdrag ”Konst i offentlig miljö i Mölndals stad” (KFN 144/16).

Bedömning i plan- och byggärenden

Även byggnader och miljöer som inte är utpekade i programmet kan ha ett kulturhistoriskt värde. Enligt plan- och bygglagen ska bebyggelse och byggnadsverk alltid utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan. Vid bygglovshantering och detaljplanering görs därför alltid en bedömning av det kulturhistoriska värdet.

"Mölndals Åå" Erik Dahlberg 1623-1703

Mölndals historia

Mölndals stads historia har präglats av möjligheterna att bruka och använda dalgångarna. Fornlämningar utmed bergssidorna berättar om en tid när dalgångarna var farbara havsvikar. Fässbergsdalen, Mölndalsåns dalgång samt Lindomeåns dalgång är bördiga dalgångar men också viktiga kommunikationsleder.

Möjligheten till livskraftiga jordbruk, uppfinningsrikedomen för att hitta komplementnäringar där jorden inte räcker till, kraften i Mölndalsfallen och närheten till den växande storstadsgrannen är faktorer som har haft stor betydelse i områdets historia.

Stadens utveckling speglas i tydliga byggperioder och spår av verksamheter. I dalgångarna bär äldre bystrukturer och byggnadstraditioner berättelser från en tid när området var gränsbygd mellan Sverige och Danmark liksom berättelser om jordbrukets förutsättningar vid olika tider. Kvarnbyn och industrimiljöerna i Krokslätt och Annestorp berättar om en för regionen viktig industriutveckling.

Närheten till storstaden Göteborg har gjort att kommunen genom historien på olika sätt varit en plats för rekreation. Lantegendomar för 1700-talets rika handelsmän, utflyktsmål för 1800-talets borgare och sommarboende för 1900-talets växande arbetarbefolkning - allt har funnit sin plats i Mölndal, Källered eller Lindome.

Välplanerad bebyggelse i de centrala delarna visar på en period av framtidstro och stark utveckling under 1950-talet. Under 1960- och 70-talens miljonprogram för bostadsbyggandet väljer Mölndal, Källered och Lindome, som då var egna kommuner, bebyggelse med en mänsklig skala både för flerfamiljshus och för småhusområden. När områdena med flerbostadshus betraktas med kisande ögon framträder karaktärsdragen i bebyggelsen – rött eller gult tegel med inslag av slät ljus puts.

Med befolkningsutvecklingen följer byggande av lokaler för skolor, idrott, vård och offentlig förvaltning. Infrastrukturen byggs ut i dalgångarna vilket i sin tur gör att verksamhetsområden växer ut på de gamla jordbruksmarkerna.

Nationella intressen

Vissa kulturmiljöer och byggnader samt fornlämningar har särskilda skydd i lagstiftningen.

Riksintresseområden

Enligt miljöbalken ska områden som pekats ut som riksintressen för kulturmiljövården skyddas så långt som möjligt mot åtgärder som kan påtagligt skada de utpekade intressena. Riksintressen för kulturmiljövården är områden som är unika i Sverige. Länsstyrelsen ansvarar för att bevaka riksintressena. Riksintresseområden i Mölndal:

- Gunnebo [O 28]

Motivering: Herrgårdsmiljö med medeltida ursprung som med sin nuvarande mycket påkostade och omsorgsfullt utformade manbyggnad och parkanläggning är ett välbevarat exempel på de gårdsanläggningar som Göteborgs välbärgade borgare hade som sommarresidens.

Uttryck för riksintresset: Manbyggnad från 1780-90-talet, terrasserad trädgård och park, allt efter bevarade ritningar av C.W. Carlberg.

- Mölndalsåns industriområde och kvarnbyn [O 29]

Motivering: Koncentrerad kvarnmiljö och industrimiljö vid Mölndalsån, vars kraftiga fall nyttjats för kvarndrift i större skala sedan medeltiden, med stor betydelse för den tidigindustriella utvecklingen i Göteborgsregionen.

Uttryck för riksintresset: Mölndalsåns fall, industribebyggelse främst från 1800-talets senare hälft, bland annat kvarn från 1858 vid kvarnfallet 24, Lilla Götafors (före detta pappersbruk), Stora Götafors (före detta sulfittfabrik) och kvarnlämningar. Bostadsbebyggelse från 1700- och 1800-talet i form av kvarngårdar och egna hem. Oregelbundet gatunät med trappor och slingrande lider.

Kulturresevat

Enligt miljöbalken kan ett mark- eller vattenområde förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Beslutet om kulturresevat får fattas av länsstyrelsen eller kommunen. Kulturresevat i Mölndal:

- Gunnebo slott

Fornlämningar

Alla fornlämningar är enligt kulturmiljölagen skyddade och får inte skadas. Den som på något sätt vill förändra en fornlämning måste ha länsstyrelsens tillstånd. I Mölndal stad finns omkring 750 kända fornlämningar registrerade i Riksantikvarieämbetets Fornsök/Fornreg.

KULTURMILJÖER

Byggnadsminnen

Enligt kulturmiljölagen kan byggnader eller bebyggelseområden förklaras som byggnadsminnen av länsstyrelsen om de bedöms ha synnerligen höga kulturhistoriska värden. Byggnadsminnen i Mölndal:

- Gunnebo slott
- Krokslätts fabriker
- Nymans kvarn (Kvarnhjulet 1)

Kyrkliga kulturminnen

Kulturmiljölagen anger att alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser ska vårdas så att deras kulturhistoriska värde inte minskar. Om kyrkomiljön är från 1939 eller tidigare ska länsstyrelsen ge tillstånd till förändringar. Detta tillståndskrav gäller också för särskilt utvalda yngre kyrkor och anläggningar som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga kulturminnen i Mölndal:

• Apelgårdens kyrka	• Krokslättskyrkan
• Fågelbergskyrkan	• Kållereds kyrka
• Fässbergs kyrka	• Lindome kyrka
• Fässbergs kyrkogård	• Stensjökyrkan
• Kikås kyrkogård	• Toltorpskyrkan

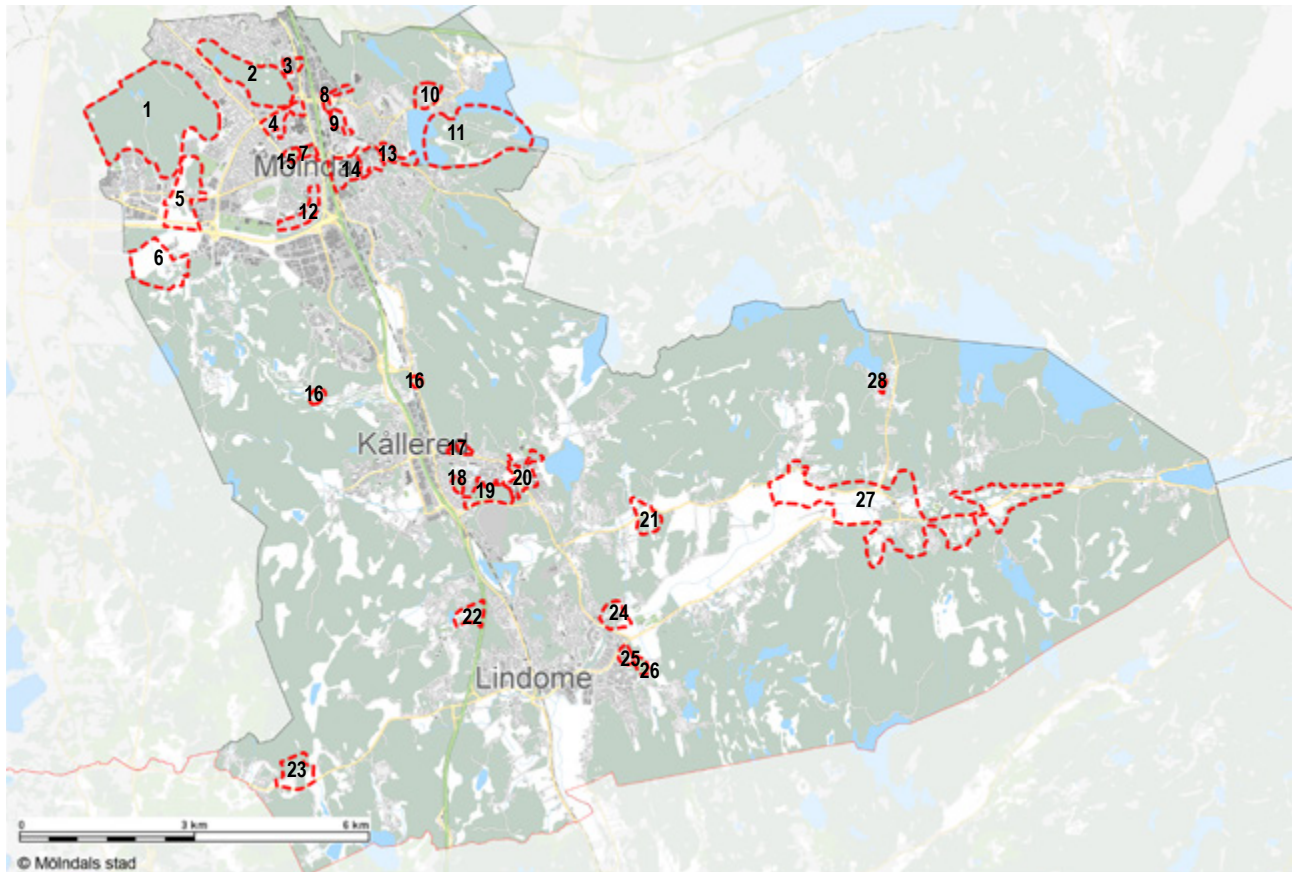
Vägminnen

I ett vägminnesvårdsprogram från 1991 uttrycker dåvarande Vägverket en vilja och ambition att bevara gamla vägsträckningar. I Mölndal är följande vägsträckningar upptagna i programmet:

- Gamla Hällesåkersvägen/Roggelidsvägen
- Spinnmästarevägen

KULTURMILJÖER I MÖLNDALS STAD 2018

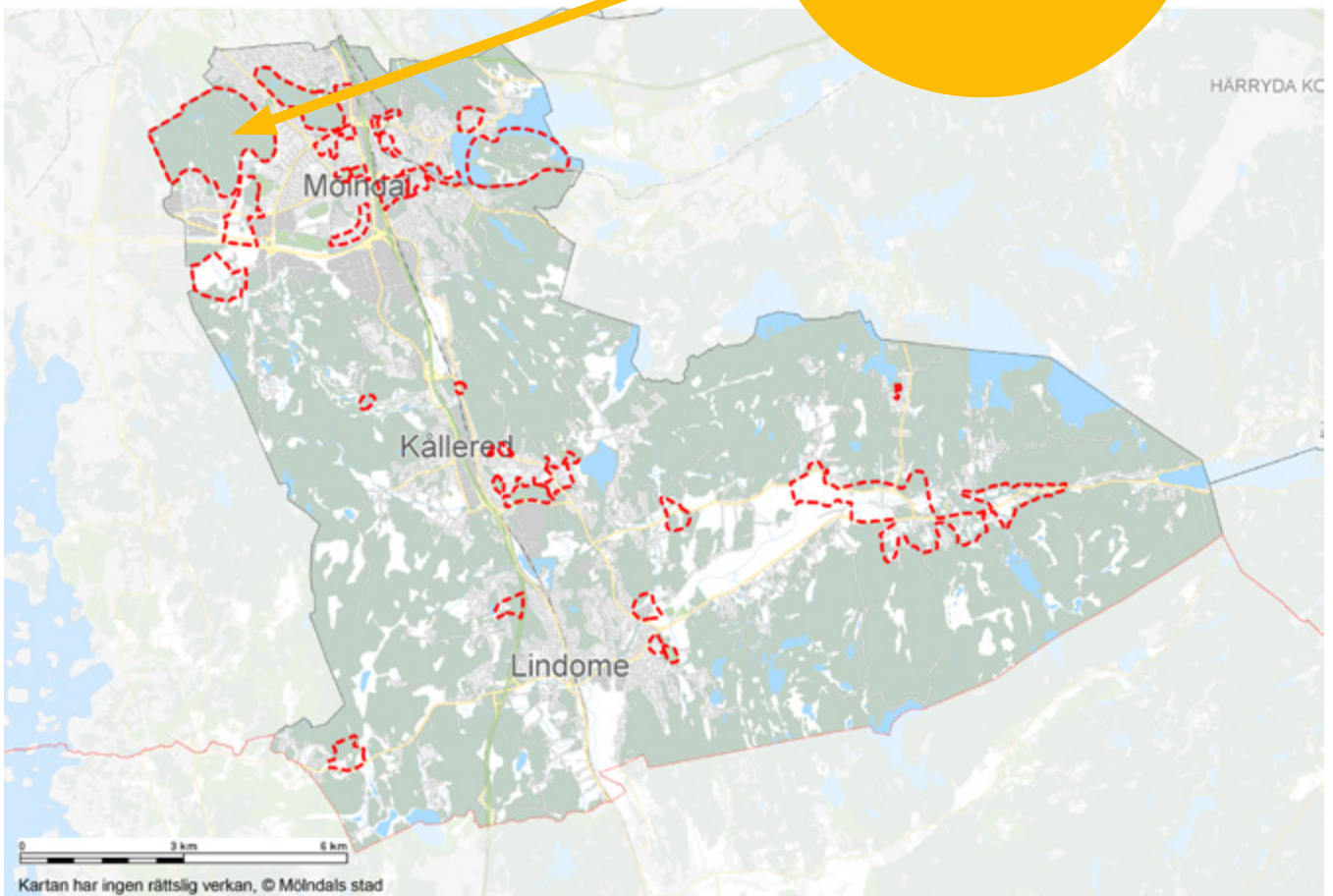

1. Västerberget, Sandås, Valås	15. Fässbergs kyrka
2. Safjället	16. Stridsvagnshinder och vägspärr
3. Krokslätts fabriker	17. Vämmedals by
4. Hagåkersgatan, Häradsgratan m.fl.	18. Källered's kyrka
5. Fässbergs by	19. Livered, Högen
6. Lunnagården	20. Stretered, Sagåsen
7. Mölndals stadshus, Folkets hus
och tidig centrumbebyggelse	21. Dvärred
8. Svejserdalen, Lackarebäck's gård, Ekekullen	22. Fagered
9. Västra Enerbacken	23. Kimmersbo
10. Kristinedals småhusområde	24. Annestorp – industrimiljön
11. Gunnebo	25. Sinntorpsskolan
12. Åby bostadsområde	26. Lindome kyrka
13. Mölndals kvarnby	27. Lindomeåns dalgång
14. Forsåker – bruksområdet	28. Djupedala vattenkraftverk

VÄSTERBERGET, SANDÅS, VALÅS

**FORNLÄMNINGSMILJÖ
I SKYDDAD NATUR**

1. VÄSTERBERGET, SANDÅS, VALÅS

Västerberget, Sandås, Valås är ett område rikt på fornlämningar i en skyddad naturmiljö. De äldsta spåren av människors verksamhet i området är fynd som härrör från stenåldern. Men främst är det en fornlämningsmiljö med gravar. Gravarna är framförallt anlagda under bronsåldern, men området fortsatte att användas för begravingar också under äldre järnåldern.

Varför är området viktigt att bevara?

Västerberget, Sandås, Valås är ett rikt fornlämningsområde där framförallt gravar i form av rösen och stensättningar vittnar om begravnings seder med lång platskontinuitet. Det finns flera mycket välbevarade bronsåldersrösen, anlagda i karaktäristiska höjdlägen i landskapet. Det stora bergsmassivet norr om Fässbergsdalen är en del av en sammanhängande kultur- och naturmiljö, som sträcker sig in i Göteborgs kommun.

De äldsta spåren av människors verksamhet är arkeologiska fynd av redskap från äldre stenåldern. Höjdområdena var under bronsåldern ”de dödas boning” och mängden av gravar i form av rösen och stensättningar visar den betydelse bergsmassivet haft i det dåtida samhället.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Tydliga och karaktäristiska lägen i landskapet

Under bronsåldern var havsnivån cirka 10 meter högre än idag och stora delar av dagens slättmark var täckt av vatten. Gravarna är anlagda på höjdlägena i terrängen med god utblick över sundet nedanför. Från vattnet var de markerade gravarna väl exponerade och ett landmärke för dem som bebodde området. Placeringen av gravarna, vända ut mot den forna farleden, vittnar om dalgångens betydelse som en viktig kommunikationsled, från forntid och fram i vår tid.

Välbevarade lämningar i en skyddad naturmiljö

Flertalet gravar är mycket välbevarade och uppvisar konstruktionsdetaljer som trotsat väder och vind i över 3000 år. Ett av bronsåldersrösen på den nordöstra delen av Västerberget har ett tre meter brett stensatt "brätte", och på ett annat röse finns en kantkedja av halvmeterstora stenar runt graven. På några av rösen är dessutom den ursprungliga kallmurningen bevarad.

Fornlämningsmiljön ingår som en del i Ånggårdsbergens naturreservat. Det höga läget och den skyddade naturmiljön som omger gravarna underlättar förståelsen för och upplevelsen av det forntida landskapet. Kontinuerlig skötsel av naturreservatet gör också att kulturmiljön är lättillgänglig för en större allmänhet vilket har ett stort pedagogiskt värde.

Framtida utveckling

- För att säkerställa möjligheten att uppleva områdets kulturvärden krävs att det sköts och att lämningarna vårdas och synliggörs. En genomarbetad och informativ skyltning av forn lämningar gör att fler kan förstå platsens historia och betydelse.

Lagskydd

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

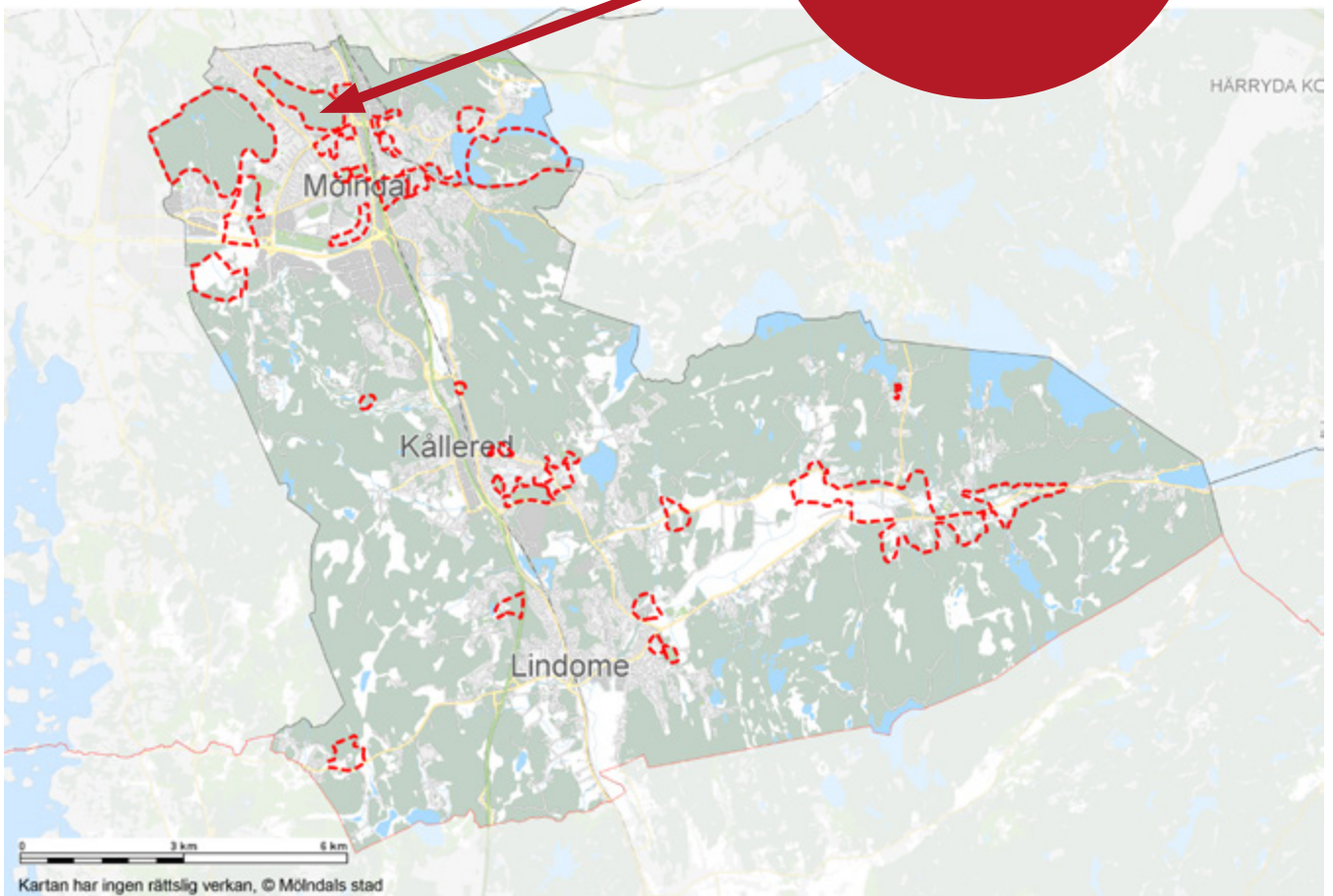
Området är beläget inom Ånggårdsbergens naturreservat och omfattas av särskilda föreskrifter och skötselplaner.

SAFJÄLLET

2

**TILLGÄNGLIG
FORNLÄMNINGSMILJÖ**

2. SAFJÄLLET

Safjället är ett monumentalt bergsparti med ett rikt bestånd av fornminnen, som visar att området har haft stor betydelse under flera årtusenden av vår förhistoria. Här finns lämningar från stenålder, bronsåldern och järnåldern. Kulturmiljön är centralt belägen i stadsmiljön och därigenom ett lättillgängligt område som kan upplevas av många.

Varför är området viktigt att bevara?

Fornlämningarna ligger inom ett välbesökt friluftsområde. Genom kontinuerligt underhåll av stigar och vård av lämningarna förstärks möjligheten att uppleva ett forntida landskap. Med kunskap om fornlämningarna är det lätt att med fantasins hjälp blicka ut över havsvikarna som under förhistorisk tid fyllde dalgångarna.

Inom ett begränsat område på Safjället finns gravar från olika tidsskeden. Här finns rester av hällkistor – en typ av stenkammargrav som uppfördes omkring 2000 f.Kr. I typiska höjdlägen i landskapet ligger senare tiders gravar i form av rösen – daterade till bronsålder (1800-500 f.Kr.) och stensättningar – daterade till järnålder (500 f.Kr. - 1050 e.Kr.).

Inom området finns även en fornborg som förstärker platsens stora betydelse genom historien. Många av de så kallade höjdborgar som undersökts har daterats till de första århundradena efter vår tideräkningens början. Allmänt anses det att fornborgar fungerat som en tillflyktsort vid orostider, andra teorier är att de kan ha haft en mer symbolisk betydelse eller att de kan ha markerat gränser.

Fornlämningarna visar på att människor har använt platsen från stenåldern, genom bronsåldern och in i järnåldern. Områdets läge i den omgivande stadsmiljön skapar ett friluftsområde av högt kulturhistoriskt och pedagogiskt värde, där tillgängligheten ökar förutsättningarna för att fornminnena kan upplevas av en större allmänhet.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Tillgänglig fornlämningsmiljö i skyddad natur

På Saffället finns ett representativt urval av kommunens bestånd av karakteristiska fornlämningstyper från sten- brons- och järnålder, väl synliga och anlagda i typiska höjdlägen i landskapet. Fornborgen ligger på ett höjdparti där de branta stupen i söder och väster har utnyttjats vid anläggandet. På mera lättframkomliga ställen har stenvallar byggts upp som skydd.

En särskild kvalitet för kulturmiljön är att området ingår i Saffällets naturreservat vilket gör att det är skyddat från exploatering. Den skyddade naturmiljön underlättar förståelsen för, och upplevelsen av fornlämningarna och deras placering i terrängen.

Framtida utveckling

- För att säkerställa möjligheten att uppleva områdets kulturvärden krävs att det sköts och att lämningarna vårdas och synliggörs. Skyltning av fornlämningar gör att fler kan förstå platsens historia och betydelse.

Lagskydd

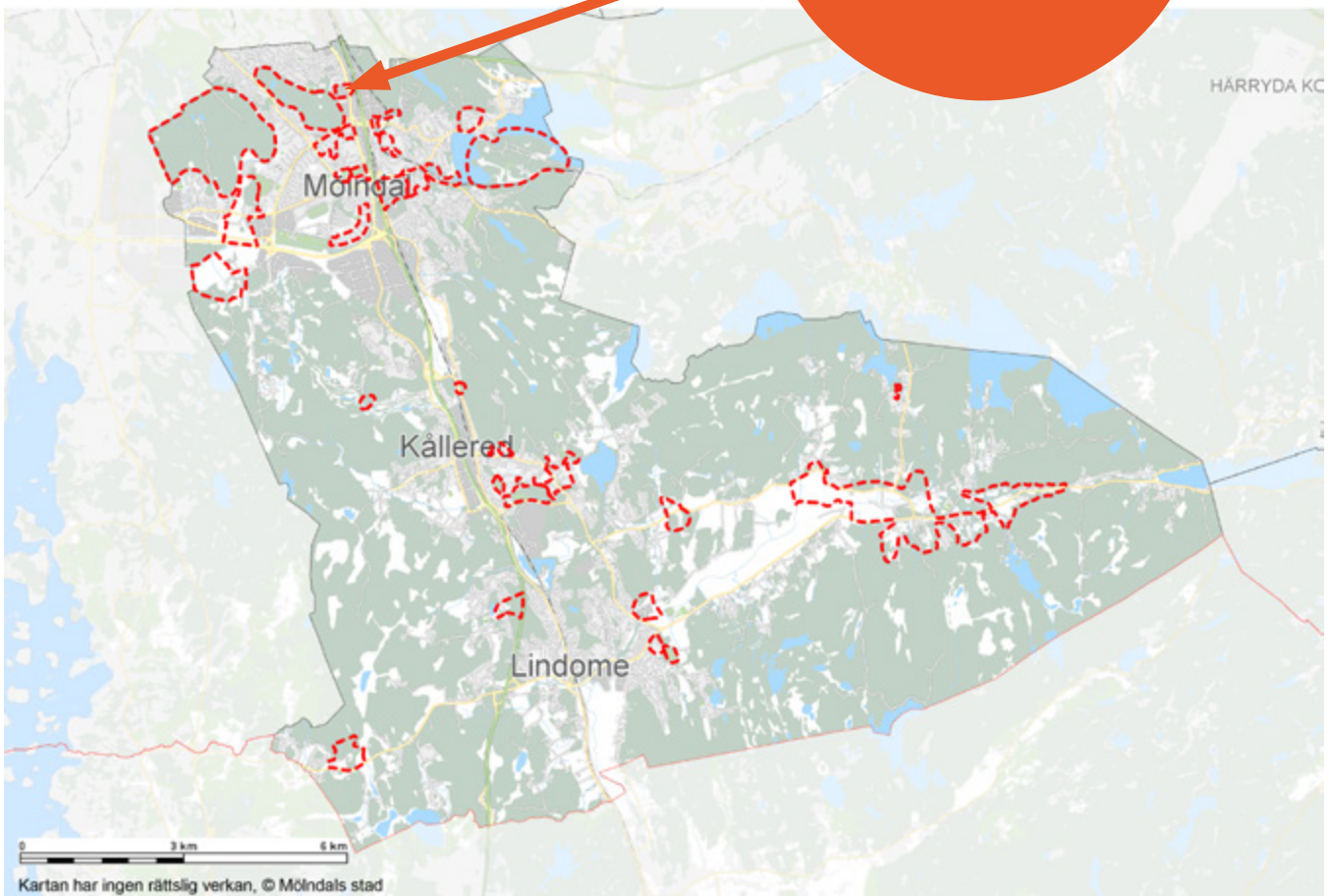
Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

Området är beläget inom Saffällets naturreservat och omfattas av särskilda föreskrifter och skötselplaner.

KROKSLÄTTTS FABRIKER

**INDUSTRIMILJÖ OCH
BYGGNADSMINNE**

3. KROKSLÄTTS FABRIKER

Den industriella textilproduktionen i Krokslätt startade under 1870-talet, då det första bomullsväveriet etablerades vid Mölndalsån. Fabriksområdet präglas som helhet av sekelskiftets industriarkitektoniska strömningar med utsmyckade tegelfasader och stora spröjsade fönster. Delar av området är sedan 1991 förklarat som byggnadsminne.

Varför är området viktigt att bevara?

Kroksläts fabriker har både ett industrihistoriskt och ett lokalhistoriskt värde. De för sekelskiftet 1900 karakteristiska industribyggnaderna har dessutom ett stort arkitektoniskt värde.

Lokaliseringen av bomullsväveriet till Krokslätt hade flera orsaker; tillgång till det i produktionen nödvändiga vattnet, goda transportmöjligheter, närheten till hamnstaden Göteborg samt billig tomtmark. Krokslätt var vid industrietableringen en agrar miljö med omfattande obebyggda jordbruksmarker som kunde tas i anspråk vid behov.

Fabriken var under en lång period en av de största tillverkningsindustrierna i Göteborgsregionen, och kring fabriksområdet växte efterhand ett helt samhälle fram. Fabriken har utgjort en av de viktigaste förutsättningarna för stadsdelen Kroksläts framväxt och var en av de största arbetsplatserna i regionen.

Området har ett stort miljömässigt värde. Genom sin placering och utformning utgör anläggningen ett viktigt och etablerat inslag i stadsmiljön, och det är därför angeläget att även det äldre fabriksområdet bevaras. Den bevarade bebyggelsen på var sida om Göteborgsvägen vittnar om en industrimiljö med lång kontinuitet.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Arkitektur för att synas

Bebyggelsen präglas av de för sekelskiftet 1900 industriarkitektoniska idealen, med tydliga influenser från samtida engelska fabriker. Fabriksbyggnaderna började bli ett vanligt inslag i marknadsföringen av företagets produkter. Det var prestigebyggnader som skulle inge förtroende för företaget.

Karaktéristiskt för industribyggnaderna är de mönstermurade röda tegelfasaderna med stora småspröjsade fönster. Det är en ambitiös tegelarkitektur rik på utsmyckningar med detaljer såsom pilastrar, murade tegelband, dekorativt putsade ytor och mönster i gavelpartier längs takfoten och mellan våningsplanen bland annat. De många och väl bevarade byggnadernas höga arkitektoniska kvalitéer bidrar i hög grad till upplevelsen av området, och dess övergripande värden.

Väveriet och spinneriets långa repetitiva tegelfasader är kännetecknande för industriområdets bebyggelse, och spinneriets karakteristiska tornbyggnad fungerar som ett landmärke som är synligt på långt håll. Likaså utgör pannhusets höga skorsten ett karaktäristiskt landmärke för området och är en typisk symbol för en industrimiljö.

Industrimiljöns struktur

Tillgången till vatten och goda transportmöjligheter var viktiga förutsättningar för den ursprungliga industrietableringen vilket fortfarande är avläsbart i den

relativt tät stadsmiljön som området är en del av idag. Övervägande är områdets bebyggelse placerad parallellt med Göteborgsvägen och Mölnålsån. Ett flertal mindre, låga byggnader ligger in emellan de storskaliga industribyggnaderna och bidrar till att förmedla områdets industrimiljökaraktär.

Området har i modern tid utvecklats som verksamhet- och kontorsområde och ett flertal nya byggnader har tillkommit inom området. Den nya bebyggelsen har i olika grad anpassats och fogats in i den befintliga industristrukturen.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse bör placeras med hänsyn till de äldre industribyggnadernas funktion som landmärken.

Lagskydd

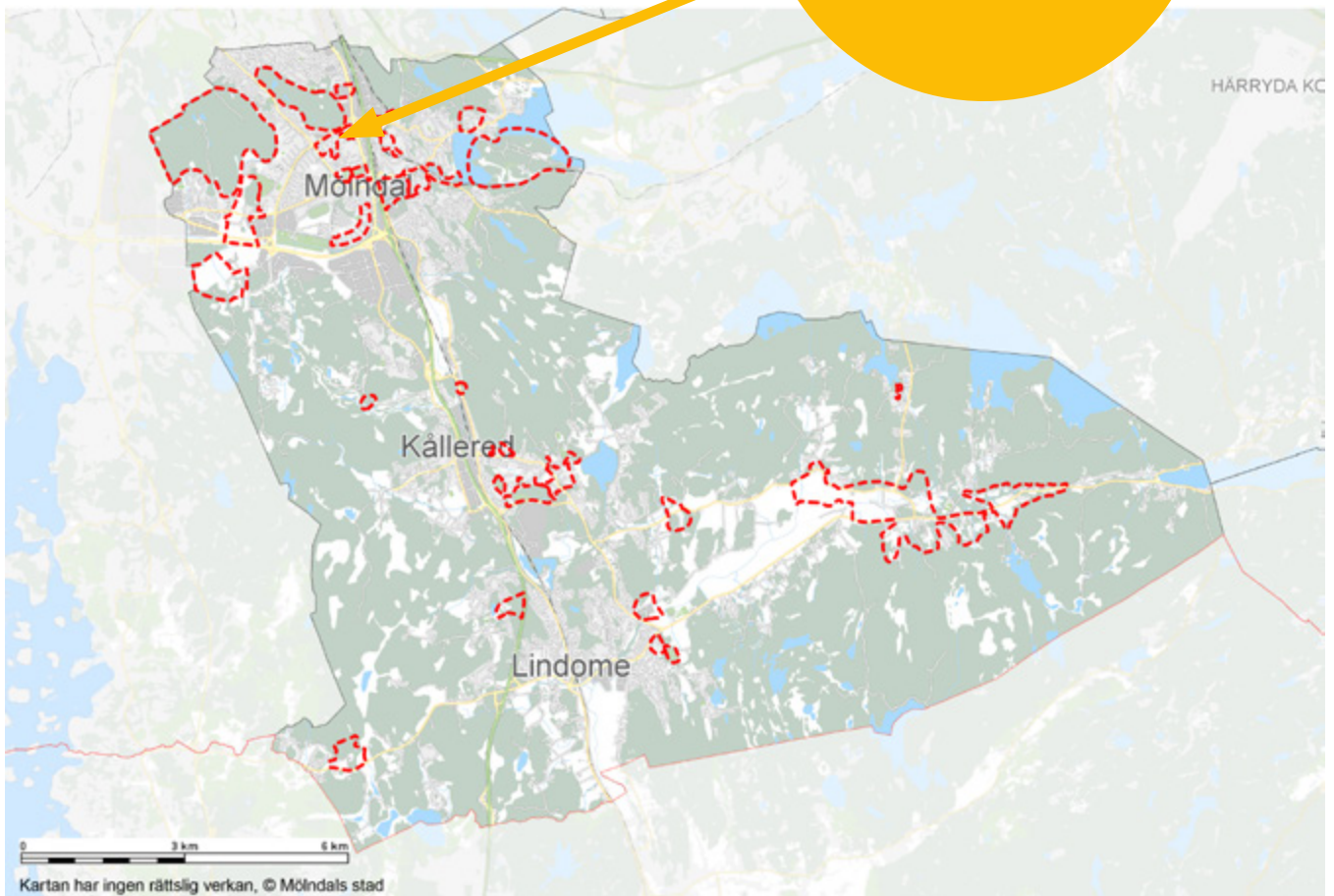
Byggnadsminne får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen enligt kulturmiljölagens 3 kapitel.

Området väster om Göteborgsvägen omfattas av skyddsbestämmelser i gällande detaljplan.

HAGÅKERSGATAN, HÄRADSGATAN m.fl.

**FOLKHEMMETS
BOSTADSBEBYGGELSE**

4. HAGÅKERSGATAN, HÄRADSGATAN m.fl.

Områdets kulturhistoriska värde består av den höga kvalitet som präglar bebyggelsen, både i den övergripande planeringen och i den arkitektoniska gestaltningen. Bebyggelsen speglar de samtida idealen inom arkitektur och bostadsplanering och utgör därför ett bra exempel på 1950-talets bostadsbebyggelse. Många av de kvalitéer som finns i området som helhet är knutet till såväl övergripande gestaltning och planering som den detaljutformning och de material som använts vid byggnadstiden.

Varför är området viktigt att bevara?

Sverige befann sig efter kriget i ett expansivt skede och från statligt håll var man angelägen om att bygga bort den svåra bostadsbristen. Målet var att skapa goda och hygieniska bostäder åt hela befolkningen – det svenska folkhemmet skulle byggas.

Möln dal var under efterkrigstiden en expansiv region med flera stora industrietableringar. Inflyttningen av arbetskraft

var omfattande och en kraftig bostadsutbyggnad skedde i kommunen. Liksom i andra storstadsregioner var det främst de så kallade allmännyttiga och kooperativa bolagen som stod för utbyggnaden av bostäder. I Bosgården var det framförallt tre bolag, HSB, Stiftelsen Hyresbostäder i Möln dal och Riksbyggen, som dominerade bostadsbyggandet.

Totalt omfattar bebyggelsen i området tio kvarter uppförda på 1950-talet. Kvarteren är individuellt utformade, men med en gemensam bakomliggande gestaltningsidé som ger området en sammanhängande struktur. Arkitektoniskt präglas området av en hög kvalitet, vilket är karakteristiskt för 1950-talets bostadsarkitektur och hänger samman med det statliga subventionssystemet.

I praktiken innebar systemet, att man till fördelaktigt låg ränta fick låna pengar av staten, i princip utan att egen insats krävdes. Följden blev att det inte sparades på utförandet utan satsades på en kvalitativ arkitektur med omsorgsfullt utarbetade exteriörer och interiörer.

Från statligt håll hade det också arbetats fram noggrant reglerade minimikrav för bostadsutformning. Det gällde allt från rumsstorlek och krav på dagsljus till vilken höjd köksbänkarna skulle ha och hur många garderober som skulle finnas. Resultatet i västra Bosgården blev på så vis en arkitektur med hög standard såväl vad gäller områdesgestaltningen som boendet och den arkitektoniska utformningen.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

En gemensam gestaltningsidé

De tio kvarteren i området är alla individuellt utformade, men med en gemensam bakomliggande gestaltningsidé, vilket ger området en sammanhängande struktur. Karakteristiskt för den övergripande planeringen är den väl planerade åtskillnaden mellan trafikrum och gårdsrum. Trafiken koncentreras till två huvudgator, Hagåkersgatan och Häradsgatan.

Byggnadskropparna i de olika kvarteren är placerade kring inre gårdsbildningar med halvprivat karaktär som öppnar sig mot gemensamma grönområden. Lamellhusen är ofta sammanbyggda över hörn, vilket förstärker känslan av gårdsbildning. Genom denna övergripande struktur tillgodosågs behovet av friytor samtidigt som det skapades luft och rymd mellan husen vilket gav lägenheterna rikligt med ljus. Storvuxna och rumsskapande träd har stor betydelse för upplevelsen.

Den lokala servicen

Butikerna var ett viktigt inslag i 1950-talets bostadsområden. Eftersom bebyggelsen sträcker sig över ett stort område var det naturligt att man planerade in flera "butikscentra" för närbutiker och verksamhetslokaler. Inom området finns tre små butikscentra. Karakteristiskt är just den lilla skalan. Ett av de finaste exemplen är butikslängan vid korsningen mellan Vänorts- och Hagåkersgatan. Butikerna ligger i ett av bostadshusens bottenplan, och framför byggnaden finns en liten park.

Kvalitativ arkitektur

Arkitektoniskt präglas bebyggelsen i västra Bosgården av en hög materialkänsla med omsorgsfullt utformade detaljer och hög hantverksmässighet. Karakteristiskt är användningen av puts och tegel i fasaderna, de betonade entrépartierna, naturstensdetaljer, dörrar i ädelträ – en del med etsat glas, balkongfronter i smidesjärn och sinuskorrugerad plåt, plåttäckningar i koppar samt träfönster i olika utformningar.

Interiörerna präglas i stor utsträckning av gedigna material som idag uppfattas som exklusiva: marmor i trappentréer, dörrar med etsat glas, helkaklade badrum, ekstavsparketter.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras med hög arkitektonisk ambition och med hänsyn till den höga kvalitén på ursprungliga byggnadsdetaljer.
- Ny bebyggelse bör inordnas i områdets övergripande struktur och stadsbyggnadsidé.

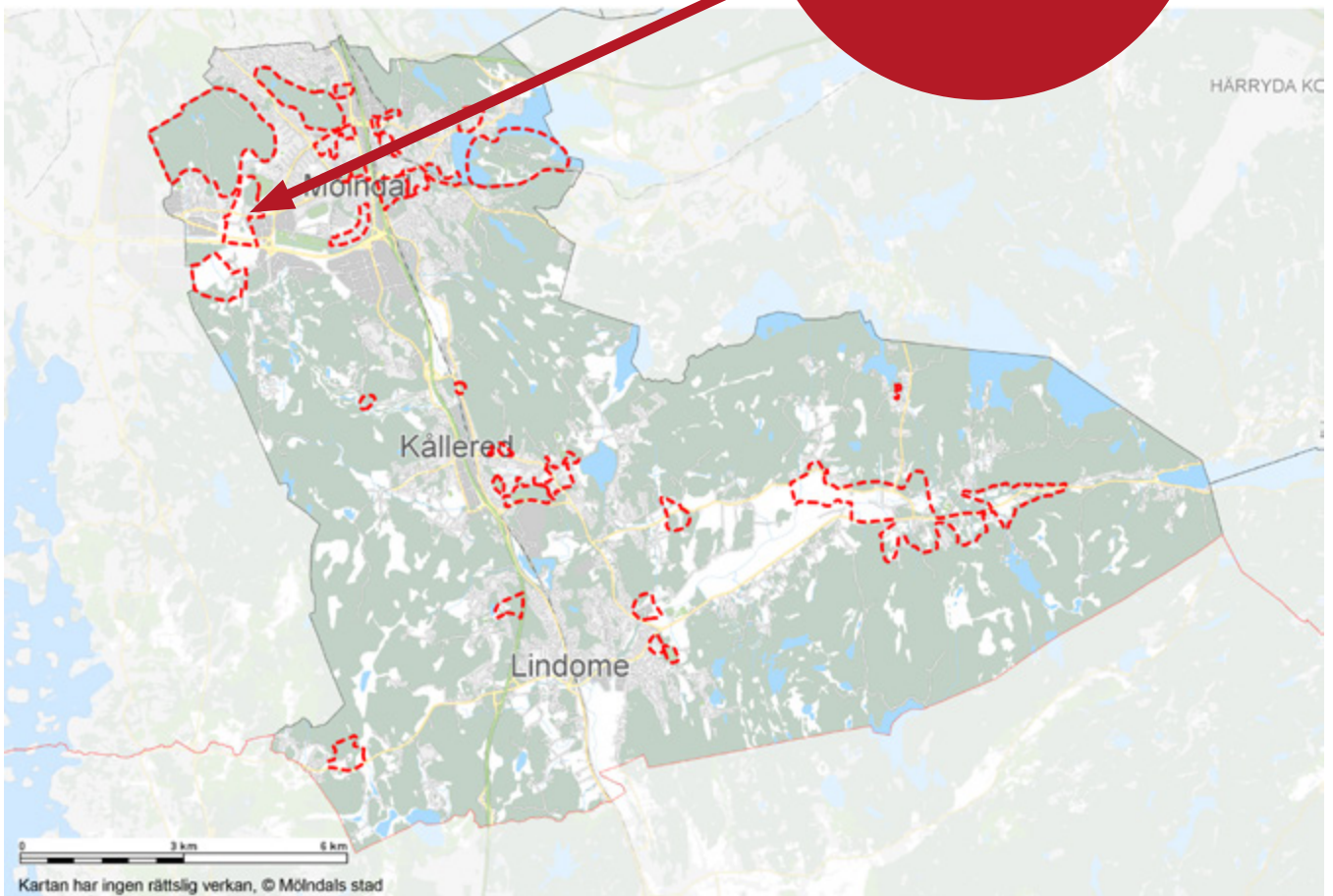
Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

FÄSSBERGS BY

**SAMMANHÅLLEN
BYMILJÖ**

5. FÄSSBERGS BY

Fässbergs by är den sista, hela kulturmiljön i Fässbergsdalen som fortfarande präglas av jordbruk. De flesta gårdarna i byn ligger kvar på sina äldsta tomter strax nedanför Fässbergsåsen. Bebyggelsen är relativt tät med en tydlig bykaraktär med mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader som är placerade utmed äldre vägsträckningar. Väster och söder om byn finns några stora, sammanhängande och ännu hävdade åkerfält som tillsammans med utflyttade gårdar skapar en landskapshistoriskt värdefull inramning till bebyggelsen.

Varför är området viktigt att bevara?

Fässbergs by är kulturhistoriskt värdefull, då den utgör en av få byar i Mölndal där såväl bebyggelse som jordbrukslandskap fortfarande är bevarat.

Fässbergsdalen var ursprungligen och relativt långt fram i tiden en seglingsbar havsvik där Fässbergsåsen fungerade som ett tydligt landmärke från vattenleden. Förhistoriska gravar som är anlagda på dess krön och den medeltida

kyrkans placering invid bergets östra fot förstärker bilden av detta och underlättar förståelsen av det förhistoriska landskapet.

Allt eftersom havsviken grundades upp omvandlades dalgången till ett odlingslandskap och flera byar etablerades. Bebyggelsen placerades nedanför bergen, ett typiskt läge i spricklandskap som detta.

Placeringen av Fässbergs by, invid kanten av den skogbevuxna Fässbergsåsen, är på traditionellt vis anpassad till landskapets naturgivna förutsättningar. Bebyggelsen är uppförd på mark som inte var lämpad för odling vilket vittnar om ett vanligt och ekonomiskt sätt att välja plats för bebyggelse i historisk tid. De bördiga jordarna sparades på så sätt för odling och berget gav ett naturligt skydd mot väder och vind.

Den äldsta kartan över Fässbergs by är från 1694. På den kan det utläsas att huvuddelen av inägorna utgjordes av ängsmark och att åkermarken ligger samlad närmast bebyggelsen. Av den syns också att delar av det dåvarande vägnätet har överlevt fram i vår tid.

Byn har en ålderdomlig bystruktur och är ett exempel på den agrara byggnadstraditionen före laga skiftet. Den har genomlevt både laga skifte och 1900-talets strukturrationalisering med bevarad ursprunglig struktur, vilket är ovanligt.

I samband med laga skifte, som genomfördes 1841-48, flyttades endast tre gårdar ut. Gårdarna är placerade på

rad, nära den då nyligen påbörjade uppodlingen av tidigare ängsmark. Den visuella närheten mellan de utflyttade gårdarna och bykärnan ger ett tydligt pedagogiskt exempel på hur laga skiftet påverkade jordbrukslandskapet.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Öppet jordbrukslandskap med historiska spår

Det ännu öppna jordbrukslandskapet som omger Fässbergs by i väster och söder har stora miljömässiga kvaliteter och utgör samtidigt en viktig länk till dalgångens historiska utveckling. Fässbergsåsen har också varit en del av byns brukningsmarker. Skogen uppe på berget är delvis glest bevuxen och i den södra delen syns tydliga spår efter tidigare bete. Här löper även flera låga stenmurar.

Den samlade byn utmed bergsfoten skapar en karakteristisk siluett mot det öppna landskapet i söder och väster. Rödmålade uthusgavlar tecknar sig mot naturlandskapets färger. De utskiftade gårdarna skapar även de tydliga siluetter, i form av små bebyggelsekluster omgivna av trädgårdar, som lummiga öar i det öppna landskapet.

Bystrukturen och gårdsstrukturer

Laga skifte innebar ett lagstadgat krav på att jorden skulle sammanföras i sammanhängande enheter och att gårdarna skulle placeras i anslutning till ägorna. Ofta innebar skiftet att byar splittrades upp genom att flertalet gårdar flyttades ut. I Fässbergs by flyttades endast tre av gårdarna ut vilket medför att den ursprungliga bystrukturen är ovanligt väl bevarad.

Den äldsta bystrukturen är särskilt tydlig i byns västra delar, med en äldre varierad bebyggelse placerad utmed den krökta bygatan. Gaturummet är ett väl avgränsat byrum som flertalet av husen ligger placerade med långsidan mot. De tre utflyttade gårdarna ligger till skillnad från bykärnan som små öar mitt i jordbrukslandskapet. En typisk placering för laga skiftesperioden.

Ett annat viktigt karaktärsdrag för området är de enskilda gårdarnas struktur. Det är stora tomter med uppvuxna träd där gårdsbebyggelsen med mangårdshus och ekonomibyggnader är grupperade kring en inre gårdsplan.

Agrar byggnadstradition

Bebyggelsen är småskalig, oregelbunden, byggd efter funktion och arkitektoniskt traditionsbunden vad gäller material, volym och kulörer. Bostadsbebyggelsen i området är av varierande ålder och storlek och den har under åren genomgått en del förändringar.

Gemensamma karaktärsdrag är väl sammanhållna byggnadskroppar i 1-1½ plan, träpanelfasader, sadeltak eller mansardtak täckt med rött lertegel och två- eller treluftsfönster, samt få och enkelt utförda detaljer.

Ekonomibyggnaderna är även de av varierande ålder och storlek. De karakteriseras också av en traditionell utformning med faluröda fasader, vita fönsterbågar och sadeltak. De bevarade ekonomibyggnaderna är viktiga för förståelsen och upplevelsen av den äldre jordbruksbyn Fässberg.

Framtida utveckling

- Ny bebyggelse provas med försiktighet.
- Ny bebyggelse ska anpassas till områdets traditionella byggnadstradition avseende utformning och placering i landskapet.
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.

Lagskydd

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

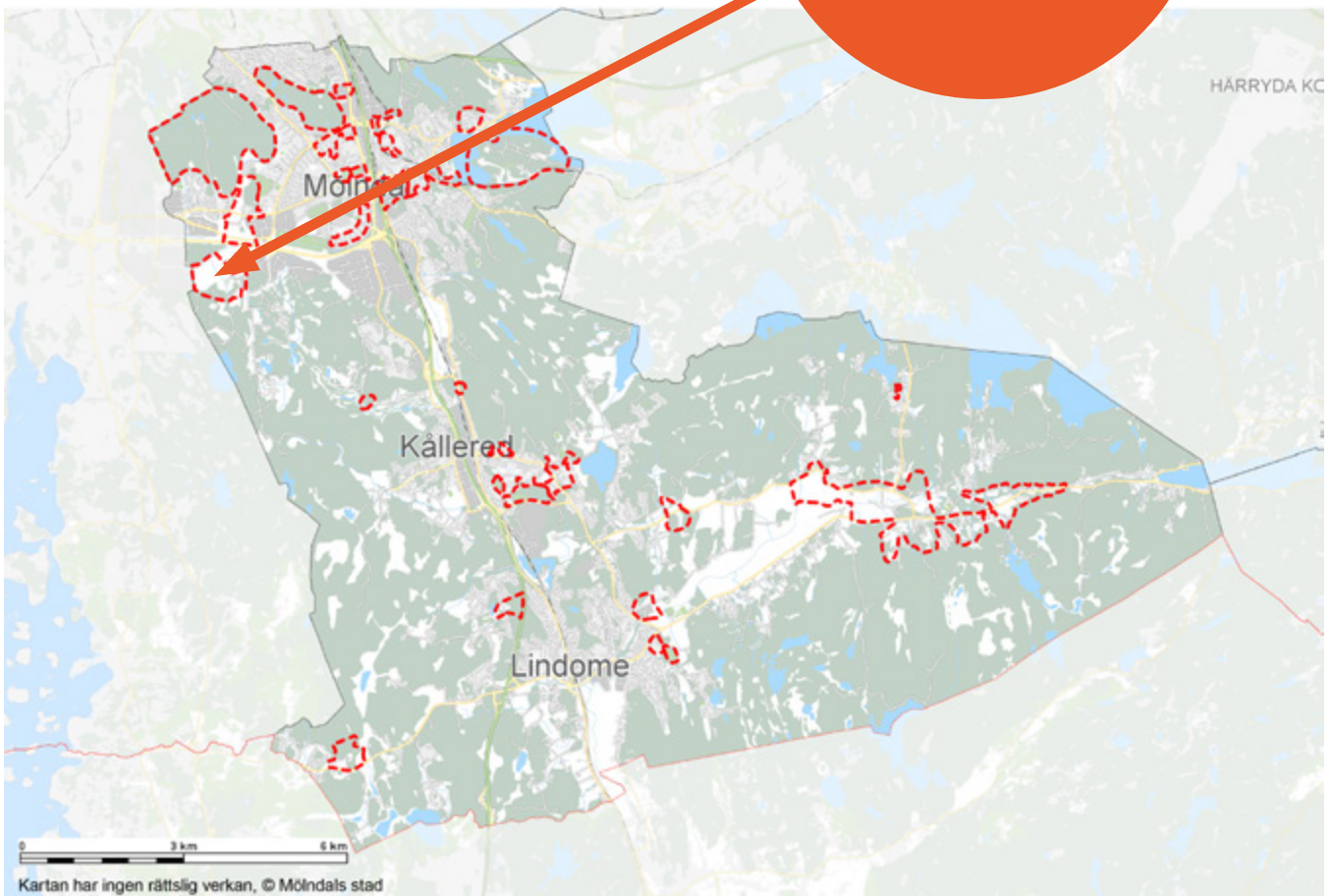

LUNNAGÅRDEN

6

**STORGÅRD
I BEVARAT
JORDBRUKSLANDSKAP**

6. LUNNAGÅRDEN

Området ligger på Fässbergsdalens södra sida, nära kommungränsen. I det öppna jordbrukslandskapet berättar Lunnagården och två gårdar som hört till Balltorps by om de sociala skillnaderna i det äldre bondesamhället. Dalgången domineras idag av industri- och travverksamhet. Den bevarade agrara miljön utgör en viktig länk till områdets tidigare näringsinriktning som jordbruksbygd.

Varför är området viktigt att bevara?

Området utgör en kvarvarande del av ett äldre bondesamhälle. Det är ett öppet jordbrukslandskap i dalgången, med spår från äldre tiders agrarsystem. Stenmurar löper längs de smala, slingrande vägarna som leder fram till gårdarna i området. I områdets östra del finns två, från 1800-talets skiftesreformer utflyttade, välbevarade gårdar.

Centralt placerad i området ligger Lunnagården som utgör en egen enhet. Lunnagården har en lång historia, och har varit i kunglig ägo såväl under Gustav Wasa som under

Hertig Karl Filip. Den nuvarande mangårdsbyggnaden har sitt ursprung i 1700-talet. Gården har fram till slutet av 1800-talet haft ägare ur de högre samhällsklasserna, så som ämbetsmän och militärer. Gården skiljer genom sin storlek, ålder och gestaltning ut sig mot den omkringliggande jordbruksbebyggelsen. Lunnagården har karaktären av en typisk herrgårdsanläggning vars utformning speglar hur högreståndskulturen manifesterade sin sociala ställning i det äldre jordbrukssamhället.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Ett öppet jordbrukslandskap

Det öppna jordbrukslandskapet som omger bebyggelsen i området har stora miljömässiga kvaliteter och skapar en förståelse för det tidigare agrara landskapet som präglade hela Fässbergsdalen.

På sluttningarna i områdets södra delar finns ett äldre kulturlandskap bevarat, med ängsmark och stengärdesgårdar. Spåren berättar om jordbrukssamhällets utveckling; från kollektivt bysamhälle till ett individuellt baserat jordbrukssamhälle.

Balltorp Hökegården 2 och 3

De två välbevarade gårdarna i områdets östra del speglar en äldre byggnadstradition. Typiskt för bebyggelsen är de väl sammanhållna byggnadskropparna i 1½ plan, träpanelfasader, sadeltak med rött lertegel och två- eller

treluftsfnster. Ekonomibyggnaderna har en traditionell utformning med faluröda träfasader, vita fönsterbågar och sadeltak. Även den inre gårdsstrukturen, där mangårdsbyggnad och ekonomibyggnader är grupperade kring en inre gårdsbildning, utgör ett viktigt karaktärsdrag.

Lunnagårdens särställning i jordbrukssamhället

Karakteristiskt för Lunnagården är den uppdelade gårdsstrukturen. Bostadshus och ekonomibyggnader bildar genom sin placering två skilda enheter, vilket var ett sätt att markera gårdens sociala status. Denna uppdelning utgör därför en viktig del av gårdens historiska särställning i området.

Gårdens särställning markeras även i herrgårdsbyggnaden, som genom sin storlek och arkitektoniska utformning tydligt skiljer sig från övriga boningshus i området. Mangårdsbyggnaden speglar idealen inom högre ståndarkitekturen under slutet av 1700-talet. Mansardtaket, de strama fönster- och dörrömfattningarna samt färgsättningen med gul panel och vita fönsterömfattningar är arkitektoniska drag, som förmedlar dessa ideal.

På baksidan av herrgården finns en stor trädgård och parallellt med den löper en allé. Anläggandet av trädgården och allén var också ett sätt att markera gårdsägarnas sociala ställning i området och ett sätt att ge miljön en viss ståndsmässighet. Allén vittnar också om att detta tidigare varit gårdens huvudväg.

Framtida utveckling

- Ny bebyggelse prövas med försiktighet.
- Ny bebyggelse ska anpassas till områdets traditionella byggnadstradition avseende utformning och placering i landskapet.
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas

Lagskydd

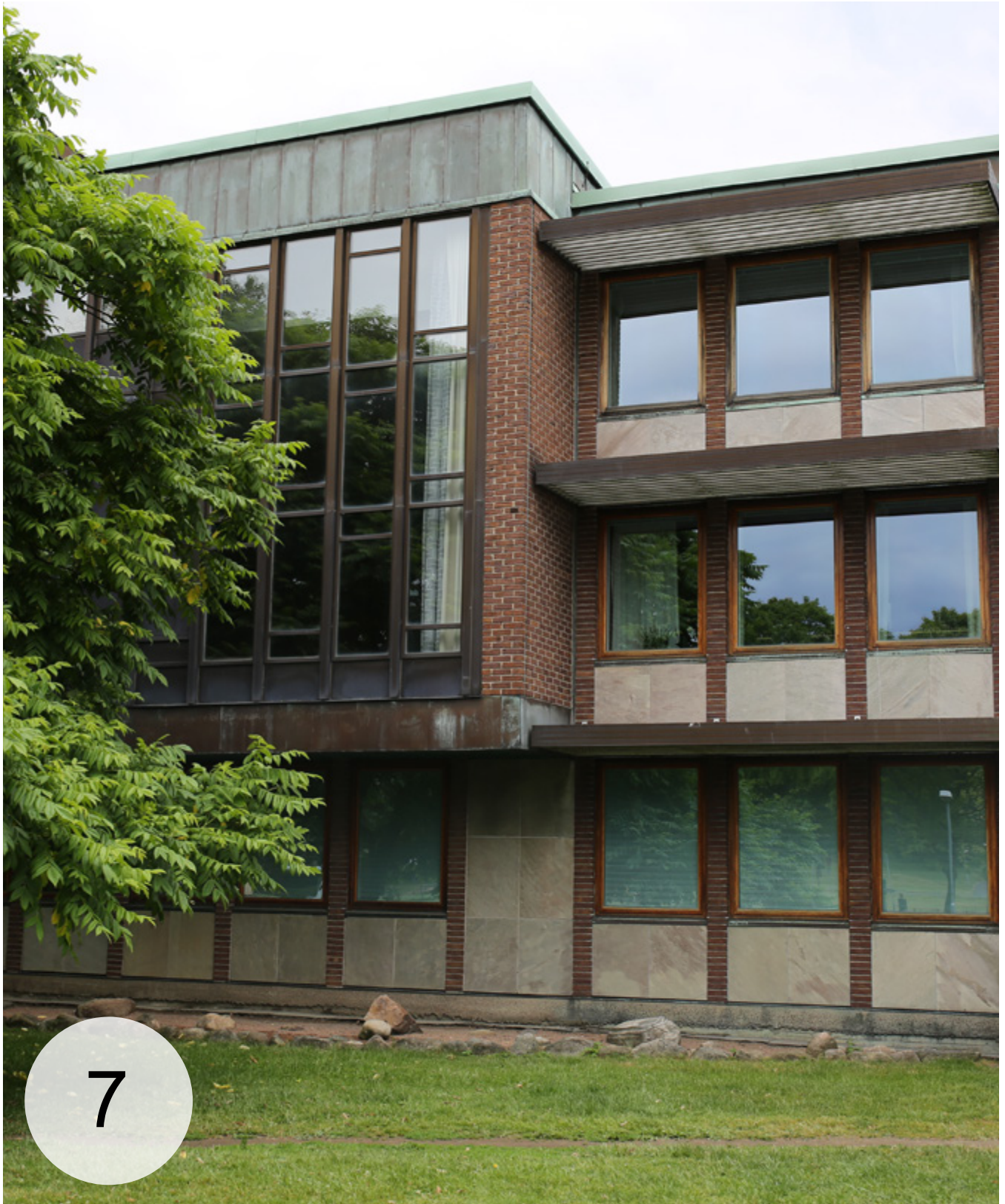
Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

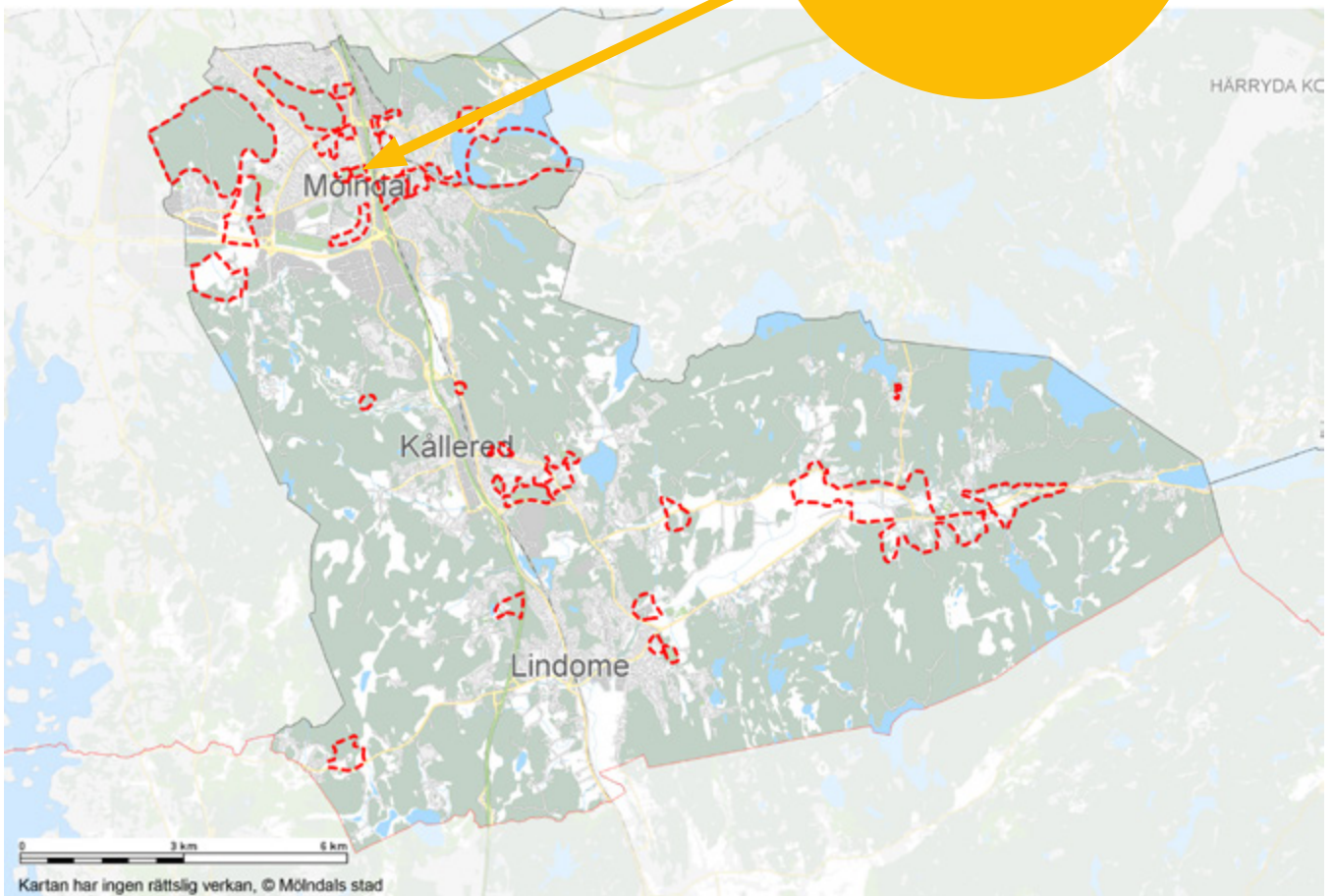
Balltorps by, karta 1734.

MÖLNDALS STADSHUS, FOLKETS HUS OCH TIDIG CENTRUMBEBYGGELSE

7

**1950-TALET
CENTRUMMILJÖ**

7. MÖLNDALS STADSHUS, FOLKETS HUS OCH TIDIG CENTRUMBEBYGGELSE

Stadshuset är Mölndals stads administrativa och politiska centrum. Det uppfördes under 1950-talet i en tid när välfärdssamhället och de kommunala verksamheterna expanderade. Stadshuset är en symbol för Mölndals stad som även visar på kommunens och den lokala demokratis framväxt. På samma självklara sätt är Folkets hus en symbol för arbetarrörelsens historia, som är väsentlig för det folkhemsbygge som på många sätt har format efterkrigstidens Mölndal. Det intilliggande torget och parken är en del av medborgarnas gemensamma rum och präglas av en hög arkitektonisk ambitionsnivå.

Varför är området viktigt att bevara?

Mölndals stadshus, Folkets hus och de omgivande bostadskvarteren berättar om en expansiv period av Mölndals historia. En period med stora industrietableringar och en omfattande inflyttning av arbetskraft som följd.

Sedan Fässbergs socken blev stad, och fick namnet Mölndal 1922, hade centrum med stadshus legat i Kvarnbyn. Med den ökade befolkningen växte även den kommunala administrationen och när ett nytt stadshus skulle uppföras var det naturligt att det placerades i det nya centrum som började utvecklas väster om Mölndalsån.

Redan 1926 hade området mellan Göteborgsvägen och Fässbergs kyrka avsatts för ett nytt stadshus men det var först 1946 en arkitekttävling utlystes. Den vanns av arkitekterna Åke Ahlström och Gösta Edberg. Byggnaden uppfördes 1958–1962. Trädgårdsarkitekter var Eric Anjou och Walter Bauer.

Invid stadshuset ligger Folkets hus som är ritat av Gunnar Gräslund och invigdes 1959. Folkets hus och stadshuset samordnades och huskropparna placerades i vinkel gentemot det blivande torget.

Precis som stadshuset kan ses som en symbolbyggnad för stadens framväxt är Folkets hus en tydlig symbol för arbetarrörelsen. Den ideologi som arbetarrörelsen har företrätt är nära förknippad med det så kallade folkhemsbygget som i stor utsträckning även har format det moderna Mölndal. Att Folkets hus hamnade bredvid det nya stadshuset berättar om arbetarrörelsens ställning i kommunen vid den aktuella tiden.

De nya bostadskvarter som uppfördes under 1940- och 50-talen söder om stadshuset visar tydligt på hur Mölndals centrum förflyttats från Kvarnbyn till dagens centrum.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Arkitektonisk gestaltning

Arkitektoniskt präglas stadshuset av en hög materialkänsla med omsorgsfulla detaljer och äkta material. I exteriören som domineras av kontorens långa fönsterrader, har man använt sig av mörkrött tegel och grå skiffer som fasadmateriell. Fönstersnickerier är av teak, plåtarbeten av koppar och brunoxiderad mässing. Den stora sessionssal, som utgör kärnan i det kommunpolitiska arbetet, gavs en särskild betoning i exteriören. Från början var hela utbyggnaden glasad, men delar av den glasade fasaden har senare satts igen.

Även interiört präglas byggnaden av ädla material och omsorgsfull detaljutformning. Entréhallen har ett särskilt överljusintag som ger utrymmet ett naturligt ljus. Väggar och balkonger är klädda med ekpanel och många av armaturerna är inbyggda i tak och trappsidor. Även den lösa inredningen specialritades för många av utrymmena. 1988-1989 byggdes stadshuset till med en lägre flygelbyggnad. Tillbyggnaden har i sin arkitektoniska utformning anpassats till huvudbyggnadens fasader.

Folkets hus har i jämförelse med stadshuset en mer återhållsam gestaltning. Byggnaden är uppförd i två volymer, en högre del i fyra våningar och en lägre i två. Fasaderna i rött tegel är enkla med en mönstersättning som delar in den släta ytan i ett diskret rutmönster. De vita fönstren sitter i fasadliv och taket är täckt med kopparplåt.

På 1980-talet genomfördes en större om- och tillbyggnad vilket innebar en utbyggnad av de två första våningarna som sträcker sig längre ut över torget. Tillbyggnaden har tegelfasader utformade likt den ursprungliga byggnaden och ljus natursten kring entrén. En utökning av tillbyggnaden genomfördes på 1990-talet och är klädd med samma ljusa natursten som entrépartiet.

En plats för kommuninvånarna

Platsen framför stadshuset färdigställdes 1962 och band då samman de då nya byggnaderna. Både stadshuset och torget är planerade över ett modulnät med måttet 170x170 cm. Lämpliga rumsmått var utgångspunkten. Torget och parken bakom stadshuset utgör en del av kommuninvånarnas gemensamma rum och präglas av en hög ambitionsnivå vad gäller arkitektonisk utformning och gestaltning.

Arkitekternas tankar kring utemiljön:

”Stadshusplan skall stensättas och en skulptur som symboliserar staden skall placeras i den sydvästra delen,

stadshusplan bör utformas för friluftsmöten och dylikt. Här ska finnas plaskdamm, servering och soffgrupper. Stadsparken skall sträcka sig ner från kyrkohöjden och omsluta torg och byggnader. Från fullmäktigesalen ska man se ut över parken och Fässbergs kyrka.”

Bostadshusen

Utmed Tempelgatan och Göteborgsvägen ligger bostadskvarter, främst uppförda under 1940- och 50-talen, som skapar en sammanhållen centrummiljö från denna tid. Byggnaderna i fyra våningar och den fem våningar höga hörnbyggnaden vid Göteborgsvägen/Bergmansgatan var vid tillkomsttiden ett nytt och högt inslag i Mölndal.

Bebyggelsen är välbevarad och har utformats med hög arkitektonisk omsorg. Karakteristiskt är de gula tegelfasaderna, markerade entrépartier med naturstensdetaljer, bevarade trä- och glasdörrar, balkongfronter i smidesjärn eller sinuskorrugerad plåt och burspråk klädda med kopparplåt. Husen närmast Göteborgsvägen har butikslokaler i bottenvåningen och indragna hörnentréer som bärs upp av pelare.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ändringar och tillägg i stadshusparken ska utföras med hänsyn till områdets karaktärsdrag.

Lagskydd

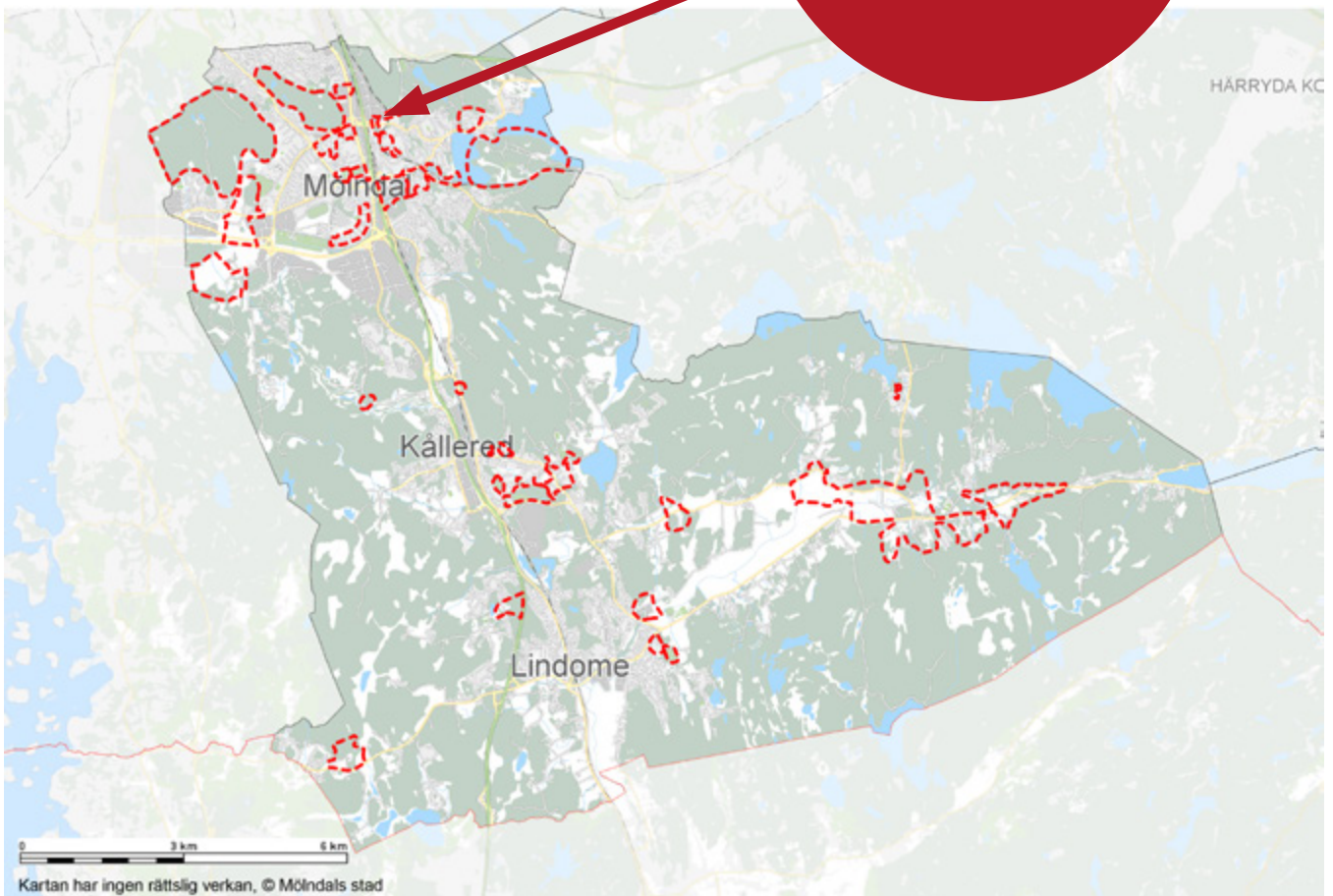
Bebyggelsen i kvarteret Havskatten vid Göteborgsvägen omfattas av varsamhetsbestämmelser i gällande detaljplan.

SVEJSERDALEN, LACKAREBÄCKS GÅRD, EKEKULLEN

8

**TÄTORTSNÄRA
NATUR- OCH
KULTURMILJÖ**

8. SVEJSERDALEN, LACKAREBÄCKS GÅRD, EKEKULLEN

De natursköna omgivningarna gör att området har använts som rekreationsområde under lång tid. Lackarebäcks gård fungerade från 1860-talet och framåt som sommarnöje och området kom att bli ett attraktivt besöksmål för göteborgare och Mölndalsbor. Här finns vacker natur med lövskogar, utsiktsplatser och bäckar. Idag är området omgivet av bebyggelse, parkeringsytor och infrastruktur men är fortfarande en viktig, tätortsnära, natur- och kulturmiljö med potential i ett växande Mölndal.

Varför är området viktigt att bevara?

Det natursköna området med Lackarebäcks gård som kärna har använts som rekreationsområde och varit ett populärt utflyktsmål under mycket lång tid. Den vackra bokskogen med dess slingrande bäck och de höga bergen med utsikt över dalgången är upphovet till områdets attraktivitet genom historien.

Under 1700- och 1800-talen låg här en stor herrgård, Lackarebäcks gård, vars ägor omfattade såväl den bördiga jordbruksmarken ned mot ån, som de skogbevuxna markerna på Lackarebäcksfjället och Ekekullen.

Gården köptes som sommarnöje för familjerna Boye och Malm på 1860-talet. Att fara på sommarnöje var under slutet av 1800-talet modernt bland överklassen, ett sätt att komma ifrån den allt sämre miljön i de dåtida städerna. Naturområdena var idealiska för det starka intresset för natur- och friluftsliv som präglade det senare 1800-talet.

Ekekullen fungerade under tidigt 1900-tal också som mötesplats för Frälsningsarmén och nykterhetsrörelsen, även fester med dans och tävlingar anordnades här.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Ett ursprungligt skogsbestånd

Svejserdalen är den enda bevarade bokskogen i kommunen och på Ekekullen växer fortfarande ett restbestånd av ek. Det bevarade skogsbeståndet vittnar om gården Lackarebäck's välbärgade ägare genom tiderna, hur de till skillnad från övriga hemmansägare hade råd att skona skogen från att avverkas.

En naturmiljö rikt på kulturlämningar

Av Lackarebäck's gård finns endast den södra flygelbyggnaden bevarad. Idag utgör byggnaden en nyckel till områdets äldre historia. Det är framförallt den tidsepok då Lackarebäck's gård fungerade som sommarnöje som präglar området, vilket idag är en naturmiljö rik på kulturlämningar.

På några ställen kan man ana syllstenar till några av husen som funnits här. Flera av de äldre vägarna finns också kvar, i ett fall med en fin bro bestående av tre flata hållar och i ett annat en iordningsställd stig som leder upp till en utsiktsplats på berget.

Ett av de mer påtagliga minnesmärkena är kvarndammen i områdets östra del. Vattnet stängs inne av en hög, kallmurad dammvall som utformats som vägbank. Ett tjugotal meter nedanför syns ännu spåren efter kvarnbyggnaden. Bäckens stensatta kanter är också bevarade.

Strax nedanför det gamla gårdsläget finns Lackarebäck's källa, varifrån vatten har använts till ett brännvinsbränneri på 1700-talet och för ölbryggeri under slutet av 1800-talet.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse prövas med försiktighet.
- För att säkerställa möjligheten att uppleva områdets kulturvärden krävs att det sköts och att lämningarna vårdas och synliggörs. En genomarbetad och informativ skyltning av kulturlämningarna gör att fler kan förstå platsens historia och betydelse.

Lagskydd

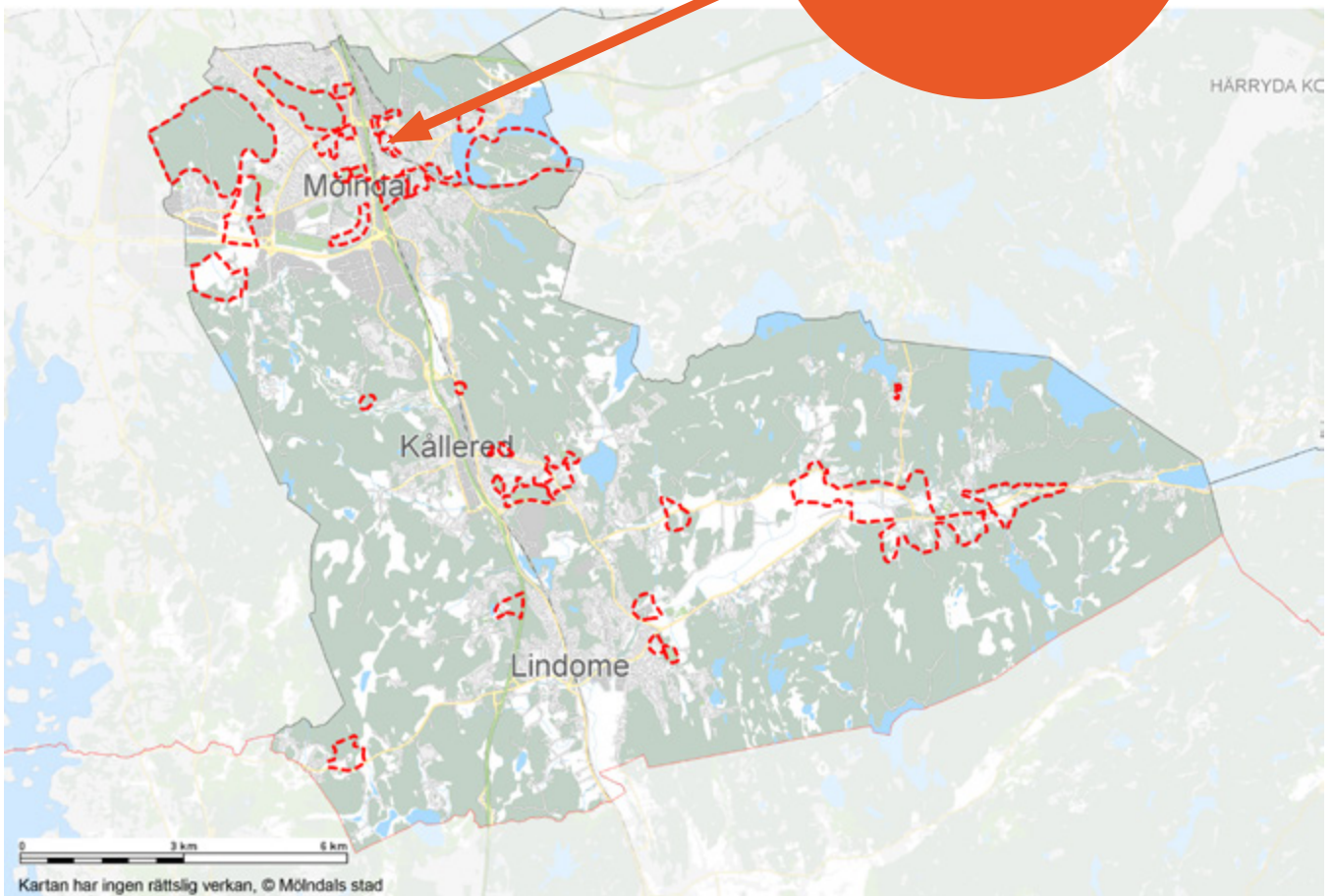
Flygelbyggnaden omfattas av förvanskningförbud och förbud mot rivning i gällande detaljplan. Delar av parkmiljön längs bäcken omfattas även av skyddsföreskrifter i detaljplanen.

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

VÄSTRA ENERBACKEN

**LANDSKAPSANPASSAD
ARKITEKTUR**

9. VÄSTRA ENERBACKEN

Enerbacken bildar ett enhetligt modernistiskt bostadsområde som i sin utformning illustrerar det bästa i samtidens planeringstänkande. Det är uppfört i en mänsklig skala och har anpassats efter topografi och natur. Ytorna mellan husen bildar attraktiva gårdsrum med uppvuxna lövträd, lekytor, bergsknallar och offentlig konst. Området är ovanligt välskött och ändringar och kompletteringar av byggnader och miljöer har skett med hänsyn till ursprungliga höga kvalitéer.

Varför är området viktigt att bevara?

I Mölndal var 1960-talet en expansiv period. Industrin gick på högvarv och många företag hade börjat etablera sig i kommunen. Det expanderande näringslivet lockade till sig arbetskraft och under 1950- och 60-talen ökade befolkningen kraftigt.

Med befolkningsökningen växte behovet av bostäder, ett behov som redan tidigare varit stort. Som ett led i detta byggdes bland annat Enerbackens flerbostadshusområde som stod färdigt 1964. Bostadsområdet speglar sin tids ideal inom bostadsplaneringen väl, ett ideal som präglas av efterkrigstidens bostadssociala normer och målsättningar.

Till skillnad från många andra samtida bostadsprojekt var byggandet i Mölndal mer traditionellt präglat. Både vad gäller material och byggteknik, något som mycket väl avspeglas i Enerbacken. Bebyggelsen här bygger vidare på en mer småskalig tradition med lamellhus i tre våningar och tegelfasader.

Området består av två kvarter, kvarteret Pensén med svängda lamellhus som ligger på en sluttning ned mot bergskanten och kvarteret Delbanco som består av två raka lamellhus placerade på berget i områdets övre del. Båda kvarteren ritades av HSB:s arkitektkontor i Göteborg.

Förändringar i området har skett på ett sådant sätt att den ursprungliga karaktären och den höga arkitektoniska kvaliteten i både byggnader och utemiljö har bibehållits.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Arkitektur anpassad efter terrängen

Bebyggelsens storskalighet har brutits ned genom förskjutningar och nivåanpassningar av de långa huskropparna. Takens tunna, smäckra utformning bidrar också till att skapa en lätthet i arkitekturen. Huskropparnas välvda form och anpassning till befintlig natur med träd och bergsklackar skapar attraktiva rumsbildningar i området.

Arkitektoniskt präglas byggnaderna av ett enkelt, avskalat uttryck, typiskt för 1960-talets arkitektur, med gult tegel, spritputsade socklar och diskreta entrépartier. I kvarteret Delbando har trapphusen markerats i fasaden, en influens från 1950-talets arkitektur.

I fasaden speglar fönstrens utformning rummens funktioner genom att vardagsrummen har sidoställda vädringsfönster, badrummen små fönster och övriga utrymmen vanliga perspektivfönster.

Mellanrummens gestaltning

Ett karakteristiskt drag för området är de väl planerade inre gårdsytor, med bevarade naturinslag och stora grönytor. Husen är grupperade kring en trädbevuxen kulle i områdets mitt, här finns en konstnärligt utsmyckad

lekplats och muromgärdad berså. Det finns även skulpturer som smyckar utemiljön ytterligare. Området är påtagligt anpassat efter familjers och barnens behov med tanke på grön- och lekytor men även genom att området är bilfritt.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ändringar och tillägg i gårdsmiljöerna ska utföras med hänsyn till områdets karaktärsdrag.

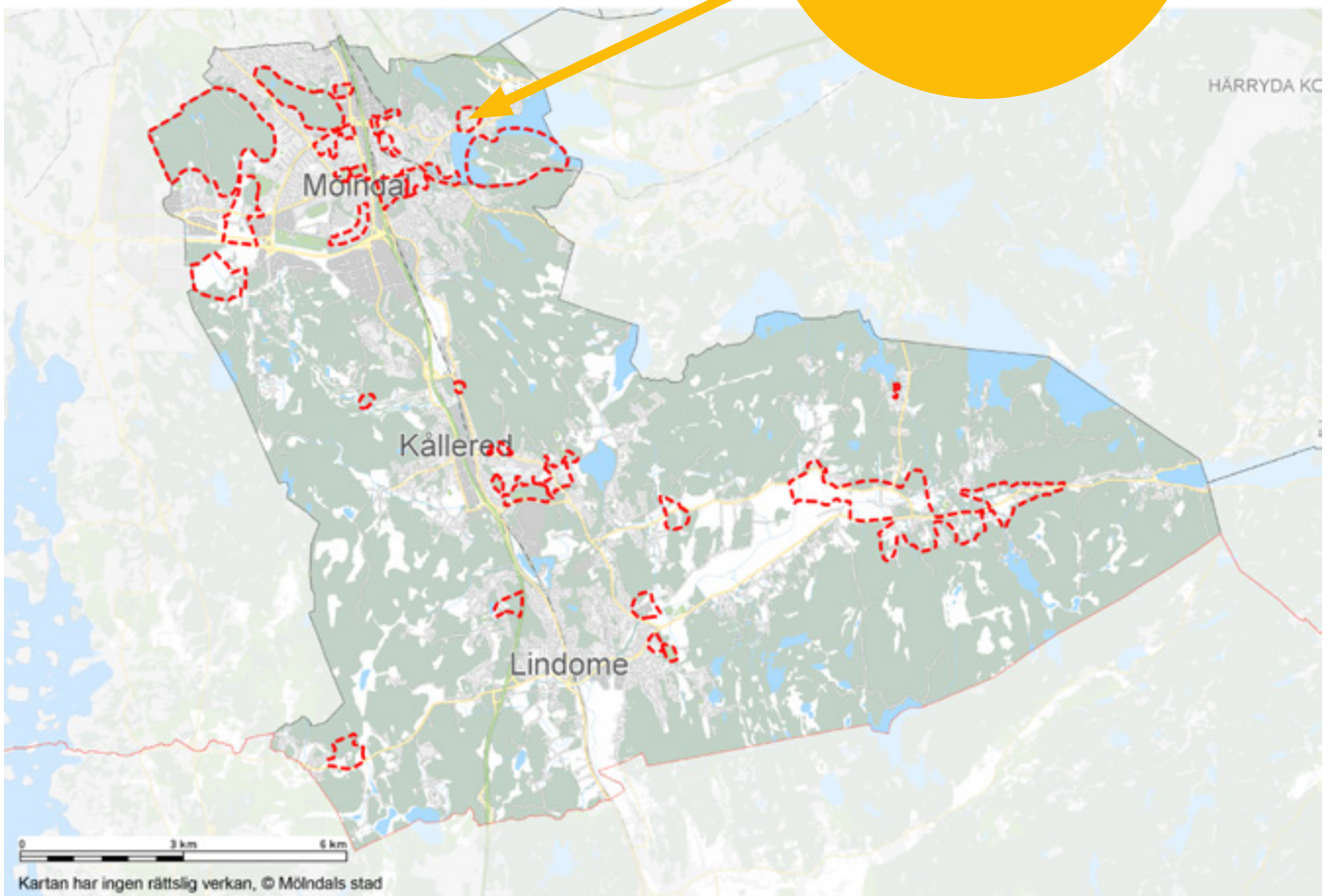
Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

KRISTINEDALS SMÅHUSOMRÅDE

**MODERNISTISKT
SMÅHUSOMRÅDE**

10. KRISTINEDALS SMÅHUSOMRÅDE

Kristinedals småhusområde stod klart 1964. Området ligger strax ovanför Stensjön och omfattar ca 100 enfamiljshus. Bebyggelsen uppfördes av AB Skånska Cementgjuteriet, efter ritningar av arkitekt Ingemar Wennström, Småhusbyrå AB i Malmö. Området har ett sammanhållet arkitektoniskt formspråk, med hög detaljrikedom. Bärande idéer är rött fasadtegel med inslag av blå respektive vit träpanel, synliga bärande ljusa betongkonsoler, flacka tak med mörk beläggning samt vita markerade carportar som står i kontrast mot de mörka förrådsbyggnaderna.

Varför är området viktigt att bevara?

Kristinedal är kulturhistoriskt intressant, då det speglar småhusets växande roll i 1960-talets bostadsbyggande. Under efterkrigstiden ändrade småhusbyggandet karaktär. Det traditionella 1½-planshuset med träpanel ersattes av enplans- och suterränghuset med fasadtegel, och nya, mer utsträckta planlösningar avlöste den traditionella korsplanen. Detta nya småhusideal syns tydligt i bebyggelsen i Kristinedal.

I det moderna samhället skulle alla ha egen bil vilket avspeglas i Kristinedal. Garagen och den nya typen av byggnad, carporten, har getts hög status med en medveten gestaltning.

Inom kommunen finns flera småhusområden från denna period. Bebyggelsen i Kristinedal har till skillnad från många av de andra områdena fortfarande kvar sin ursprungliga karaktär. Underhåll och ändringar har genom åren oftast utförts varsamt och med stor respekt för byggnadernas arkitektoniska kvaliteter. På så sätt har de höga estetiska värden som präglar bebyggelsen bibehållits.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Sammanhängande arkitektonisk gestaltning

Fristående villor och kedjehus är utformade på lite olika sätt; här finns bland annat både enplansvillor och suterränghus med entrén förlagd i anslutning till en carport, men också hus med entré och garage i suterrängvåningen.

Området har dock en sammanhängande arkitektonisk gestaltning som binder ihop de olika byggnadstyperna. Gemensamma teman vad gäller fasadmateriell och färgsättning är viktiga ingredienser för helheten. Bärande idéer är rött fasadtegel med inslag av blå respektive vit träpanel, synliga bärande, ljusa betongkonsoler, flacka tak med mörk beläggning samt vita markerade carportar som står i kontrast mot de mörka förrådsbyggnaderna.

Carportarna och garagens höga status

En helt ny byggnadstyp som uppstod under 1960-talet var carporten. I det moderna samhället skulle alla ha egen bil och hur parkeringarna skulle lösas blev därför en av 1960-talets viktigaste planeringstekniska frågor. I småhusområdena var det naturligt, att parkeringen löstes i anslutning till den egna bostaden, och carport eller garage blev standard.

I Kristinedal har carportar och garage getts en hög status genom en medveten gestaltning som ger karaktäristiska inslag till helheten. Carportarna markeras genom en bred vit sarg, i en del av husen återkommer inslaget som ett smalt vitt fält längs med ena fasadens långsida. Carportens sarg och det smala fasadfältet står i kontrast mot omgivande mörka tegelfasader och ursprungligen mörka förrådsfasader.

Radhusen i området är utformade med en indragen suterrängvåning, dit entré och garage förlagts. Denna markeras genom de betongkonsoler som bär upp

övertvåningen. Konsolernas utformning utgör en karaktäristisk del av husens arkitektoniska gestaltning. Entrédörrar och garagens portar står ursprungligen i kontrast mot omgivande vägg.

Privat och gemensamt

En viktig del av områdets karaktär är spelet mellan det privata och det gemensamma. Fasaderna mot gatan är huvudsakligen utformade med rött fasadtegel och få fönsteröppningar, vilket ger byggnaderna ett slutet intryck. Husen vänder sig istället mot en inre trädgård, där fasaderna har en öppnare karaktär med stora fönsterytor och vit träpanel. De hus som har större kringliggande trädgårdar avgränsas mot gemensamma gatustråk och kringliggande parkytor med låga staket eller häckar.

Framtida utveckling

- Enhetligheten i området ska bevaras.
- Restriktiv prövning av tillbyggnader och förändringar.
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.

Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

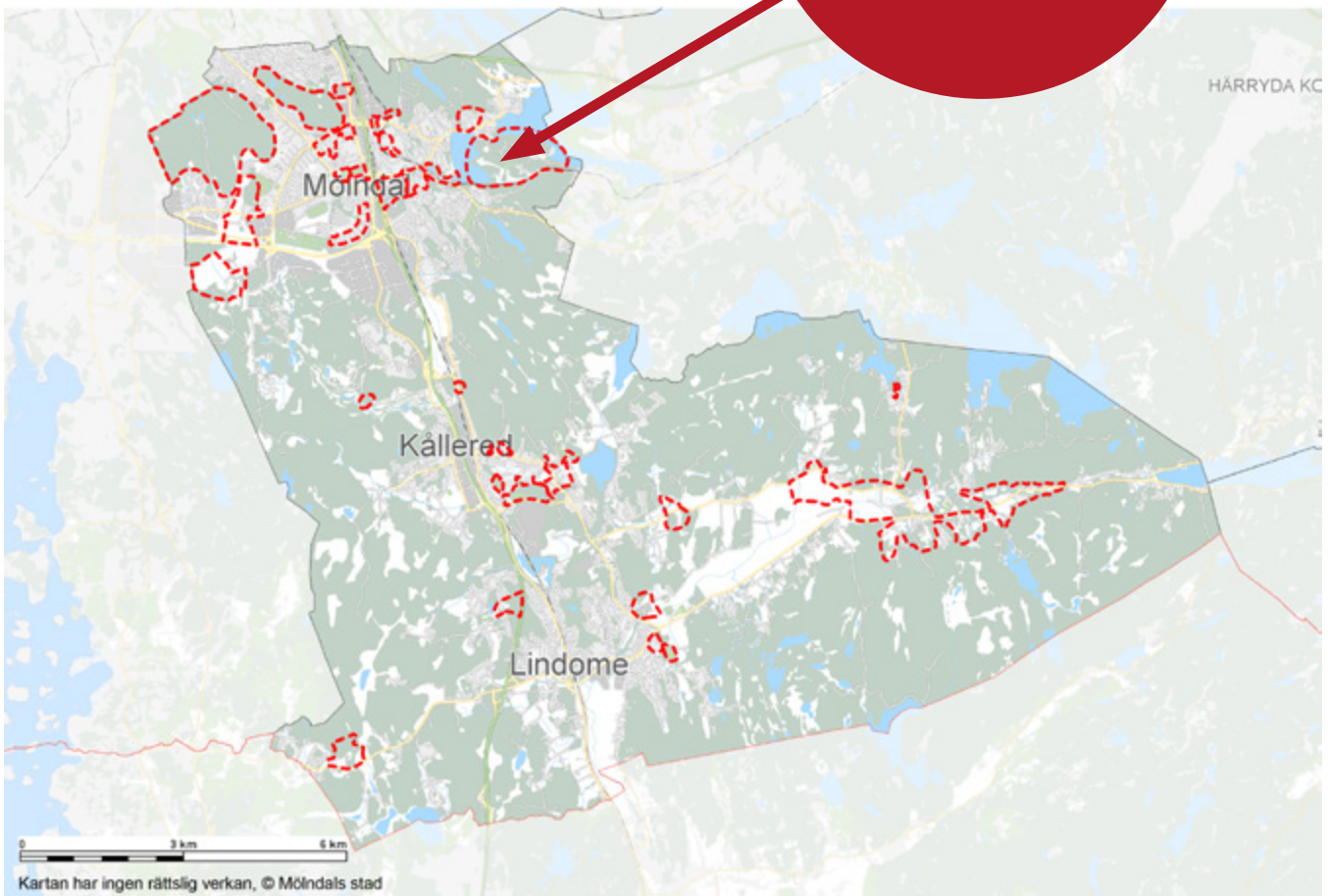

GUNNEBO

Foto: Gunnebo Slott och Trädgårdar

**REKONSTRUERAT
1700-TAL
I KULTURLANDSKAP**

11. GUNNEBO

Gunnebo slott med omgivande kulturlandskap blev 2003 Västra Götalandsregionens första kulturreseervat och skyddades redan 1963 som byggnadsminne. Anläggningen med dess över tjugo byggnader är områdets självklara kärna och ett mycket välbesökt turistmål. Slottet uppfördes under 1780- och 90-talen och var vid tiden en av Sveriges modernaste och mest påkostade sommarvillor. Anläggningen består av tre huvuddelar: huvudbyggnad, trädgård och park, alla utformade enligt rådande stilideal. Slottet är idag den enda byggnaden som står kvar sedan 1700-talet, medan övriga byggnader har tillkommit genom rekonstruktion eller nybyggnation.

Varför är området viktigt att bevara?

En 1700-tals miljö

Området visar en renodlad 1700-talsmiljö kring Gunnebo slott. Anläggningen uppfördes ursprungligen som sommarbostad för familjen Hall och ritades av Carl Wilhelm Carlberg.

Gunnebo förvärvades av Mölndals stad 1949, då startade också det långa arbetet med att återskapa 1700-talets Gunnebo som fortgår än idag, 2017. Den allt mer kompletta anläggningen har både ett stort kulturhistoriskt värde och ett stort upplevelsevärde. Ett stort kunskapsvärde ligger även i den process som rekonstruktionsarbetet av anläggningen har medfört sedan 1949.

Återskapandet av 1700-talets slottsmiljö har genom åren krävt genomtänkta antikvariska ställningstaganden, arkeologiska utgrävningar och studier av historiskt källmaterial. Det har även medfört att kunskaper om traditionellt hantverk har spridits, vilket varit en intention i arbetet.

Utgångspunkten för det första stora restaureringsarbetet 1949-52 var att vårda, bevara och återskapa 1700-talets Gunnebo, då inriktat på huvudbyggnaden och den formella trädgården. Detta var även utgångspunkten i projektet: "Gunnebo - åter till 1700-talet" som inleddes 1996. Grundidén i projektet var att återskapa en helhet som är historiskt trovärdig gentemot den av arkitekten Carl Wilhelm Carlberg ritade anläggningen.

Rekonstruerade byggnader, trädgård och park

Tre byggnader – tjänstefolksbyggnad, hönshus och drivhus – rekonstruerades inledningsvis med 1700-talets material och metoder. När det gäller tjänstefolksbyggnaden och hönshuset fanns ritningar bland Carlbergs efterlämnade material. Vid arkeologiska utgrävningar visade det sig att byggnaderna aldrig hade blivit uppförda. Man valde dock att försöka fullfölja ”intentionerna” med anläggningen.

När det gäller drivhuset var förutsättningarna det omvända. Här fanns det skisser som visade att ett drivhus funnits på en av terrasserna. Arkeologiska utgrävningar bekräftade detta, men det saknades ritningar. Byggnaden rekonstruerades med hjälp av skisserna samt genom jämförelser med drivhus från andra 1700-talsanläggningar.

Under 2003-2006 rekonstruerades två flygelbyggnader som brann ned redan på 1830-talet. Även dessa byggnader uppfördes efter originalritningar. Vid tiden anlades även en köksträdgård med utgångspunkt i historiska källor. På motsvarande sätt rekonstrueras Gunnebos orangeri. Närområdet vid slottet omdanades till park och har varit en del i arbetet med återskapandet av 1700-talets Gunnebo.

Odlingslandskapet

Det agrara landskapet som omgav anläggningens kärnområde kom dock att leva kvar och behöll sin primära funktion som produktionsmark för gårdens försörjning. En stor del av marken inom området har därför än idag, den frodiga lövskogen och parken till trots, karaktär av

odlingslandskap. Stora delar av den rumsliga strukturen som går att återfinna på en karta från 1855 har överlevt fram till våra dagar. På några platser i området finns även ålderdomliga spår efter odling som inte redovisas på kartan, och som därför troligen representerar tidsskeden före 1790-talet.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

En renodlad 1700-tals miljö

Utmärkande för hela anläggningen är ett helhetstänkande som är synligt i anläggningens grundstruktur, byggnader, trädgård, inredningsdetaljer och möbler.

Huvudbyggnaden är uppförd i nyklassicistisk stil, den dominerande stilen inom arkitektur under slutet av 1700-talet. Karakteristiskt för stilen är den stränga symmetriska uppbyggnaden och användningen av ett enkelt, avskalat formspråk med raka linjer och regelbundenhet.

Byggnaden är huvudsakligen uppförd av trä men med en utformning och utsmyckning med syfte att efterlikna sten. Fasaderna är klädda med liggande slät panel och har arkitektoniska element som kolonner och en relief vilkas förebilder är hämtade från stenarkitekturen.

Parkidealens brytningstid

Gunnebo tillkom i en brytningstid mellan det franska strikta trädgårdsidealet och det engelska naturnära idealet.

Denna brytningstid avspeglas väl genom den franska trädgården närmast slottet och den omgivande engelska parken med tuktad natur.

Trädgården är utformad enligt den så kallade franska trädgårdsstilen med raka linjer, symmetrisk uppbyggnad och hårt tuktad natur. Det var ett trädgårdsideal som stämde väl överens med nyklassicismens krav på symmetri och regelbundenhet. Trädgårdsanläggningen är uppbyggd kring en rak mittaxel, som löper från uppfartsvägen, genom slottet och vidare till den södra trädgården där den avslutas i en damm med fontän. Med hjälp av terrasseringar, balustradräcken och fritrappor skapas en naturlig övergång mellan arkitektur och natur.

Parken som omger anläggningen är en så kallad engelsk park. Uttrycket i en engelsk park är en romantiserad bild av naturen – den vildvuxna skogen. I själva verket är naturen tuktad och miljön skapad. De kala bergen kring Gunnebo omvandlades till mjuka jordkullar, de närmsta bergen doldes med hjälp av växtlighet, terrasser och jordutfyllnader.

I det engelska parkidealet ska det också finnas överraskningar i form av statyer, broar som leder över vattendrag eller olika parkbyggnader såsom grottor, tempel och eremitage. Olika typer av träd- och buskplanteringar ska spegla olika känslöstämningar.

Foto: Hans Wretling

Omgivande jordbrukslandskap

På flera platser i slottets närhet finns odlingslämningar från olika tidsepoker, det kan behövas ett tränat öga för att identifiera vissa av dem. De är dock fullt synliga och bra exempel på det kronologiskt flerskiktade landskap som omger slottet.

De tydligaste spåren efter jordbruket i området utgörs av flera stora åkerytor söder och väster om slottet, vilka ännu hålls öppna genom bete och slåtter. Åkrarna i söder är idag något mindre än tidigare eftersom den plana marken i området utnyttjades när Boråsbanan byggdes på 1890-talet.

De flesta åkrarna i Gunnebo bär den agrara revolutionens prägel. De är helt stenröjda och har diken längs kanterna. Kring flera ytor finns rester efter stenmurar som uppförts för att stänga ute betande djur. På flera ställen finns även fullt synliga rester efter de centrala hägnaderna som delade av inägorna. Längst i sydost löper en sträng med stenar i den gamla gränsen mot utmarken. Många av ytorna har samma utsträckning som på den äldsta kartan över Gunnebo från år 1855. Inom området finns ett flertal agrara lämningar från tiden före 1790-talet, i form av fossil åkermark och odlingsrösen.

Förhållningssätt och utveckling

- Slottsmiljön och det omgivande kulturlandskapet bör även fortsättningsvis vara tillgängligt och öppet för besökare och Mölndals stads invånare.
- Fortsatt arbete med återskapande och rekonstruktioner ska ske i överensstämmelse med områdets kulturvärden.

Lagskydd

Området är ett riksintresse för kulturmiljövården och ska skyddas av åtgärder som kan orsaka påtaglig skada på områdets kulturvärden.

Området är förklarat som kulturresevat och kulturlandskapet omfattas av särskilda skyddsföreskrifter.

Slottsbyggnaden och den formella trädgården är byggnadsminne enligt kulturmiljölagen och omfattas av särskilda skyddsföreskrifter.

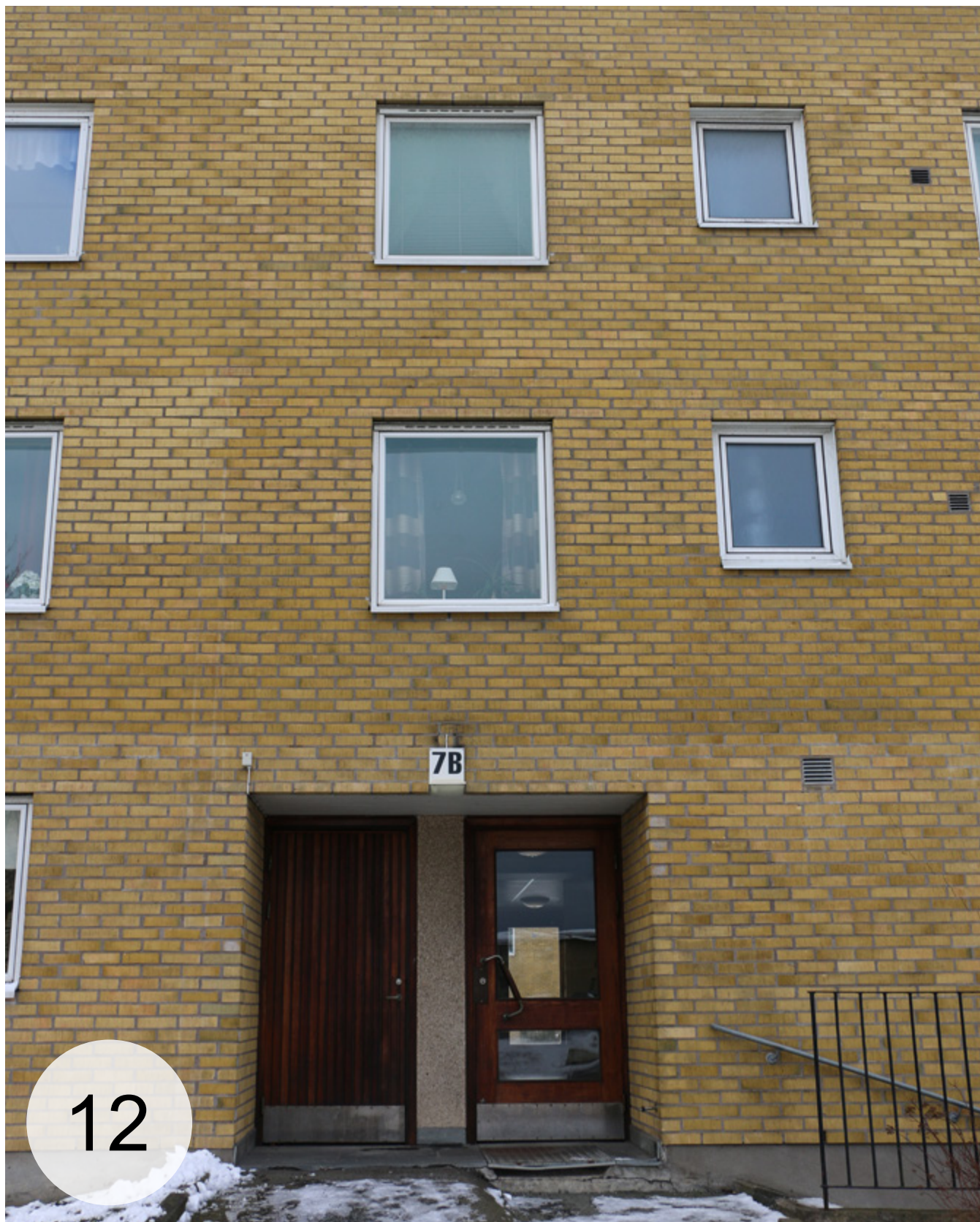

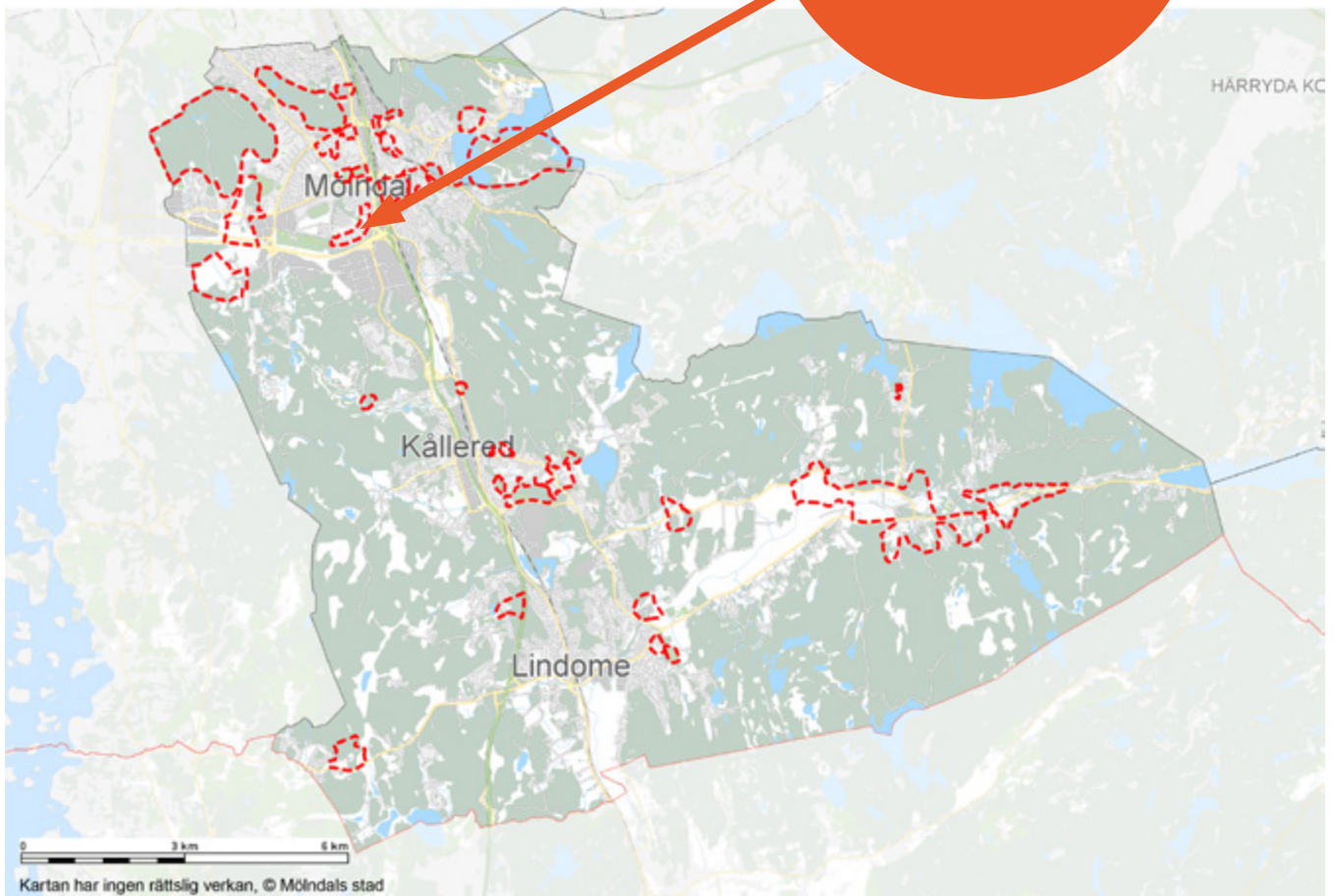
Foto: Ralf Turander

ÅBY BOSTADSOMRÅDE

**STORSKALIGT
BOSTADSOMRÅDE
I MÄNSKLIG SKALA**

12. ÅBY BOSTADSOMRÅDE

Strax söder om Mölndals centrum ligger bostadsområdet Åby. Området består av 28 bostadshus i tre- till fyra våningar uppförda i gult tegel. Bebyggelsen är placerad i form av en solfjäder. Området stod färdigt 1968 och ritades av arkitekterna Einar Andreasson och Ragnar Dahlberg samt HSB:s Arkitektkontor.

Varför är området viktigt att bevara?

Så väl i Mölndal som i övriga Sverige ökade bostadsbyggandet markant under 1960-talets andra halva, som en följd av det så kallade miljonprogrammet. Industrin gick på högvarv i Mölndal, och behovet av bostäder för den ökande befolkningen var stort.

Åbyområdet var ett av flera storskaliga bostadsområden som planerades och uppfördes i Mölndal vid denna tid. Storskaligheten till trots så uppfördes bebyggelsen i låg skala, tre till fyra våningar, och med det för Mölndal så karakteristiska gula teglet som fasadmateriäl.

I Mölndals stad finns ett flertal liknande bostadsområden uppförda under samma tidsperiod. Bebyggelsen i Åby har till skillnad från övriga områden inte genomgått några omfattande omgestaltningar. De förtätningar som gjorts i området är väl avgränsade och tydligt läsbara i förhållande till den ursprungliga bebyggelsen. Området uppvisar således ett tydligt kulturhistoriskt sammanhang.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Monumental enhetlighet i mänsklig skala

Den övergripande strukturen och bebyggelsens enhetlighet, framförallt i de gula tegelfasaderna, skapar en för området tydlig karaktär. Upprepningen av byggnadsvolymer i ett regelbundet men asymmetriskt

mönster motverkar att området upplevs enformigt och bryter ner storskaligheten. Bebyggelsens relativt låga skala i tre-fyra våningar, tillsammans med den kvartersvis individuella detaljutformningen av gårdar och gaturum, visar på en väl genomtänkt planering. De gröna, delvis kringbyggda gårdarna öppnar upp mot det gemensamma skol- och aktivitetsområdet i norr.

Karakteristiskt för områdets övergripande struktur är även att biltrafiken är tydligt åtskild från bostadsbebyggelsen. I Åby är gårdar och centrala grönområden bilfria. Trafikseparerade bostadsområden var en uttalad strategi i 1960-talets planeringsideologi.

Omsorg om detaljerna

Områdets långa och många bostadshus har en i grunden enhetlig exteriör gestaltning. Det är en återhållsam arkitektur, där endast balkongfronterna, målade i olika ljusa kulörer, bryter upp de i övrigt släta tegelfasaderna.

Typiskt för bebyggelsen är dock hur särskild omsorg har lagts i utformningen av entréerna. De indragna entrépartierna har uppglasade ekdörrar och väggarna är klädda med keramiska plattor och i vissa fall marmor.

Sammantaget utgör området ett fint exempel på 1960-talets stadsbyggande i Mölndal.

Framtida utveckling

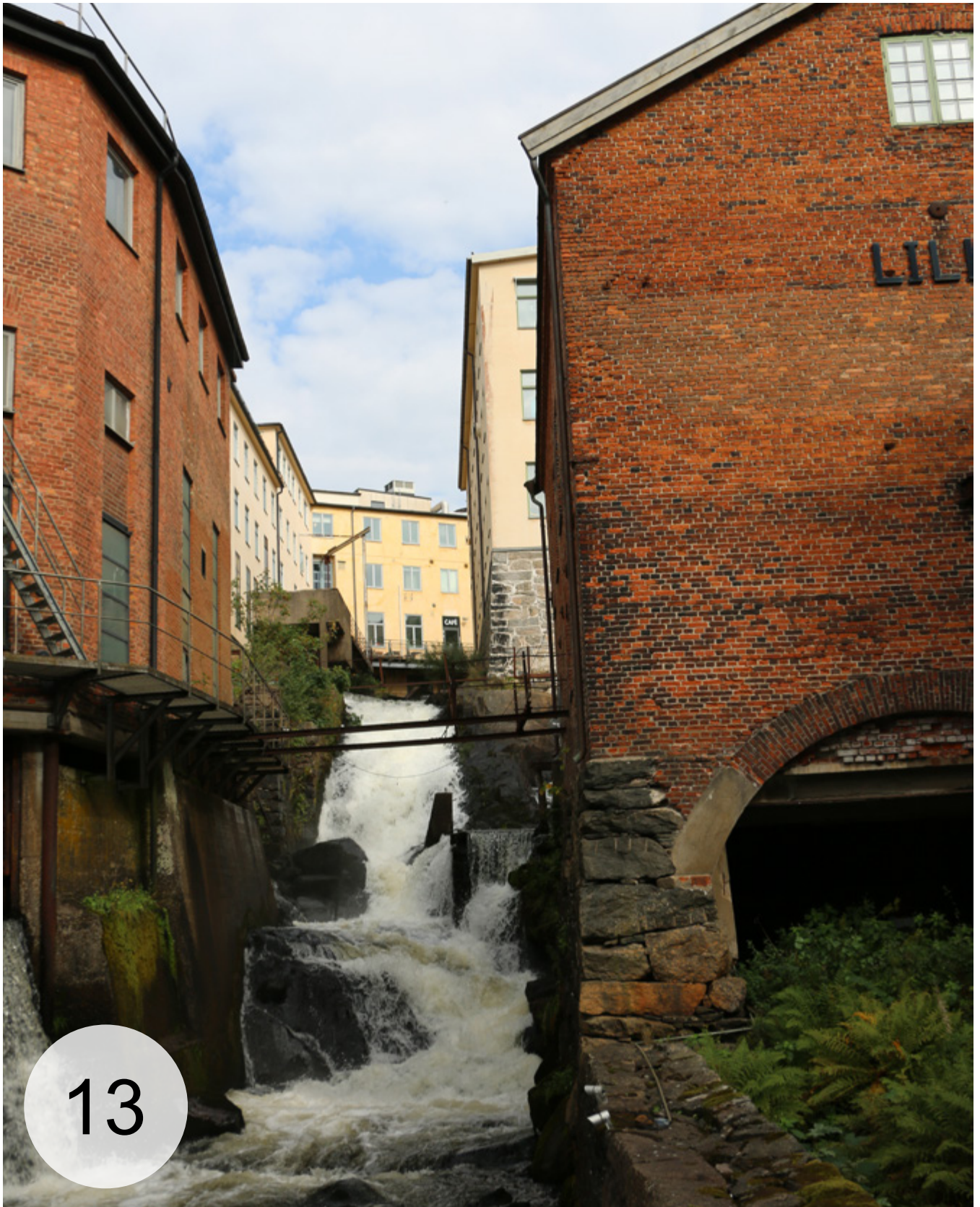
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse ska gestaltas med hänsyn till områdets enhetliga struktur.

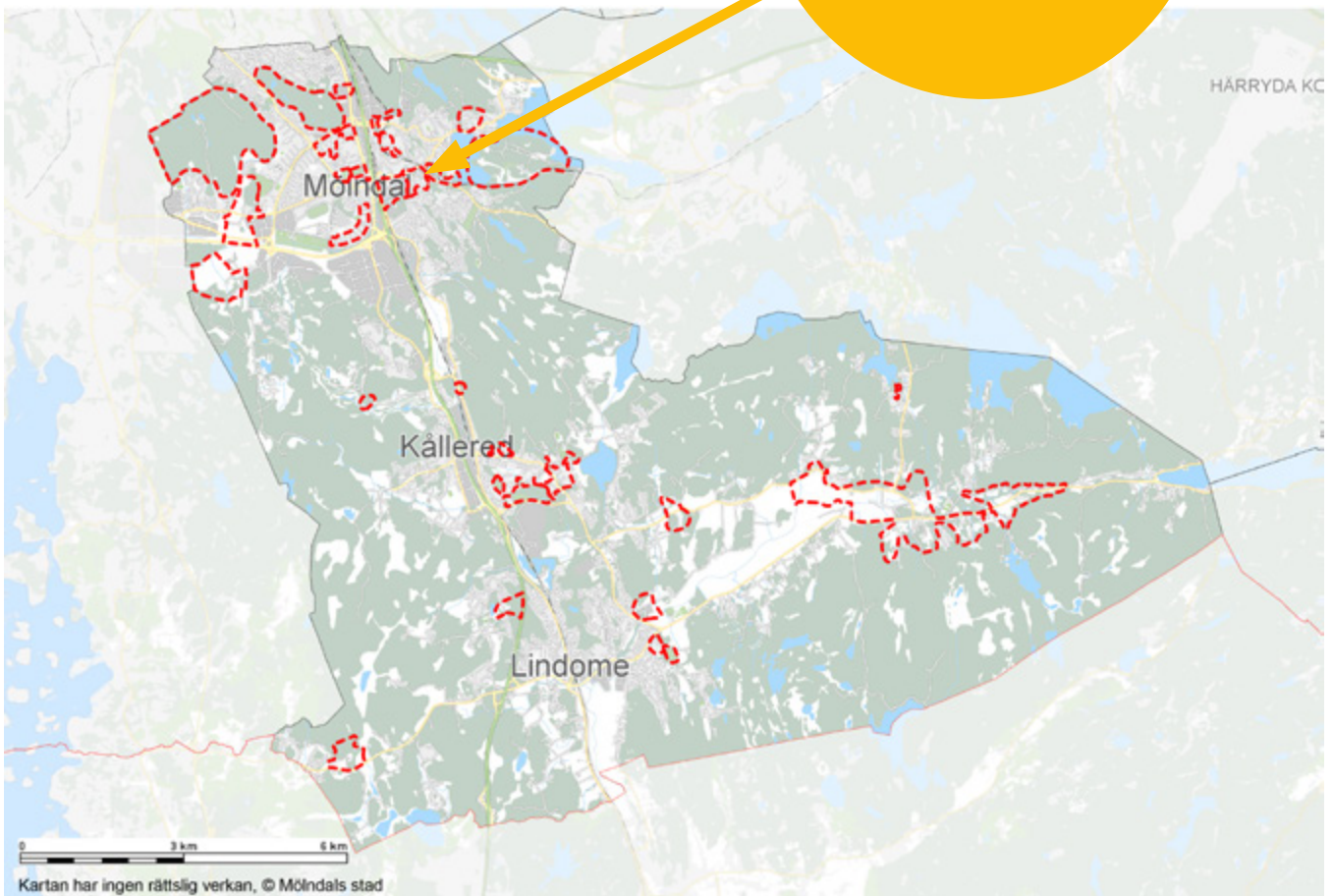
Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

MÖLNDALS KVARNBY

**VÄLBEVARAT
INDUSTRISAMHÄLLE**

13. MÖLNDALS KVARNBÝ

Mölnadsfallen och Kvarnbýn är ursprunget till Mölnads stad. Den kvarnbý som legat på platsen sedan åtminstone 1300-talet utgör bakgrunden för platsens namn. Mölna är benämningen för vattenkvarn, och då kvarnarna i býn malde mjöl för en stor del av bygderna i regionen, kom trakten kring fallen tidigt att bli känd för sin kvarnverksamhet. Tack vare vattenkraften, och att prámtrafik kunde bedrivas på Mölnadsån, utvecklades Kvarnbýn under 1800-talet till ett industrisamhälle och Mölnad till en industriort.

Varför är området viktigt att bevara?

Dagens Kvarnbýn speglar främst det industriella skedet av områdets långa historia. Här finns välbevarade fabriksbyggnader, institutioner och bostadsbebyggelse som tillsammans bildar en unik helhetsmiljö och berättar om industrisamhällets utveckling från mitten av 1800-talet och framåt. Även spår av områdets förindustriella historia finns bevarade, så som kvarngårdar och manufakturbyggnader.

Det är områdets långa kontinuitet av verksamheter vid forsen tillsammans med den välbevarade helhetsmiljön som ger Kvarnbýn dess speciella karaktär. Området speglar den historiska utvecklingen, från medeltidens jordbrukssamhälle, via förindustriell tid och industrialism, fram till idag. Detta gör Kvarnbýn mycket intressant ur ett lokalt och regionalt perspektiv, men också ur ett nationellt perspektiv, vilket gjort att området är klassat som riksintresse för kulturmiljövärden.

Industrierna längs forsen

Vattenkraften i forsen har nyttjats alltsedan medeltiden. Inriktningen på verksamheterna längs med forsen har under århundradena ständigt anpassats till samtidens efterfrågan. Under 1700- och 1800-talen startades bland annat papperstillverkning, oljeslageri och textilindustrier i Kvarnbýn och i takt med den industriella utvecklingen växte området kraftigt.

Den varierande och välbevarade industribebyggelsen speglar områdets kontinuitet och utveckling. Längs med forsen finns också, förutom industribyggnaderna, en mängd spår som illustrerar hur vattenkraften har utnyttjats.

Under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet växte området kraftigt i takt med den industriella utvecklingen. Under 1800-talet växte textilindustrin och flera spinnerifabriker anlades i Kvarnbyn.

I den övre delen av Mölndalsfallen, nära anslutning till Stensjöns utlopp, ligger Grevedämnet. Området ingår i ett större vattensystem, som ända in på 1890-talet användes som en viktig flottsled. En del av timret togs om hand lokalt, området kom därför tidigt att bli viktigt för virkeshandeln. Bostadshusen i Kvarnbyn uppfördes huvudsakligen av timmer, som inköptes vid Grevedämnet. Vid dämnet fanns även två sågverk, där man kunde inhandla panelbrädorna till husen.

Virkeshantering var dominerade fram till mitten av 1800-talet då Bettyholms spinneri, den första textilindustrin vid Grevedämnet, etablerades.

Bostadsbebyggelse

Med fabrikerna kom en stor mängd arbetare och vid mitten av 1800-talet sysselsattes totalt mer än tusen personer i Kvarnbyn. Behovet av bostäder var stort och bostadsbebyggelse började växa upp kring fallen.

Av socknens drygt 4000 invånare bodde ungefär 2500 i Kvarnbyn.

Byggandet reglerades inte av någon på förhand upprättad plan, utan husen uppfördes på fabrikernas marker på bergsslutningarna norr och söder om forsen. Ofta lånade arbetarna pengar av fabriksägaren för husbygget. På så sätt tvingades arbetarna kvar i fabrikerna oavsett löner och arbetsvillkor. Bostadsbebyggelse växte även fram längs nuvarande Norra Forsåkersgatan, ett område som då var en jordbruksby. Där var det de markägande bönderna som arrenderade ut marken.

I Kvarnbyn finns bostadsbebyggelse som representerar områdets tidigare samhällsklasser. Här finns den förnämsta kvarngårdens mangårdsbyggnader intill en parkliknande trädgård, fabriksvillor omgivna av trädgårdar samt arbetarbostäder med små täppor.

Bostadsbebyggelsen i Kvarnbyn har trots förändringar genom åren bibehållit sin ursprungliga och traditionella karaktär vilket är en viktig del för Kvarnbyn som kulturhistorisk helhetsmiljö.

Samhällsfunktioner

När befolkningen växte tillkom bebyggelse som inrymde samhällsfunktioner som skolor, bibliotek, handelsbodar och sjukhus. Dessa bekostades till stor del av fabriksägarna. Många av funktionerna samlades kring

Gamla torget, som då utgjorde Mölndals administrativa centrum. Här låg det gamla stadshuset och här bedrevs även handel. Torget är på så vis viktigt för förståelsen av området och platsens historiska betydelse.

Vid Norra Forsåkersgatan uppfördes under början av 1900-talet en samlingslokal för nykterhetsrörelsen. Folkrörelserna har i Mölndal, i likhet med många andra industriorter, haft en stor betydelse. De syftade till att organisera bredare lager av medborgare, inte minst arbetarklassen, med målsättningen att på olika sätt förändra och förbättra samhället.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Industribyggnaderna

Industribyggnaderna kring forsen är uppförda under olika perioder och speglar olika arkitektoniska ideal. Från 1800-talets fasader av rött tegel till 1940-talets funktionalistiska, ljusa putsfasader. Utmed Götaforsliden ligger rödmålade magasinsbyggnader i trä.

Spår av nyttjande av forsen

Forsen i sig själv har stora upplevelsevärden. Den utgör också kärnan och förutsättningen för hela områdets framväxt. Fallen har använts som energikälla ända sedan

medeltiden, och längs med forsen finns en mängd spår som illustrerar hur vattenkraften har utnyttjats. Dessa spår i form av tuber, rännor, dammluckor och spångar utgör en viktig del i områdets historia. Även spåren av äldre byggnader, i form av grundmurar och fundament, är viktiga, då de vittnar om områdets historiska utveckling.

Oregelbunden bebyggelsestruktur

Strukturen för området med arbetarbostäder söder om forsen är oregelbunden. Den småskaliga trähusbebyggelsen följer den branta topografin. Området innehåller därför en mängd olika terrasseringsar med murar i natursten, som är en viktig del i miljön. Även gatunätet med sina branta lider är typiskt för Kvarnbyn. Det finns få gator men desto fler informella passager. Dessa löper på olika sätt genom området, en del är försedda med trappor, andra består av enkla stigar.

Bostäder av trä

Bebyggelsen i Kvarnbyn domineras av en traditionell trähusarkitektur med grunder av natursten, stående locklistpanel i ljusa kulörer, sadeltak med rött lertegel och två- eller treluftsönster. Även liggande paneler förekommer.

Inom området finns en mängd uthus som utgör ett karaktäristiskt inslag i bebyggelsemiljön. De bidrar också till att skapa rumsliga sammanhang inom de enskilda fastigheterna och har på så sätt en viktig sammanbindande funktion. Karaktäristiskt är placeringen invid tomtgränsen, den stående träpanelfasaden, pulpettakformen samt taktäckningsmaterial av svart papp eller rött lertegel.

Variationen i bebyggelsen är ett för området typiskt karaktärsdrag som bidrar till områdets historiska och miljömässiga kvaliteter. Trots en del förändringar präglas bebyggelsen fortfarande av en enhetlig byggnadstradition.

Torget och institutionsbyggnaderna

Mölnåls kvarnby var tidigare stadens centrum. Detta har satt avtryck genom Gamla torget där stadens första stadshus och en tidigare brandstation finns. Närliggande Götiska förbundets skola och Grevedämmets skola är stadens äldsta skolbyggnader.

Övergång från jordbruksby till stadsgata

Längs Norra Forsåkersgatan finns en stenladugård och ett magasin bevarade. Byggnaderna tillhörde tidigare Forsåkers Kronogård. Byggnaderna vittnar om att området var en jordbruksbygd innan industrialismens starka genombrott i området.

Bebyggelsestrukturen skiljer sig här från den längre upp i Kvarnbyn. För att inte inkräkta på åkermark är bebyggelsen placerad invid bergskanten. När behovet av bostäder växte byggdes även hyreshus i 1½-2 plan med en källarvåning längs gatan. Källarvåningen användes för butiker och mindre verksamheter. Byggnaderna är placerade i gatuliv med långsidorna mot gatorna, vilket ger en sammanhållande, nästan stadsliknande karaktär.

Längs gatan ligger även den tidigare samlingslokalen för nykterhetsrörelsen Blå Bandet. Byggnaden är karaktäristisk för de nya folkrörelserna som kom att utvecklas i samband med industrialismens starka genomslag.

Blandning av funktioner

Bebyggelsen vid Grevedämmet har uppförts under olika perioder och omfattar såväl industribyggnader som bostadshus och institutionsbyggnader. Grevedämmet är ett exempel på hur funktionerna blandades i äldre industrimiljöer.

Den före detta skolan i tidstypisk tegelarkitektur och industriebebyggelsen tillhörande den tidigare textilindustrin är karaktärsskapande för området.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte försvåras.
- Befintliga spår, i form av tuber, rännor, dammluckor och spångar ska bevaras.
- Ny bebyggelse ska anpassas med särskild hänsyn till områdets karaktärsdrag och den lokala byggnadstraditionen.
- Spår från den industriella epoken bör bevaras, och området bör inte bli allt för tillrättat.
- Naturstensmurar och terrasseringsar ska bevaras.
- Informella passager och stigar mellan bostadshusen bör hållas öppna.

Lagskydd

Större delen av området är ett riksintresse för kulturmiljövården och ska skyddas från åtgärder som kan orsaka påtaglig skada på områdets kulturvården.

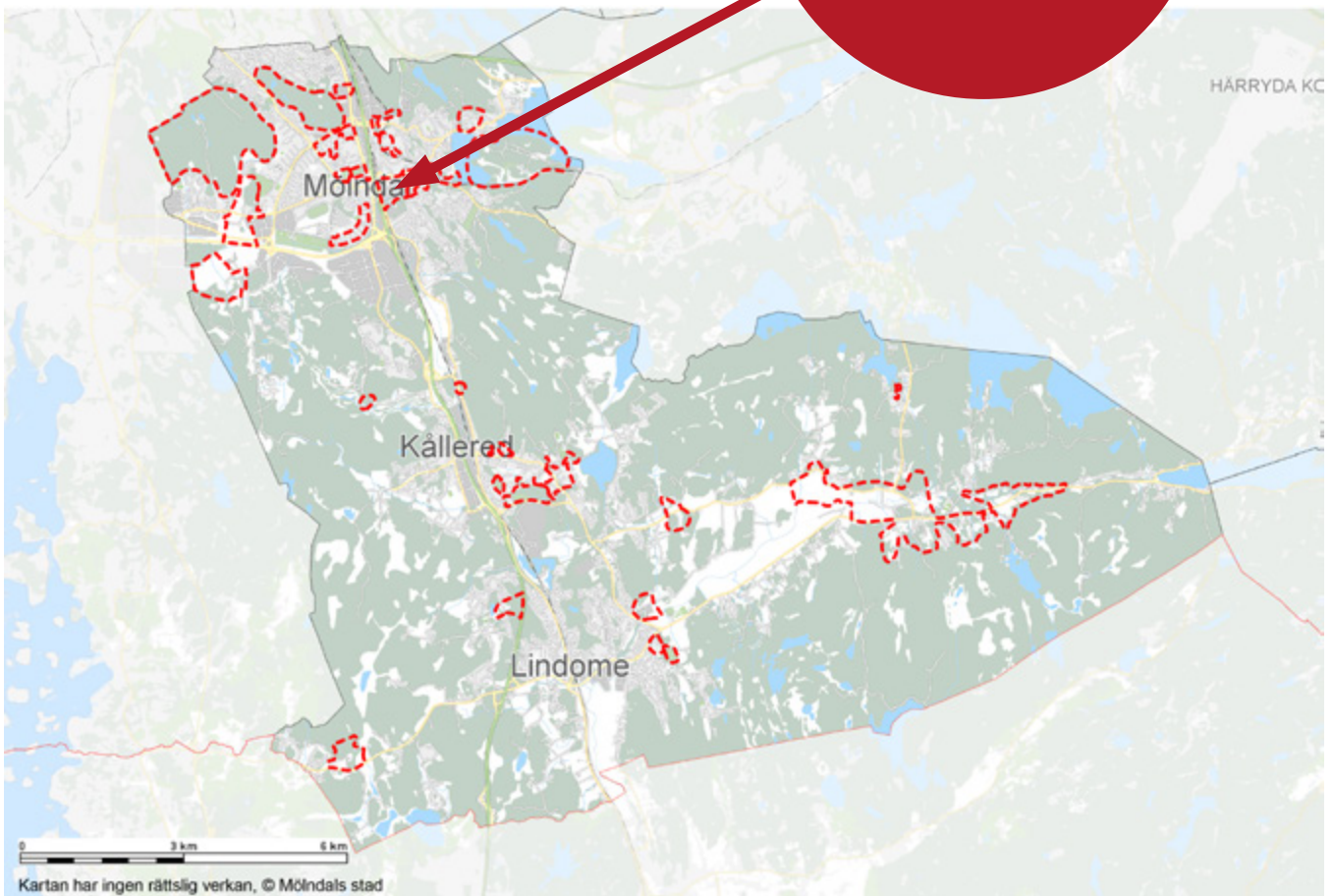
Kvarnhjulet 1, Nymans kvarn, är byggnadsminne enligt kulturmiljölagen och omfattas av särskilda skydds-föreskrifter.

Större delen av området omfattas av ett flertal detaljplaner med skydds- och varsamhetsbestämmelser etc. avseende områdets kulturvården.

FORSÅKER – BRUKSOMRÅDET

**BROKIG
INDUSTRIMILJÖ**

14. FORSÅKER – BRUKSOMRÅDET

Papperstillverkningen vid Mölndalsfallen har anor från 1600-talet, då det första pappersbruket etablerades. Pappersindustrin har allt sedan dess och långt fram i vår tid varit verksam och präglat området. Den bevarade bebyggelsen i Forsåkersområdet illustrerar såväl industrins historiska utveckling som industrisamhällets hierarkiska organisation.

Varför är området viktigt att bevara?

Industrimiljön i Forsåkers bruksområde representerar den långa kontinuiteten av papperstillverkning som funnits vid Mölndalsfallen. Tillgången till vattenkraft från fallen och närheten till Göteborg gjorde Mölndal till en lämplig plats för papperstillverkning. Under 1900-talet var bruket känt som Papyrus.

Fram till slutet av 1800-talet var fabriksområdet relativt utspritt. Området har sedan dess förtätats och bebyggelsen koncentrerats kring ån vilket skapat den täta, industriella karaktär som, trots rivningar, präglar området idag. Den bevarade industribebyggelsen i området sträcker sig över en lång tidsperiod och speglar på så vis olika epoker i områdets industrihistoriska utveckling.

Utmärkande för miljön är även de personalbostäder, som efterhand kom att uppföras i anslutning till fabrikerna. Inom fabriksområdet fanns en disponentbostad, tjänstemannavillor och olika typer av arbetarbostäder. Den största delen av bostäderna för fabriksarbetarna byggdes dock i Kvarnbyn nordost om bruket.

Kombinationen av industri- och bostadsbebyggelse skapar en helhetsmiljö som speglar hur många av de tidiga industrietableringarna kom att utvecklas till egna samhällen. Genom sin utformning och placering berättar dessutom bostadsbebyggelsen om dessa samhällens hierarkiska organisation.

Foto: Per Pixel Petersson

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Det nödvändiga vattnet

Ån, som slingrar sig genom området, utgör förutsättningen för hela områdets framväxt. Tillgång till vatten är nödvändig för papperstillverkning och längs med ån finns en mängd spår som visar hur vattnet tidigare har utnyttjats. Spår och anläggningar samt spår av äldre byggnader kring ån utgör viktiga delar av områdets kulturarv och vittnar om områdets historiska utveckling.

Industribyggnaderna

Industribebyggelsen som finns bevarad i området har vuxit fram under en lång tidsperiod, och visar olika arkitektoniska ideal som funnits under industriverksamhetens historia på platsen, från 1800-talet och fram till vår tid. Bebyggelsen varierar i ålder, gestaltning och skala. De olika byggnaderna speglar dess tidigare funktioner inom papperstillverkningen. Ett karakteristiskt drag för industribebyggelsen är den stora variationen av byggnader och hur de ligger tätt placerade eller sammanbyggda utmed åns båda sidor.

Hierarkiskt ordnade bostäder

Disponentvillan, uppförd under 1870-talet, är en storslagen byggnad med en central placering invid Kvarnbygatan. Villans monumentala utformning och storslagna parkanläggning skulle visa på ägarens starka

ställning. I parkens ytterkant finns en tjänstemannavilla uppförd under tidigt 1900-tal. Det är en omsorgsfullt utformad träbyggnad som ursprungligen var tjänstebostad för höga chefer. Placeringen i närhet till disponentvillan och den påkostade utformningen visar på statusen hos dem som bodde här. En annan tjänstemannavilla finns i områdets sydöstra del, även den omsorgsfullt utformad och med en allé som betonar bostadens högre status.

Ett exempel på arbetarbostäder inom området är en av bruksområdets äldsta byggnader. Det är en stenbyggnad i två våningar som ursprungligen inrymde ett flertal enkla lägenheter.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar bör ha ett medvetet förhållningssätt till bebyggelsens industrikaraktär.

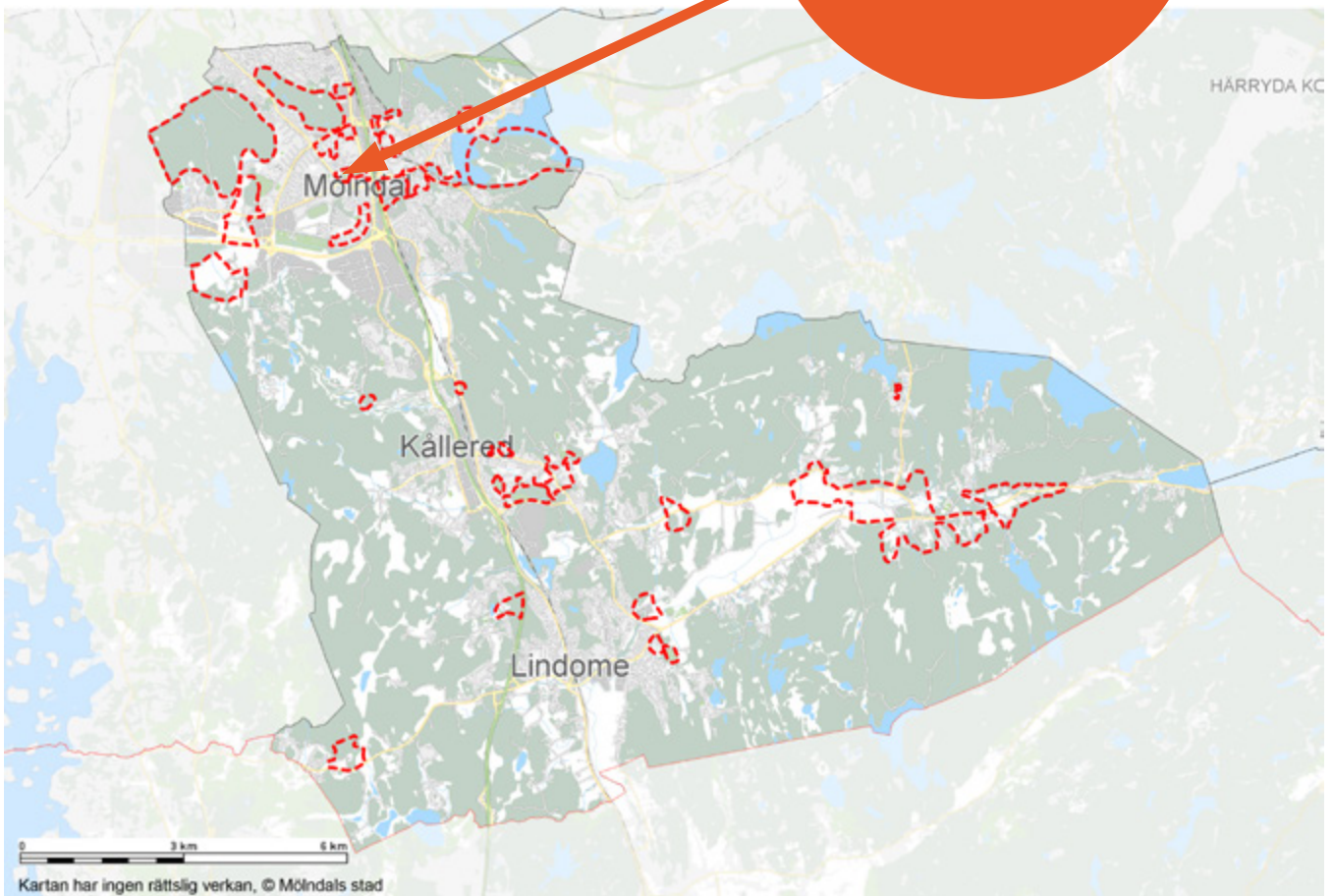
Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

FÄSSBERGS KYRKA

**STADSMÄSSIG
KYRKOMILJÖ**

15. FÄSSBERGS KYRKA

Uppe på en hög bergskulle vid Mölndals centrum ligger Fässbergs kyrka. Dess tegelröda fasader och kopparbelagda tak syns vida omkring. Det höga kyrktornet ger karaktär i stadslandskapet. Genom sin placering och utformning utgör kyrkan ett viktigt inslag i stadsmiljön samtidigt som den fungerar som ett landmärke för centrala Mölndal.

Varför är området viktigt att bevara?

Fässbergs kyrka invigdes 1887 och uppfördes i en för tiden karakteristisk nygotik. Kyrkobyggnadens gestaltning och den omgivande parkmiljön skapar en storslagen och stadsmässig kyrkomiljö. Kyrkan ersatte Fässbergs medeltida kyrka som låg på byn Fässbergs mark. Den äldre kyrkan hade, på grund av 1800-talets stora befolkningsökning, blivit alltför liten för att kunna rymma den växande församlingen.

Redan på 1860-talet fattades beslut om att en ny kyrka skulle uppföras. Kyrkobygget kom dock att dra ut på

tiden. Det var brist på ekonomiska resurser och det fanns en oenighet om var kyrkan skulle placeras. Herr Baaz berg kom att bli platsen där kyrkan byggdes. Baaz var dåvarande ägaren till Åby Fräsegård och berget låg på hans marker. Berget köptes in 1884 och den nya kyrkan kom därmed att hamna mitt i Fässbergs socken. Ritningarna utfördes av Adrian Crispin Peterson, en känd arkitekt som gjort ritningarna till många kyrkor i Västsverige, t. ex. Lindome nya kyrka.

För att få en plan yta att bygga på sprängdes bergets övre del bort. Den bortsprängda stenen användes som material både till kyrkans grund och som material till utfyllnad och terrassering runt bergets sidor. Den vackra parkmiljön som omger kyrkan idag är ett resultat av ett omfattande planteringsarbete. Berget var nästan helt kalt när det inköptes. För att kunna skapa en lummig kyrkopark forslades över 2000 lass jord till platsen. Ansvarig trädgårdsmästare var Johan Wallin från Västra Frölunda.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

En nygotisk kyrka som landmärke

Arkitektoniskt präglas kyrkan av en tidstypisk nygotisk stil. Karakteristiskt är bland annat det mångsidiga koret, de spetsbågiga fönstren och det höga kyrktornet. Även det röda teglet och det branta takets kopparplåt är typiskt för nygotiken.

Placeringen på en höjd ingick i den arkitektoniska gestaltningen och gjorde kyrkan till ett landmärke väl synlig i omgivningarna.

Kyrkoparken och församlingshemmet

Kyrkan omges av en öppen parkmiljö med gräsbevuxna slänter som sluttar ner mot Bosgården och Stadshusparken. Parken har stora miljömässiga kvalitéer av värde för centrum och bidrar samtidigt till att skapa en värdig inramning kring kyrkan.

I sluttningen nordväst om kyrkan ligger Fässbergs församlingshem som invigdes 1970. Den långa smala huskroppen smyger sig in i sluttningen och fasaderna är utformade i tegel med vertikala murpelare. Församlingshemmets arkitektoniska utformning har stora kvalitéer och samspelar väl med kyrkan och kyrkomiljön. Församlingshemmet byggdes till med ytterligare en länga år 2013, väl anpassat till den ursprungliga delen.

Lagskydd

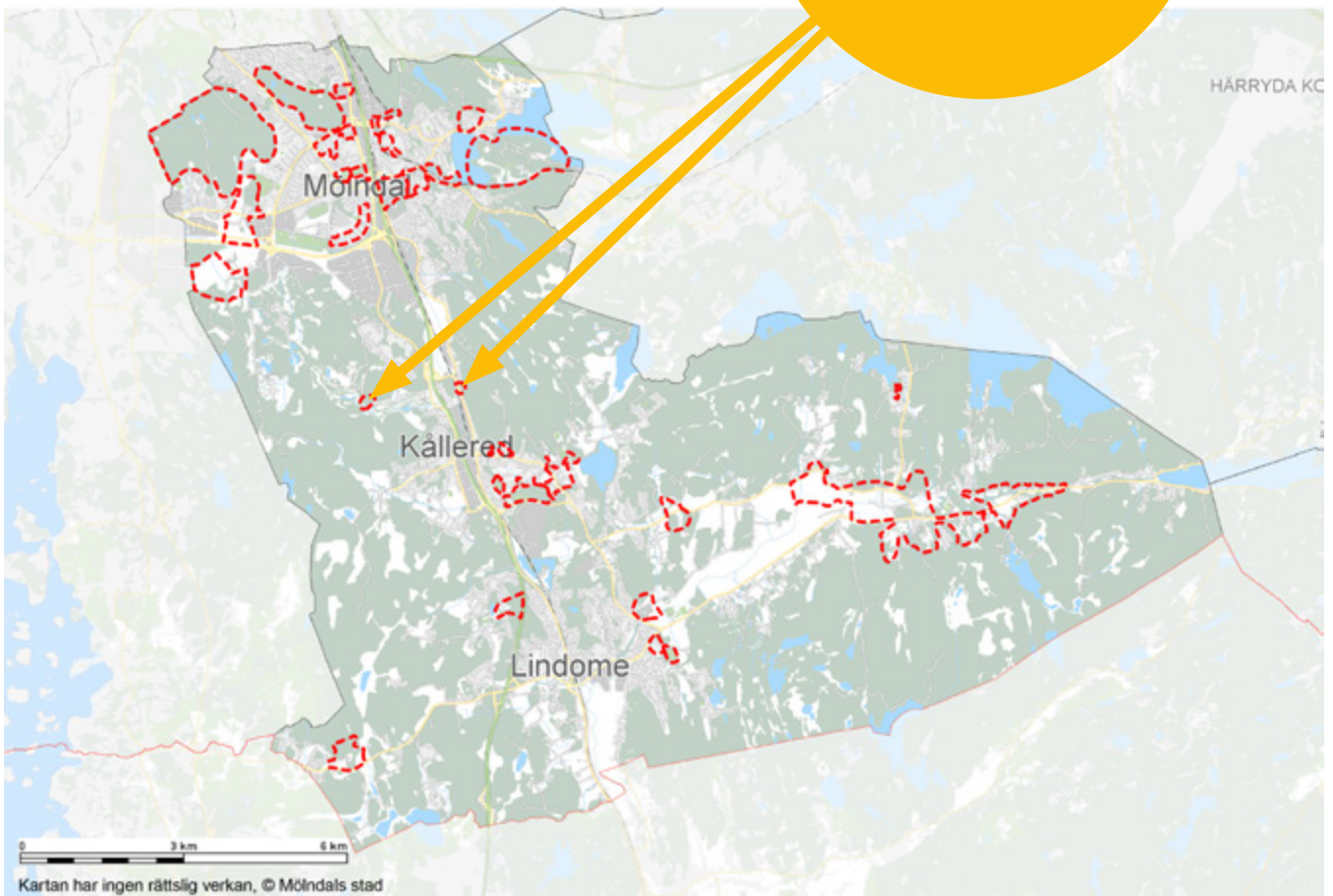
Kyrkliga kulturminnen får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen enligt kulturmiljölagens 4 kapitel.

STRIDSVAGNSHINDER OCH VÄGSPÄRR

16

**LÄMNINGAR AV EN
FÖRSVARSLINJE**

16. STRIDSVAGNSHINDER OCH VÄGSPÄRR

Runt om i Mölndal ligger stora betongelement utplacerade i terrängen. Det är så kallade stridsvagnshinder, som utplacerats i militärstrategiskt syfte. Stridsvagnshindren uppfördes under början av 1940-talet, som ett led i Sveriges förberedelser för en eventuell invasion.

Varför är området viktigt att bevara?

De två områden där det finns så kallade stridsvagnshinder bevarade berättar om en tid då rädslan för en fientlig invasion i Sverige var påtaglig.

Stridsvagnshindren uppfördes under början av 1940-talet, som ett led i Sveriges förberedelser för en eventuell invasion. Västkusten utgjorde ett ur militärstrategiskt perspektiv viktigt område, när det gällde kontrollen över infarten ner mot Öresund. Tanken var därför att skapa en stark försvarslinje söder om Göteborg. Där skulle fienden tvingas stanna upp och det svenska försvaret skulle därmed ges tid att mobilisera enheter från andra delar av landet.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Lämningar av en försvarslinje

Det finns bevarade stridsvagnshinder i två områden, ett i Alvered och ett strax norr om Kålleröd. Enskilt är det svårt att urskilja logiken bakom hindrens placering i landskapet, men tillsammans har de ingått i ett större försvarssystem som löper i en linje tvärs över kommunen.

Den upprättade försvarslinjen gick från Askim, via Trollåsen-Balltorp-Alvered-Råda och fram till Delsjön. Det var framförallt det befintliga vägnätet som var viktigt att behärska vid en eventuell invasion; Kungsbackavägen, Säröleden och Boråsvägen, och det var kring dessa vägar som så kallade skansar koncentrerades.

I Kålleröd finns en mobil vägsärr i betong bevarad, den ligger väster om E6:an som följer den forna Kungsbackavägens sträckning. Vägarna skulle fungera som vanligt i fredstider och därför byggdes mobila hinder. Dessa placerades intill vägkanten för att vid behov kunna skjutas fram över vägen. I Alvered finns istället flertalet betongelement ute i terrängen. Det är fasta hinder som placerats vid sidan av vägen för att förhindra alternativa genomfarter.

Framtida utveckling

- Platserna bör tillgängliggöras genom röjning och informationsskytning.

Lagskydd

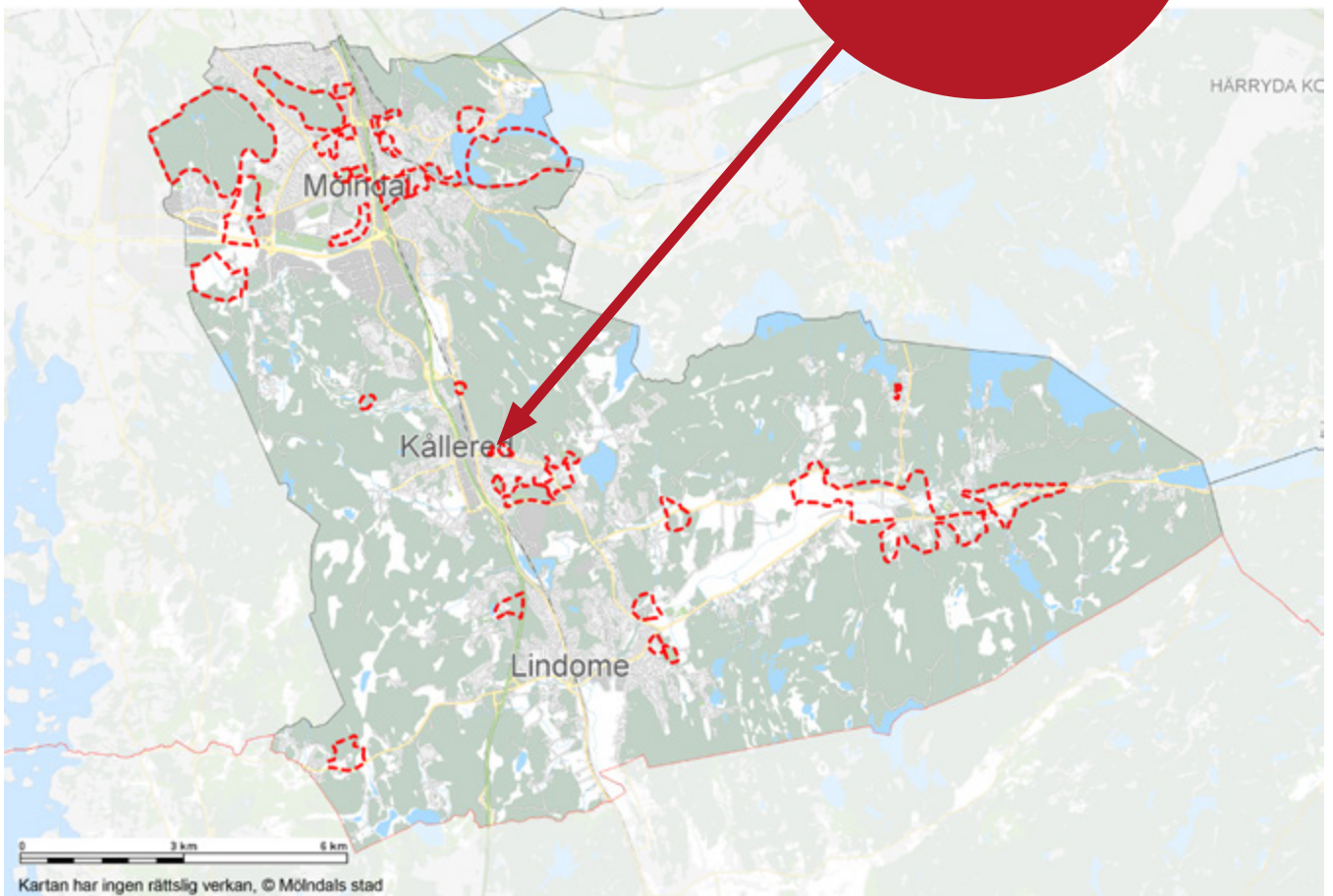
Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

VÅMMEDALS BY

17

**BEVARAD BYMILJÖ
I CENTRALA
KÅLLERED**

17. VÅMMEDALS BY

Vid Ols väg i Kålleröd ligger några gårdar som är resterna av gamla Våmmedals by. Vid mitten av 1800-talet var byn den största i Kålleröd. Här låg ett tiotal gårdar och dess marker sträckte sig långt ut i dalgången. Tre ursprungliga gårdar med välbevarad jordbrukskaraktär finns kvar på den gamla bytomten. I anslutning till bebyggelsen finns spår i landskapet som berättar om tidigare sätt att bruka jorden. I samband med jordbruksreformen, laga skifte, i mitten av 1800-talet flyttades ett flertal gårdar ut från byn. Gården Våmmedal 3:3 fick då sin nuvarande placering utmed landsvägen.

Varför är området viktigt att bevara?

Våmmedal speglar områdets äldre historia, från sammanhållen by till genomförandet av laga skifte. De välbevarade gårdarna med bostadshus, ekonomibyggnader och spår av det äldre odlingslandskapet gör det möjligt att förstå områdets bebyggelseutveckling. Dagens vägnät följer den gamla lands- och kyrkvägen som gick genom byn. Det gör att det historiska rörelsemönstret, trots en förändrad landskapsbild, kan upplevas än idag.

Den idag samlade gårdsbebyggelsen vid Ols väg utgör rester av det äldre bysamhället och illustrerar byns ursprungliga läge invid den gamla riksvägen. I samband med laga skifte som genomfördes 1850 flyttades flera av gårdarna i Våmmedal ut från byn. Strax väster om Brattåsskolan ligger fortfarande en av de utflyttade gårdarna kvar. Den är ett välbevarat exempel på en typ av gårdar som var vanliga, inte bara i Kålleröd utan i hela Västsverige, från mitten av 1800-talet och fram till 1940-50-talen. Våmmedal 3:3 speglar, tillsammans med gårdarna som ligger kvar i bykärnan, Kålleröds historia i den brytningstid som jordbruksreformen laga skifte innebar.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Landskapshistoriska strukturer

På den gamla bytomten vid Olas väg ligger ännu de tre ursprungliga gårdarna kvar. Karakteristiskt för den gamla bymiljön är gårdsstrukturen där byggnaderna är placerade så att en mindre gårdsplan bildas mellan dem samt de omgivande stora trädgårdarna med fruktträd och äldre lövträd. Längs tomtgränserna finns stengärdesgårdar bevarade. De är uppförda som markeringar för fastighetsgränserna i samband med laga skifte och har stora miljömässiga kvalitéer.

På en bergsrygg intill Västergårdens tomt löper en vällagd, enkel stenmur som markerar gränsen mellan inägor där det odlades och utmarkerna där djuren fick beta. Intensivt bete har gjort att berget här är synligt. Det skapar en landskapshistoriskt värdefull inramning till den äldre gårdsbebyggelsen. Tydligare än så här kan den äldre jordbruksbebyggelsens placering i landskapet inte illustreras i den här delen av länet.

Välbevarad gårdsbebyggelse

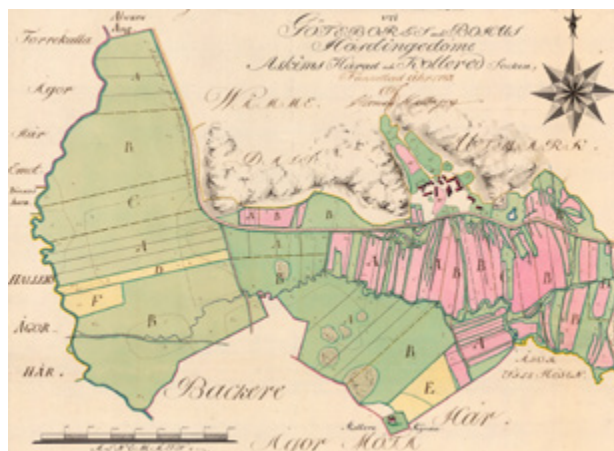
Mangårdsbyggnaderna i området är huvudsakligen uppförda kring 1850 eller tidigare. Byggnaderna har under åren genomgått en del förändringar i form av tillbyggnader, fasadrenoveringar och fönsterbyten. De flesta har dock en välbevarad karaktär som speglar en äldre byggnadstradition, med väl sammanhållna byggnadskroppar i 1½-2 plan. Typiskt för bebyggelsen är naturstensgrunder, träfasader med stående locklistpanel, spröjsade tvåluftsfönster och sadeltak med tegelpannor. Ekonomibyggnaderna har en traditionell utformning med faluröda träfasader, vita fönsterbågar och sadeltak.

Framtida utveckling

- Ny bebyggelse ska anpassas till områdets traditionella byggnadstradition avseende utformning och placering i landskapet.
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Stengärdesgårdar ska bevaras.

Lagskydd

Byggnaden på fastigheten Vämmedal 3:3 omfattas av förvanskingsförbud i gällande äldre stadsplan.

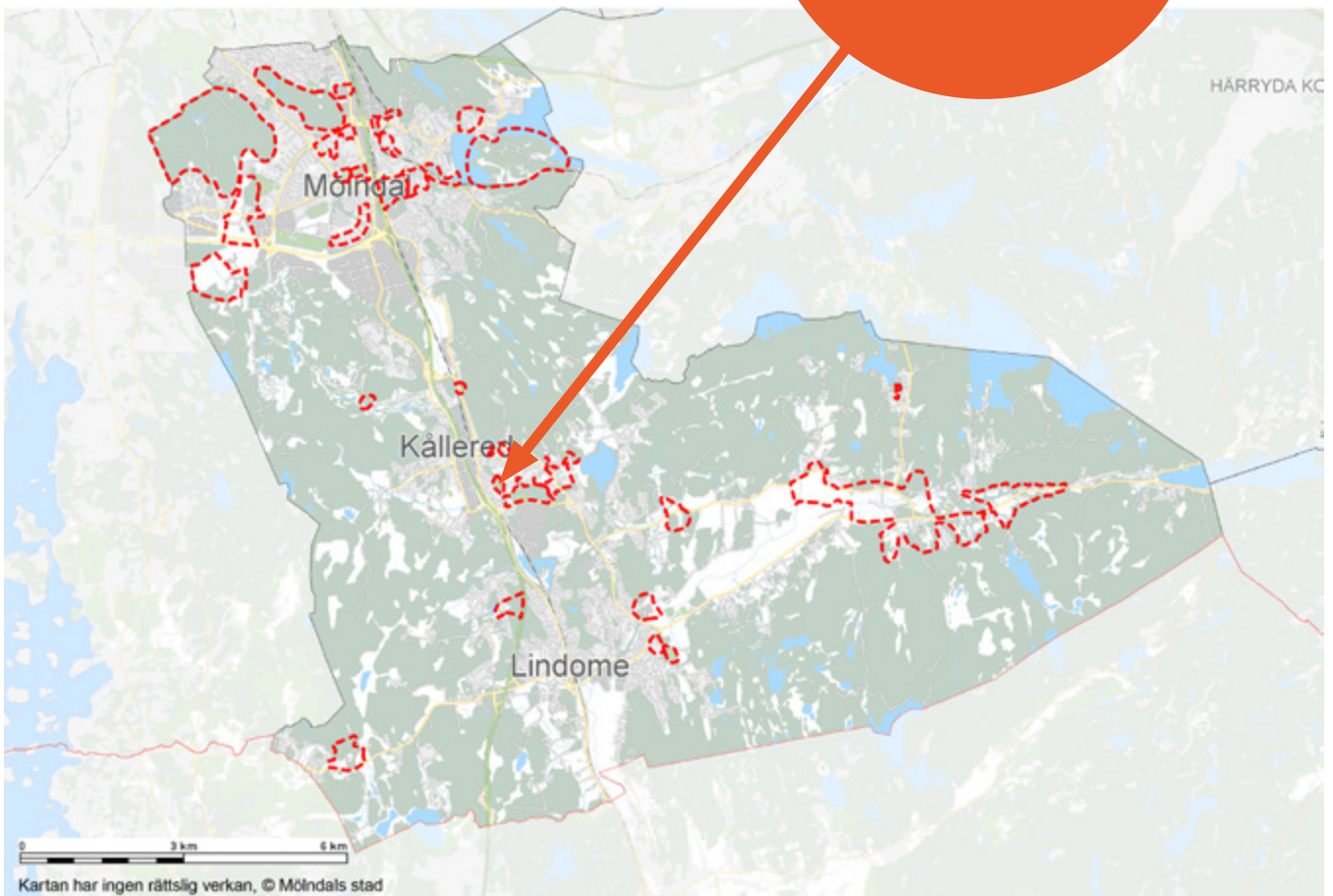
Vämmedals by, karta 1783.

KÅLLEREDS KYRKA

18

**MEDELTIDA
KYRKOMILJÖ**

18. KÅLLEREDS KYRKA

Kållereds kyrka utgör en värdefull helhet med kyrkobyggnad, klockstapel, kyrkstall, stigportar, äldre stenmurar och en under olika århundraden utbyggd kyrkogård. Arkeologiska lämningar och fynd visar att platsen där Kållereds kyrka är uppförd har använts för begravingar och ceremoniella aktiviteter redan för tvåtusen år sedan. Kyrkobyggnaden har medeltida murverk och ett för medeltiden typiskt läge i landskapet. Idag är kyrkomiljön omgiven av villabebyggelse.

Varför är området viktigt att bevara?

I samband med Sveriges kristnande kom landsbygdens sockenbildningar som ny administrativ enhet. Varje socken skulle ha en kyrka. En intensiv kyrkobyggnadsverksamhet följde kristnandet under medeltiden och var ett sätt att befästa den nya religionen och den därmed sammanhörande nya organisationen.

Kållereds kyrka har ett för de medeltida kyrkorna karakteristiskt läge i landskapet. Kyrkorna uppfördes ofta på en central plats i bygden, gärna på en upphöjd plats i landskapet eller invid äldre kultplatser. Fornlämningar i form av två störrestensättningar tillsammans med fornfynd som påträffats i området förstärker platsens betydelse genom historien och indikerar att den har använts för begravingar och ceremoniella aktiviteter under mycket lång tid.

Många av de medeltida kyrkomiljöerna revs eller lämnades att förfalla under 1800-talet, men Kållereds kyrka utgör ett undantag. Kyrkomiljön hör till kommunens enda kyrkoanläggning där äldre byggnader och strukturer finns bevarade. Kyrkogården är också en av få där det fortfarande finns bevarade gravstenar som är anordnade gårdsvis. Här finns även en av landets största samlingar av gravstenar från 1600- och 1700-talen.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

En välbevarad kyrkomiljö

Den medeltida kyrkans utformning är inte känd. Endast delar av långhuset finns kvar från den äldre perioden. Dagens kyrkobyggnad fick sin huvudsakliga utformning under 1600-talet då en mängd om- och tillbyggnader genomfördes. Nya fönsteröppningar togs upp i muren, taket lades om, i öster byggdes ett nytt kor och i väster uppfördes ett vapenhus. Även klockstapeln och kyrkstallet tillkom under denna period.

På 1740-talet försågs den omgärdande kyrkomuren med tre överbyggda entréer, så kallade stigportar. Portarna uppfördes i anslutning till de kyrkvägar som från olika väderstreck ledde upp till området.

Under 1700-talets senare del utökades kyrkoanläggningen med två fristående gravkor. De uppfördes åt familjerna Almroth och Bagge. Bagges gravkor fungerar numera som sakristia och förenas med kyrkan genom en glasad gång. I övrigt har endast mindre ändringar genomförts och kyrkomiljön har bibehållit dess karaktär och utformning från 1600- och 1700-talen.

Förr var det vanligt att varje gård i en socken hade en fast gravplats. Kålleröd utgör en av få kyrkogårdar där det fortfarande finns bevarade gravstenar som är ordnade gårdsvis.

Ett landmärke i landskapet

Kyrkans placering i landskapet, på höjden av en ås, är typisk för de medeltida kyrkorna. Den höga placeringen

gjorde kyrkan väl synlig i det omgivande landskapet och kan ses som en markering av bygdens centrum. Kyrkan ligger på mark som historiskt hört till gårdarna Kållereds Stom och Backen som båda är belagda i skattelängderna redan under 1500-talet.

De två stensättningarna som är placerade på ett höjdparti i områdets södra del vittnar om att platsen hade stor betydelse för bygden redan före medeltiden. Den ena graven mäter drygt 15 meter och är väl synlig i terrängen, den andra är något mindre och lite svårare att urskilja. I anslutning till de förhistoriska gravarna finns en del fossil åkermark i form av några röjningsrösen och röjda ytor.

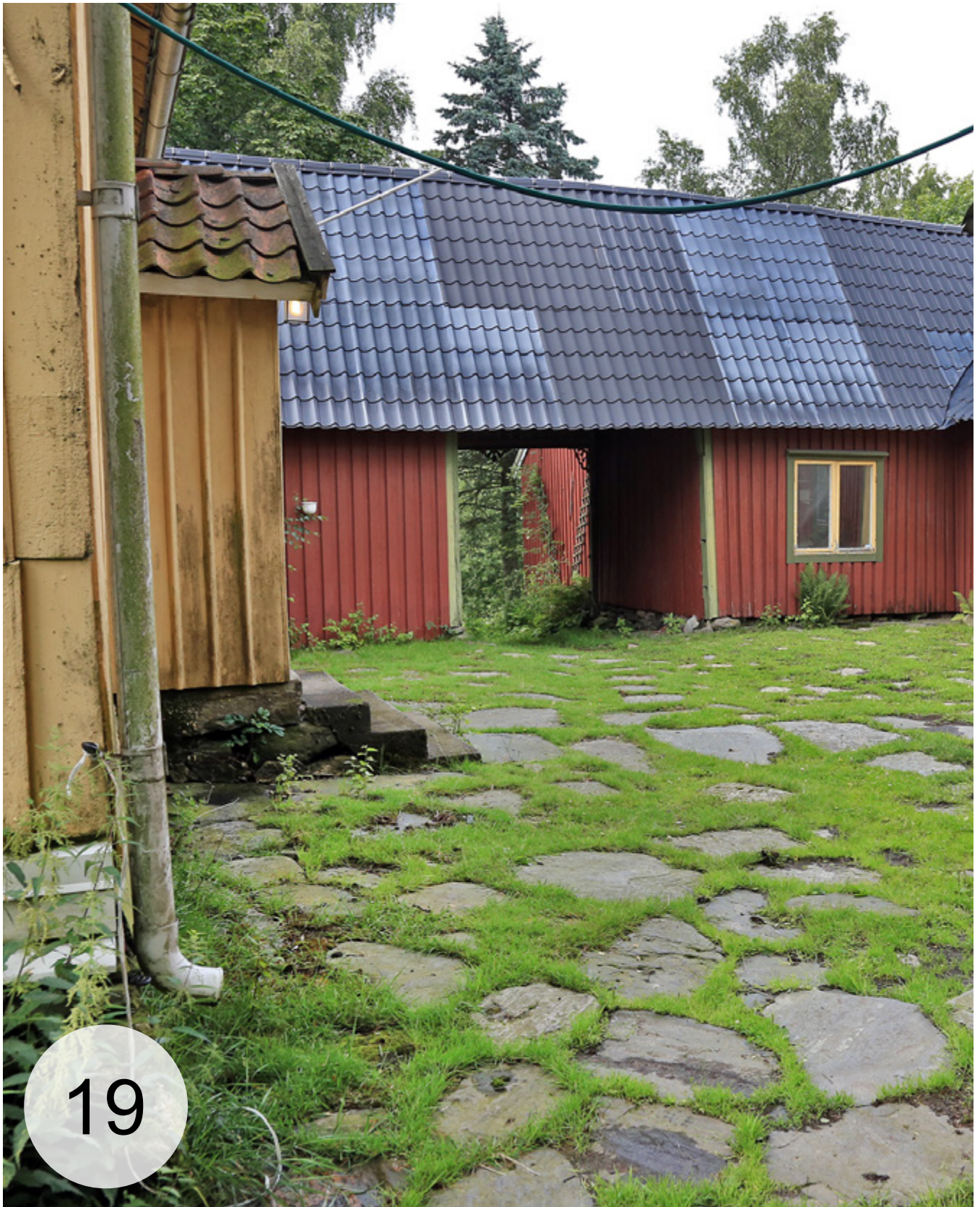
Lagskydd

Kyrkliga kulturminnen får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen enligt kulturmiljölagens 4 kapitel.

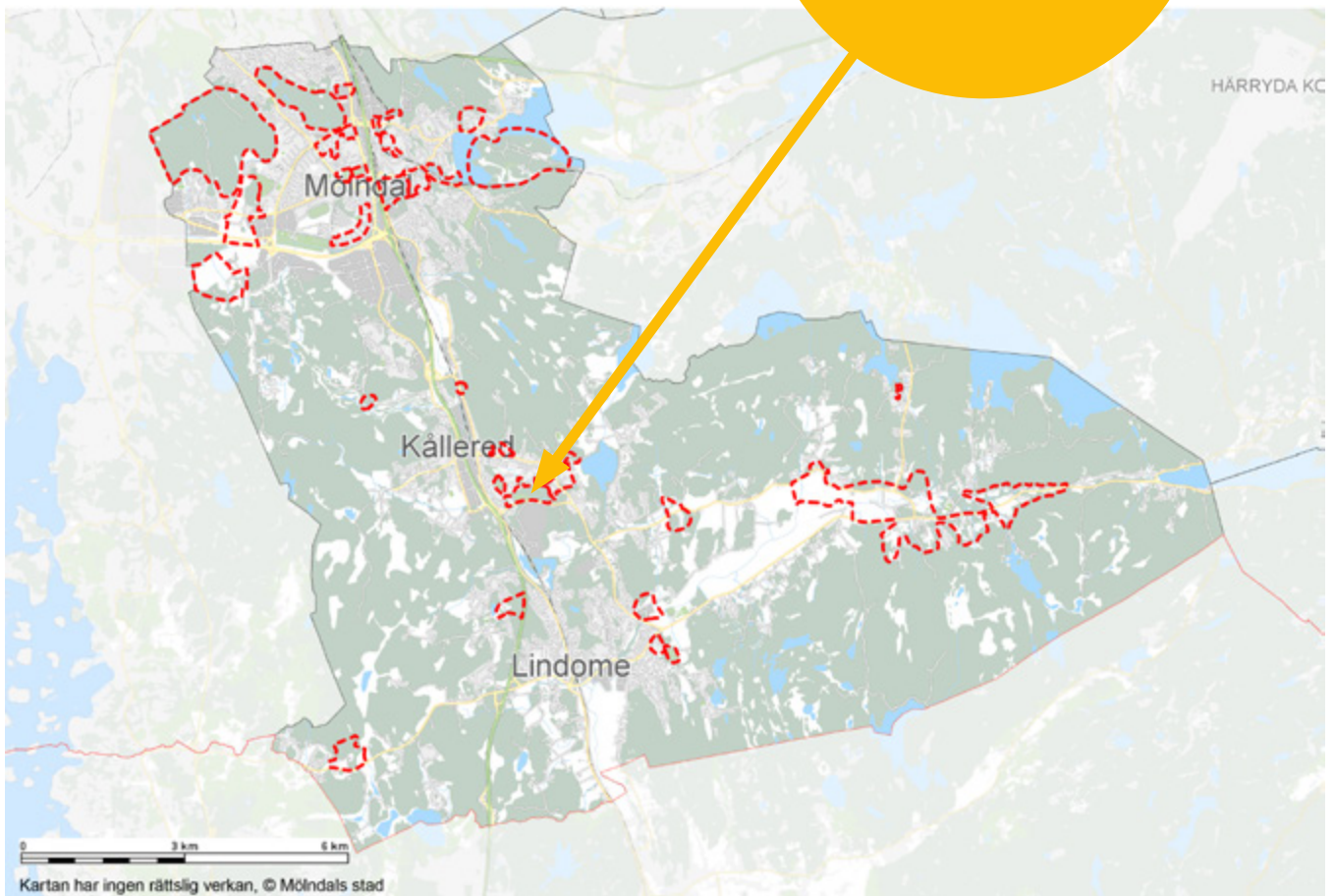
Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

LIVERED, HÖGEN

19

**JORDBRUKETS
KULTURLANDSKAP**

19. LIVERED, HÖGEN

På en höjd sydost om Kållereds kyrka ligger Höengårdarna. Gårdarna utgör den enda kvarvarande jordbruksbebyggelsen i det av modern bebyggelse och nya vägar starkt präglade landskapet. I de topografiskt varierade och halvöppna markerna närmast runt omkring finns rester efter Högens gamla kärnåkrar. Öster om Högenvägen, kring Livereds gamla gårdstomt, finns ett landskapsavsnitt rikt med spår efter lång tids markanvändning. Området innehåller en mångfald av synliga lämningar efter bebyggelse, åkrar, hägnader, odlingsrösen och vägar. Områdets östra delar utgör ett tydligt exempel på ett fossilt kulturlandskap med många agrara lämningar, karakteristiska för äldre tiders jordbruk.

Varför är området viktigt att bevara?

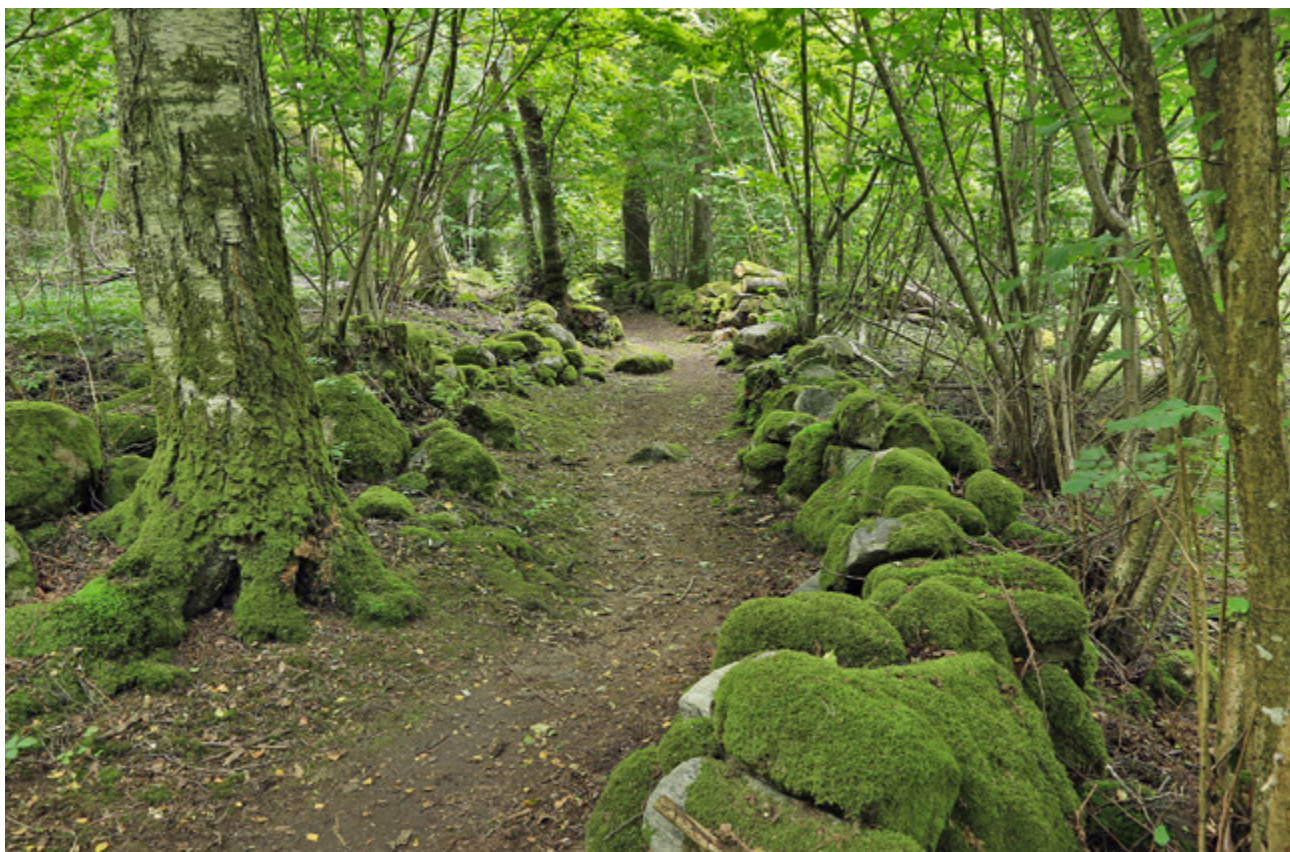
I områdets västra del ligger Höengårdarna som utgör en agrar solitär i det i övrigt moderniserade och tätbebyggda landskapet. Gårdarna ligger kvar i sitt ursprungliga och typiska läge. En av gårdarna är Kållereds enda kvarvarande kringbyggda gård. Under 1800-talet skedde en utveckling mot en mer sluten gårdsstruktur som tycks varit ganska vanlig bland gårdarna i Kållerred. Gårdarna och det omgivande kulturlandskapet fungerar som en länk till äldre tiders jordbruk.

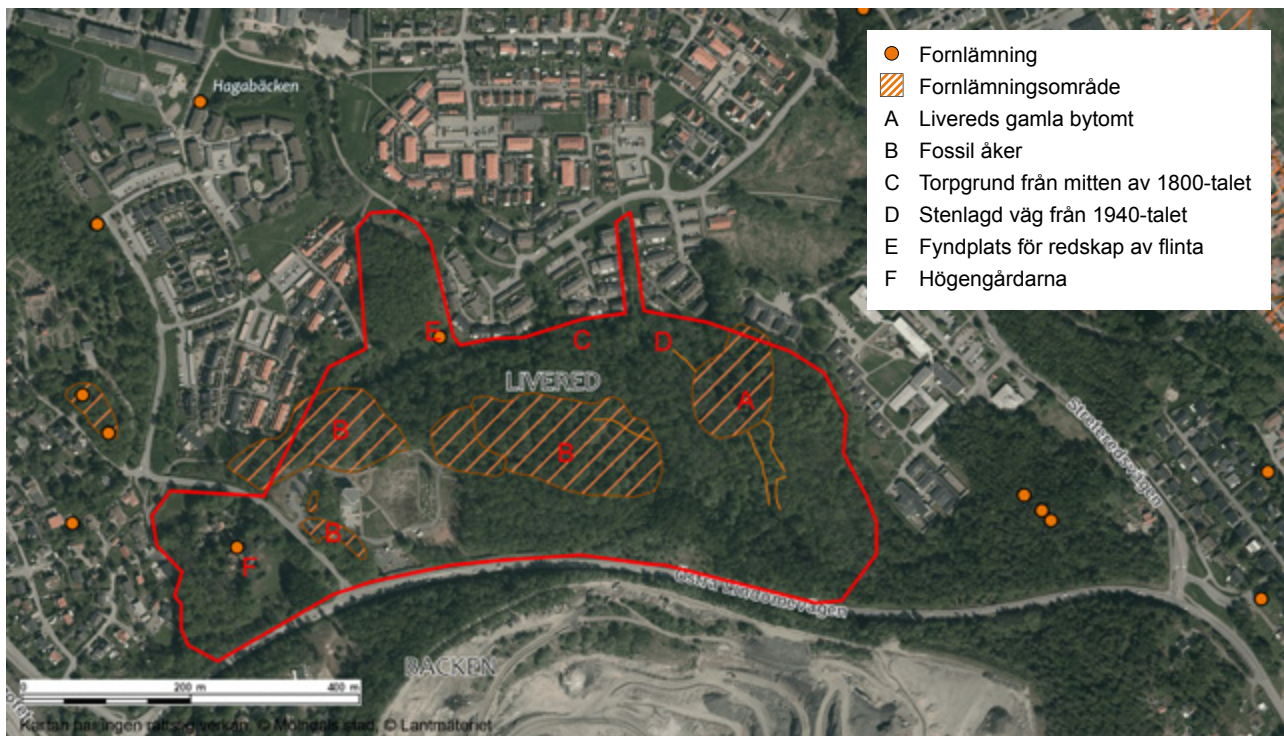
På en kulle i områdets östra del ligger Livereds gamla gårdstomt. Lämningarna i Livered täcker en ovanligt stor yta och är mycket varierade. De enskilda formerna är tydliga och kan i de flesta fallen upptäckas utan större förkunskaper. Mångfalden av äldre tiders lämningar kring den gamla gårdstomten skapar ett säregnet och oförstört kulturlandskap, där spåren efter århundraden av markutnyttjande bevarats in i vår tid.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Bebyggelsestruktur och byggnadstradition

Höengårdarna har ett för det äldre jordbrukssamhället typiskt läge i landskapet, på en ås som sträcker sig genom socknen. Bebyggelsen placerades på impediment i landskapet, för att inte ta brukbar mark i anspråk. Den inre gårdsstrukturen är ett annat viktigt karaktärsdrag.

Gårdsbebyggelsen ligger tätt eller är sammanbyggd kring en inre fyrkantig gårdsplan. En av de två gårdarna är kringbyggd med portlider och stenbelagd gårdsplan.

Gårdarnas bostadshus har genomgått en del förändringar men speglar ändå en äldre byggnadstradition med väl sammanhållna byggnadskroppar, stående locklistpanel och sadeltak med lertegel. De välbevarade ekonomibyggnader är en viktig del av områdets karaktär.

Jordbrukets kulturlandskap

Hela området är rikt på agrara lämningar som är karakteristiska för äldre tiders jordbruk. Högengårdarna omges av ett bevarat kulturlandskap med en mängd spår av äldre tiders jordbrukssystem, i form av stengårdsgårdar, åkrar och betesmarker. Dessa spår utgör en länk till det äldre agrarsystemet och är en viktig del av områdets historia.

I områdets östra del finns ett stort antal stenmurar och små röjda ytor för odling. Murarna är spår efter hägnader som höll betesdjuren borta från den sammanhängande åker- och ängsmarken. Runt de förr odlade ytorna finns också ett stort antal odlingsrösen, som ett minne av uppodling och åkermark. På den gamla gårdstomten finns också husgrunder från den tidigare bebyggelsen bevarade och i anslutning till dessa finns spår av kärnåkrarna.

Vid Livereds damm, belägen på den gamla utmarken, sträcker sig en välbevarad fägata bestående av två parallella stenmurar fram till Livereds gårdstomt hundra meter längre norrut. Här passerade djuren dagligen ut till utmarken i söder.

Skogen i områdets östra delar är starkt kulturpräglad. Kännetecknande för det är glest växande träd, täta hasselbuskage som gynnas på slättermark och flertalet hamlade träd.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse prövas med försiktighet.
- För att säkerställa möjligheten att uppleva områdets kulturvärden krävs att det sköts och att lämningarna vårdas och synliggörs. Informativ skyltning av kulturlämningarna gör att fler kan förstå platsens historia och betydelse.

Lagskydd

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

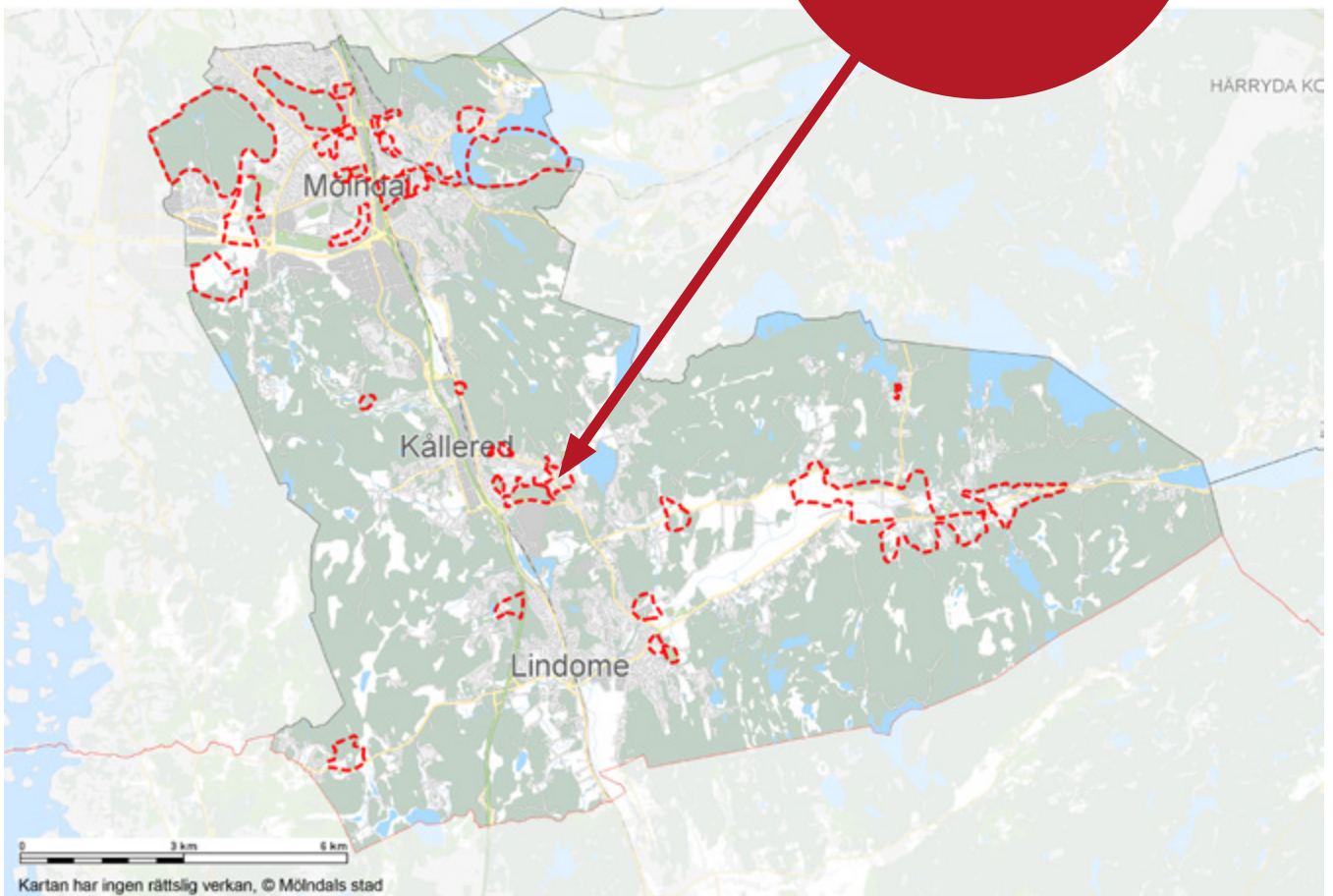
Vissa stenmurar i de östra delarna är skyddade i gällande detaljplan.

STRETERED, SAGÅSEN

20

**INSTITUTIONSOMRÅDE
I PARKMILJÖ**

20. STRETERED, SAGÅSEN

Stretered och Sagåsen har varit skol- och vårdhem för människor med funktionsnedsättningar. Verksamheten i området startade 1895, då den första anstalten öppnades, och levde kvar under ett helt sekel. Den avvecklades under början av 1990-talet. Institutionsbebyggelsen på Stretered har växt fram under lång tid och speglar tydligt olika arkitektoniska ideal, från sekelskiftet och fram till 1970-talet. Det är genom dessa årsringar som omsorgsvårdens utveckling kan avläsas. De i parkmiljön fritt placerade institutionsbyggnaderna är tydligt karaktärsskapande för området.

Varför är området viktigt att bevara?

Området berättar framförallt om utvecklingen av omsorgsvården för människor med olika typer av funktionsnedsättningar; från 1895 då Skolhemmet Stretered, eller Skolan för andesvaga å Stretered som det då kallades, startade – fram till 1970-talets nytänkande inom omsorgsvården med dagcenterverksamhet och gruppboheter.

Sedan den första skolbyggnaden uppfördes 1907 har området utökats, allteftersom behoven ökade och allteftersom vårdideologin förändrades. Bebyggelsen i området kan därför ses som en spegel över omsorgsvårdens historia och utveckling, både vad gäller boendeformer och verksamhetsinriktning. 1963-64 stod även det nya vårdhemmet Sagåsen klart söder om det ursprungliga institutionsområdet.

Under 1970-talet växte en kritik mot den äldre vårdverksamheten i samhället. Kritiken bottade i nya tankar inom omsorgsvården, där institutionsvården skulle ersättas av en mer öppen vård som anpassades till de individuella behoven. Som en följd av denna utveckling beslutades under mitten av 1980-talet att Stretered och Sagåsen skulle avvecklas.

Sedan området avvecklades som vårdinstitution har ett antal byggnader rivits och flera bostadsområden uppförts. Sagåsen utgör fortfarande ett institutionsområde, då Migrationsverkets förvar nu inryms där. Stretered och Sagåsen utgör tillsammans en miljö som har ett stort samhällshistoriskt värde.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Etablering i ett jordbrukslandskap

Lokaler för den ursprungliga anstalten i Stretered hyrdes av ägaren till gården Stretered. Gårdens ekonomibyggnader användes också av skolan då jordbruket var en del av verksamheten. Från det äldre agrara landskapet som då präglade området finns ett antal naturstensmurar som följt äldre vägsträckningar och fägor. Murarna utgör en länk till områdets tidigare funktion och utgör samtidigt värdefulla miljömässiga element i dagens landskap.

Bebyggelsens årsringar

Ett för området viktigt karaktärsdrag är den varierande bebyggelsen som vuxit fram under en lång period. Bebyggelsen speglar tydligt olika arkitektoniska tidsideal från sekelskiftet 1900 och fram till 1970-talet. Genom de bevarade byggnaderna kan vi förstå omsorgsvårdens historia både vad gäller boendeformer och verksamhetsinriktning.

En öppen parkmiljö

Byggnaderna inom området är placerade kring öppna grönområden, vilket ger området en karaktär av parklandskap. Det öppna parklandskapet har stora miljömässiga kvaliteter och bidrar samtidigt till att länka samman den varierande bebyggelsen till en helhetsmiljö.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse ska placeras så att områdets årsringar fortsatt är tydliga. Ny bebyggelse ska bära samtidens prägel så att nya årsringar är tydligt läsbara.
- Stengärdesgårdar bör bevaras.

Lagskydd

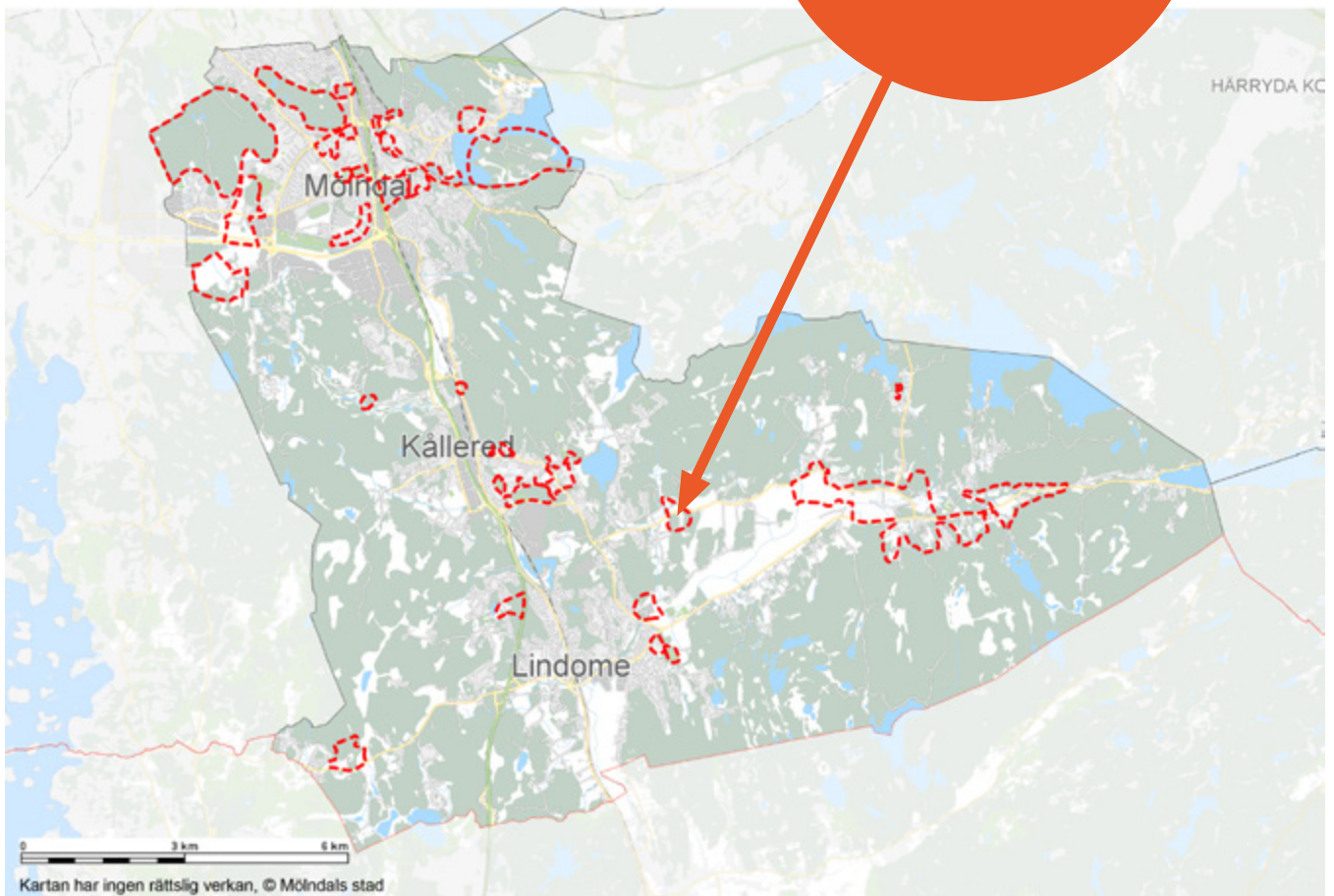
Delar av området omfattas av skyddsbestämmelser eller varsamhetsbestämmelser i gällande detaljplan.

DVÄRRED

21

**MONUMENTAL
STENÅLDERSGRAV**

21. DVÄRRED

I Dvärred finns kommunens mest välbevarade hällkista. Den är placerad som ett monument väl synlig i landskapet och har lockat till myter och berättelser genom årtusenden. De omkringliggande sluttande sandmarkerna med omgivande berg har varit torra och skyddade platser att bo på redan under stenåldern för mer än 4000 år sedan.

Varför är området viktigt att bevara?

Hällkistan, kallad Dvärgahuset, har i sig själv ett stort kulturhistoriskt värde. Som monument i landskapet har den lockat till myter och berättelser i flera tusen år. Förr trodde man att hällkistan var bostad för dvärgar, därav namnet "Dvärgahuset". Dvärred har fått sitt namn efter hällkistan och bynamnet betyder "röjningen vid Dvärgahuset".

I området kring graven finns dessutom flera boplatser. Vid arkeologiska undersökningar i två av dem påträffades fynd som flinta och keramik samt härdar och bevarade kulturlager. Boplatsernas ålder är osäker, och förmodligen har de återanvänts ett flertal gånger under förhistorisk tid. Det är dock fullt tänkbart att de har nyttjats som bosättning under den period som hällkistan uppfördes.

En hällkista är en grav som förekom under slutet av yngre stenåldern, omkring 2000 år före Kristus. Graven användes för upprepade begravningar. Intill den döde placerades föremål som man ansåg kunde behövas i livet efter detta. Några fynd från graven i Dvärred finns dock inte. Dessa har troligen försvunnit vid rovgravningar för länge sedan. Hällkistan är byggd av stora stenhällar. I en av gavelhällarna i stenkistan i Dvärred finns ett runt så kallat gavelhål. Traditionen med gavelhål är koncentrerad till nordvästra Götaland och saknar motsvarigheter i övriga Norden. Men liknande gavelhål finns även i norra Frankrike och Belgien.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Ett monument för stenåldern

Hällkistan är anlagd vid slättmarken och ligger centralt i området, i nära anslutning till vägen. Som monument har den i alla tider utgjort en viktig markering i landskapet. Det öppna omgivande landskapet är en förutsättning för att uppleva hällkistans mäktighet.

Ett förhistoriskt jordbrukslandskap

Boplatserna ligger i typiska lägen på svagt sluttande sandmark invid omgivande bergshöjder. I slutet av yngre stenåldern var ekonomin främst baserad på boskapsskötsel och småskaligt jordbruk. Lerslätterna i dalgången utgjorde goda marker för både slätter och betesdrift, och sädesodlingen bedrevs på de lättare sandjordarna vid sluttningarna mot slätten. Boplatserna i området har inga synliga lämningar eller markeringar ovan mark.

Det fortsatt öppna odlingslandskapet i området gör, med vetenskapen om boplatsernas lokaliseringar, det möjligt att förstå hur landskapet varit utnyttjat och organiserat under förhistorisk tid.

Framtida utveckling

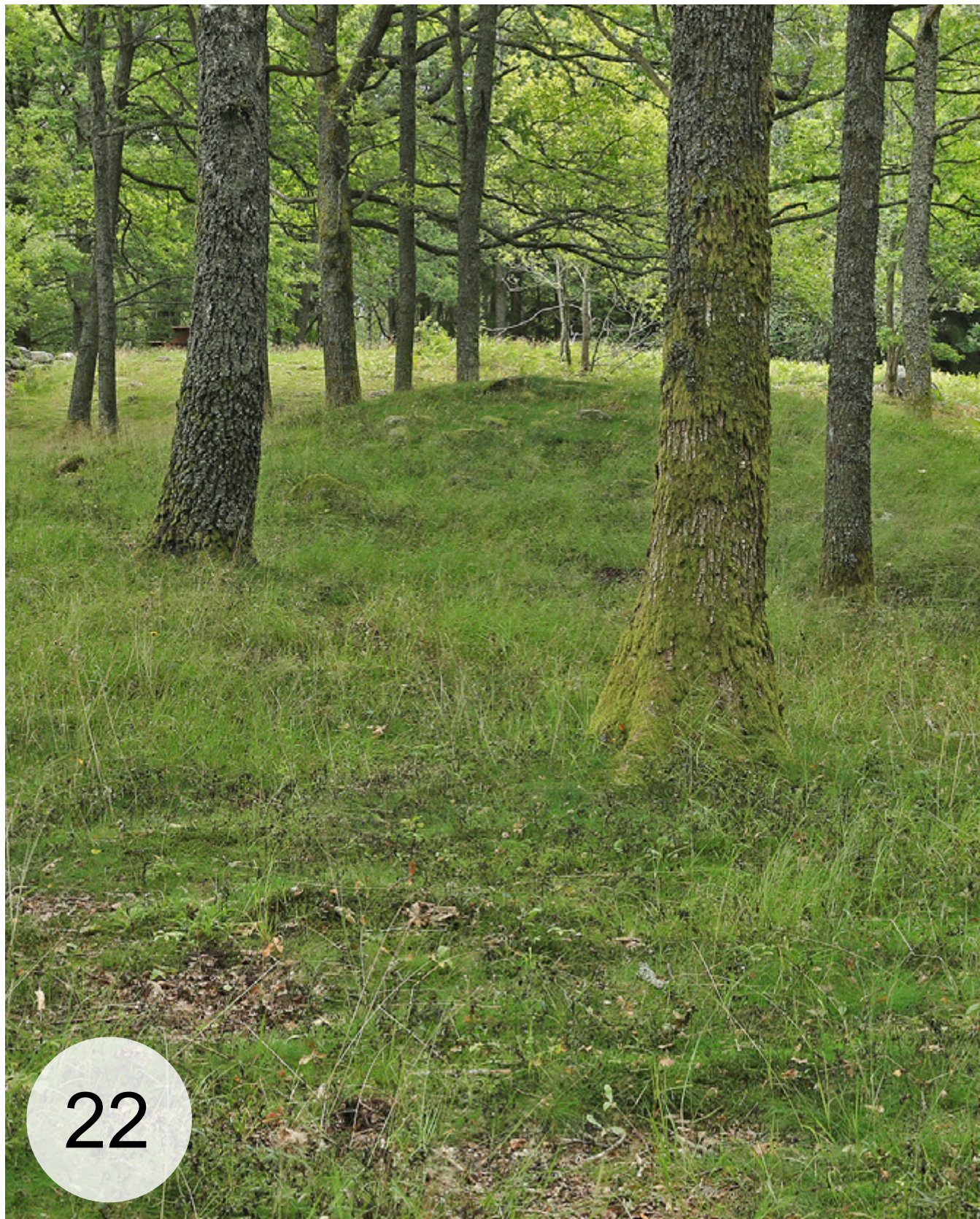
- Ett bevarande av det öppna odlingslandskapet är en förutsättning för upplevelsen av det förhistoriska landskapet som speglas i området. En förbättrad skyltning med information om området underlättar förståelsen av kulturmiljön.

Lagskydd

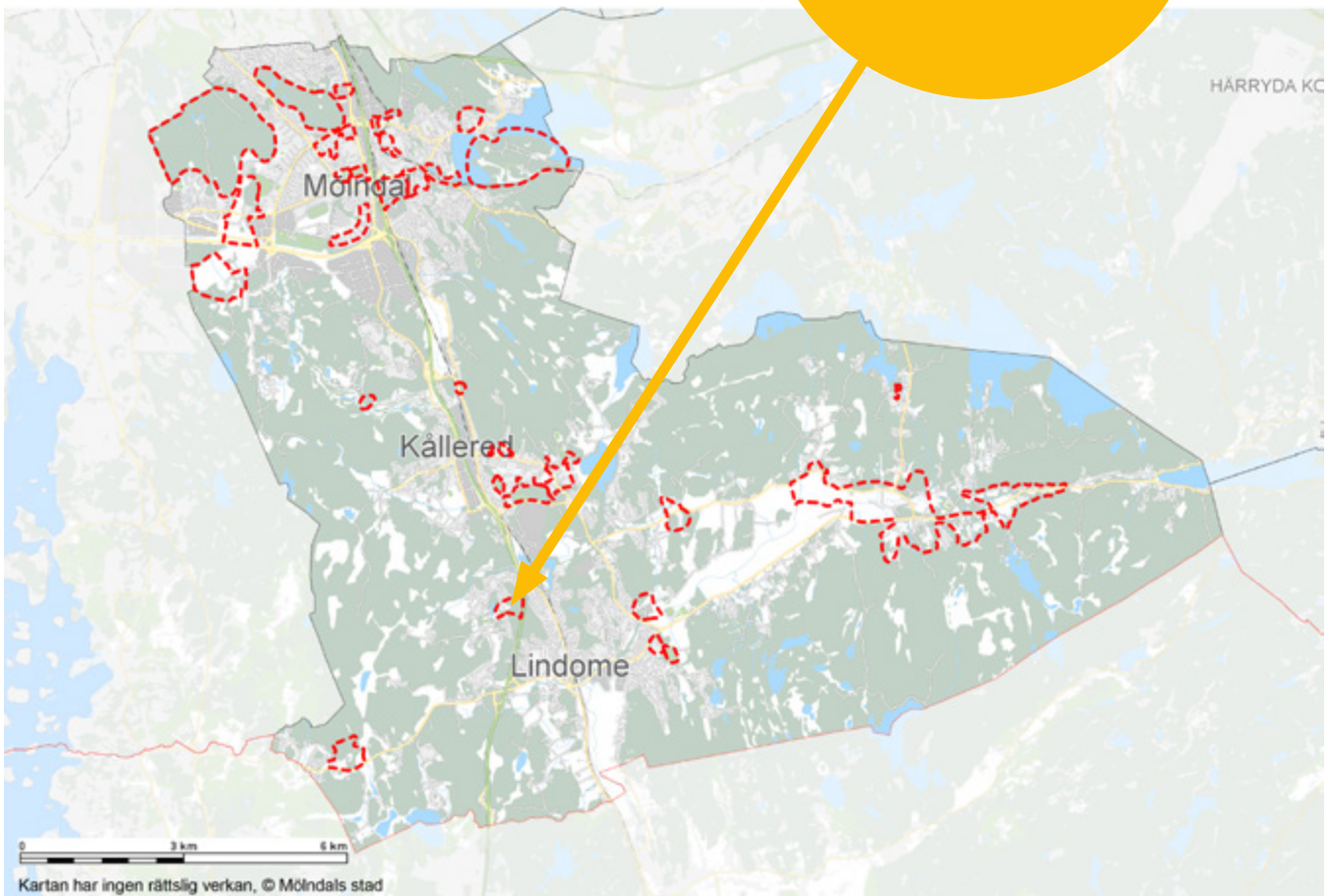
Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

FAGERED

22

**GRAVFÄLT I
NATURMILJÖ**

22. FAGERED

Fagered är en fornlämningsmiljö med mycket lång kontinuitet. Här finns lämningar från stenåldern och fram i historisk tid. Den ovanligt stora mängden ensamliggande gravar och gravfält tyder på att området använts av flera gårdar och byar. Den innehållsrika fornlämningsmiljön har fått sitt namn efter den lilla byn Fagered, vars gårdstomt förr var belägen några hundra meter längre västerut.

Varför är området viktigt att bevara?

På sydostslutningen av Karlabräcka, en moränhöjd som bildats av inlandsisen, har människor funnit lämpliga odlingsmarker och ett skyddat läge från havsvindarna sedan stenåldern. I det natursköna området finns kommunens bäst bevarade järnåldersmiljö med rester av en gammal hälväg, spår av äldre jordbruksmark och ett 40-tal gravar i form av s.k. högar och stensättningar. De tydliga lämningarna i typiska lägen i landskapet gör att området har ett stort pedagogiskt värde.

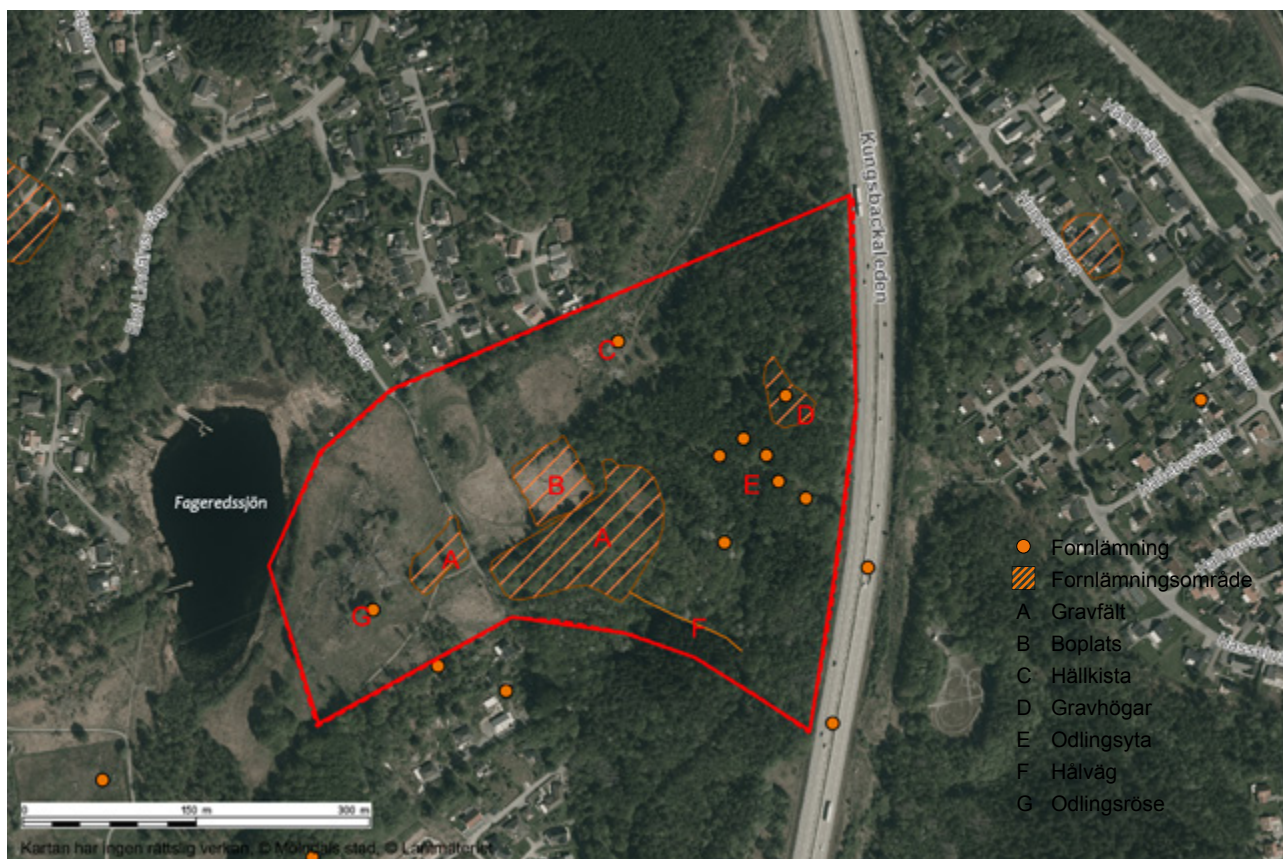
En hällkista i områdets norra del visar att området använts redan under stenålderns senare del. Men den rika mängden gravar från järnåldern som finns i området är kanske mest påfallande och berättar om att det var en framträdande bygd under denna tid. Öster och väster om gravfältet finns ytterligare gravar vilket talar för att gravfältet ursprungligen varit större. De mest framträdande, en hög och fem stensättningar ligger i betesmarken strax väster om det stora gravfältet.

Ett par hundra meter sydost om gravfältet låg tidigare ett ännu större gravfält, kallat "Soldathögarna". Detta undersöktes i samband med byggandet av E6:an på 1960-talet. Här påträffades över 120 begravningsplatser i 75 olika gravar av olika slag, vilket förstärker områdets centrala roll i bygden. Av denna miljö återstår idag inga synliga lämningar.

Den ovanligt stora mängden ensamliggande gravar och gravfält tyder på att området använts av flera gårdar och byar. Gravmiljön har med andra ord haft den omgivande bygden som "upptagningsområde". En gemensam begravningsplats, där man återkommande samlades för ceremoniella aktiviteter, bidrog till att stärka både identiteten och samhörigheten inom en grupp, liksom anknytningen till ett område.

Kanske har platsen under någon period också ingått i en bebyggelse- och maktpolitisk sfär av mer regional betydelse. Intressant i sammanhanget är förekomsten av en fornborg (Kålleröd 27:1), belägen cirka 800 meter längre norrut, utanför området.

I den delvis branta terrängen mellan ”Soldathögarna” och gravfältet uppe på ”Karlabräcka” ringlar sig en tydlig hålväg. Vägen är bitvis flera meter bred och närmare en meter djup, vilket tyder på hög ålder. Vägen passerar alldeles intill det stora gravfältet och viker sedan av i riktning mot Fagereds bytomt i sydväst. Sannolikt rör det sig om en mycket gammal väg som ursprungligen kan ha bundit samman de ceremoniella platserna i anslutning till gravmiljöerna i området.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Koncentrationen av gravar och gravfält

De många gravarna visar på lång kontinuitet och antyder att en viktig bygd hade etablerats här under järnåldern. Fem av gravarna utgörs av högar och resten av flackare stensättningar. Den största högen, som sannolikt också är äldst, ligger på gravfältets högsta punkt i nordost. Graven mäter hela 23 meter tvärs över och var sannolikt högre då den anlades än vad den är idag.

Placeringen i landskapet

Gravfältet är fint placerat på krönet av en långsträckt moränhöjd. Det är ett för järnåldern typiskt läge och bör ha erbjudit bästa tänkbara möjligheter till exponering ut över det omgivande landskapet.

Ytterligare spår av mänskliga aktiviteter

Hålvägen, äldre odlingsytor, odlingsrösen och de många stenmurarna visar på markutnyttjande fram i historisk tid.

Framtida utveckling

- Fortsatt fornvård med slåtter och skötsel av natur- och kulturstigen genom området. Området har förutsättningar att bli ett än mer uppskattat besöksmål genom informations- och marknadsföringsinsatser

Lagskydd

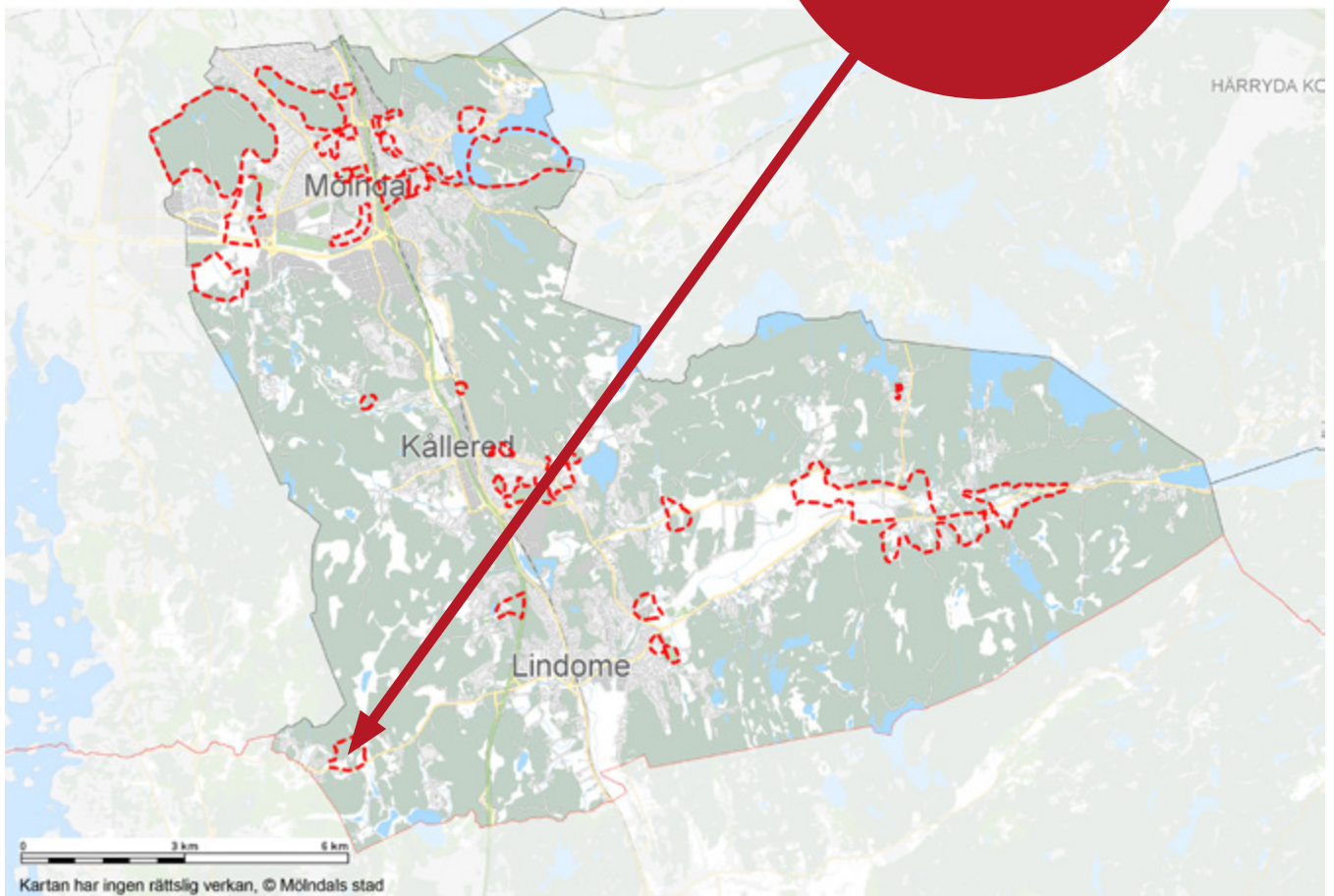
Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

KIMMERSBO

23

**ÅLDERDOMLIGT
KULTURLANDSKAP**

23. KIMMERSBO

Vid Kimmersbo har det småskaliga jordbruket skötts på traditionellt sätt under flera hundra år. Det gör att det än i dag går att se stenhägnader, åkerlyckor och fägator som har samma form och ligger på exakt samma plats som på 1600-talet.

Varför är området viktigt att bevara?

Området visar ett ålderdomligt och mycket välbevarat kulturlandskap. Byn Kimmersbo består bara av två gårdar. Dagens byggnader ligger där den äldsta kända gårdstomten låg. Gårdarna har sitt ursprung i en gård som omnämns redan i danska skattelängder från 1500-talet. Lindome socken, dit gårdarna tillhör, var danskt fram till 1645.

De skiften som genomfördes i byn under 1800-talet påverkade inte bebyggelsens placering, vilket gör att gårdarna ligger kvar i sitt ursprungliga läge. På grund av att även delar av marken i Kimmersbo förblev oskiftad har spår av det äldre jordbrukslandskapet bevarats. Åkerlyckor, stenhägnader och fägator i området utgör länkar till det äldre samhällets inhägnads- och jordbrukssystem. Sammantaget har miljön både ett stort upplevelsevärde och ett pedagogiskt värde.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Spår från det förindustriella jordbruket

Området ligger inom det stora naturreservatet Sandsjöbacka. Kulturlandskapet vid Kimmersbo är variationsrikt och ännu delvis präglad av bete. Här bedrevs ända fram på 2000-talet ett småskaligt jordbruk, och stora delar av den gamla utmarken betades. Detta präglar ännu miljön genom glest växande och varierad lövskog.

Ett viktigt karaktärsdrag för miljön är de många spår från det förindustriella samhällets jordbrukssystem som finns bevarade. Det finns flera små inhägnade trädgårdstäppor och åkerlyckor norr om gårdstomten. Runt de flesta löper vällagda stenmurar. Dessa återfinns med samma form och i samma lägen på den äldsta kartan över området från år 1692. Söder om bebyggelsen har ytterligare några lyckor tillkommit efter 1600-talet. I området finns dessutom väl bevarade stenmurar, odlingsrösen, fägator, betesmarker och djurhägnader.

En liten by i ursprungligt läge

Gårdarna ligger kvar i sitt ursprungliga läge då de jordskiften som genomfördes under 1800-talet inte påverkade bebyggelsens placering. Bebyggelsen ligger högt i terrängen och blickar ut över de gamla kärnåkrarna i det svagt böljande landskapet nedanför. Det är typiska gårdslägen med bebyggelsen placerad på mark som var mindre lämpad för odling.

Gårdsmiljön är starkt präglad av uppstickande berghällar och en varierad terräng. Flera stora lövträd bidrar till inramningen. Några av dessa, framför allt askar, är hamlade. Vid den norra gården står en stor, hamlad alm.

I närheten av bytomten syns spår av en äldre väg i det kuperade landskapet. Utmed vägsträckningen finns två äldre väghållningsstenar. Innan Spårhagavägen byggdes på 1930-talet var detta vägen till kyrkan men också förbindelsen mellan Lindome och kusten.

Kimmersbo, karta 1692.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Spåren från det förindustriella jordbrukssystemet ska bevaras.

Lagskydd

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

Området är beläget inom Sandsjöbacka naturreservat och omfattas av särskilda föreskrifter och skötselplaner.

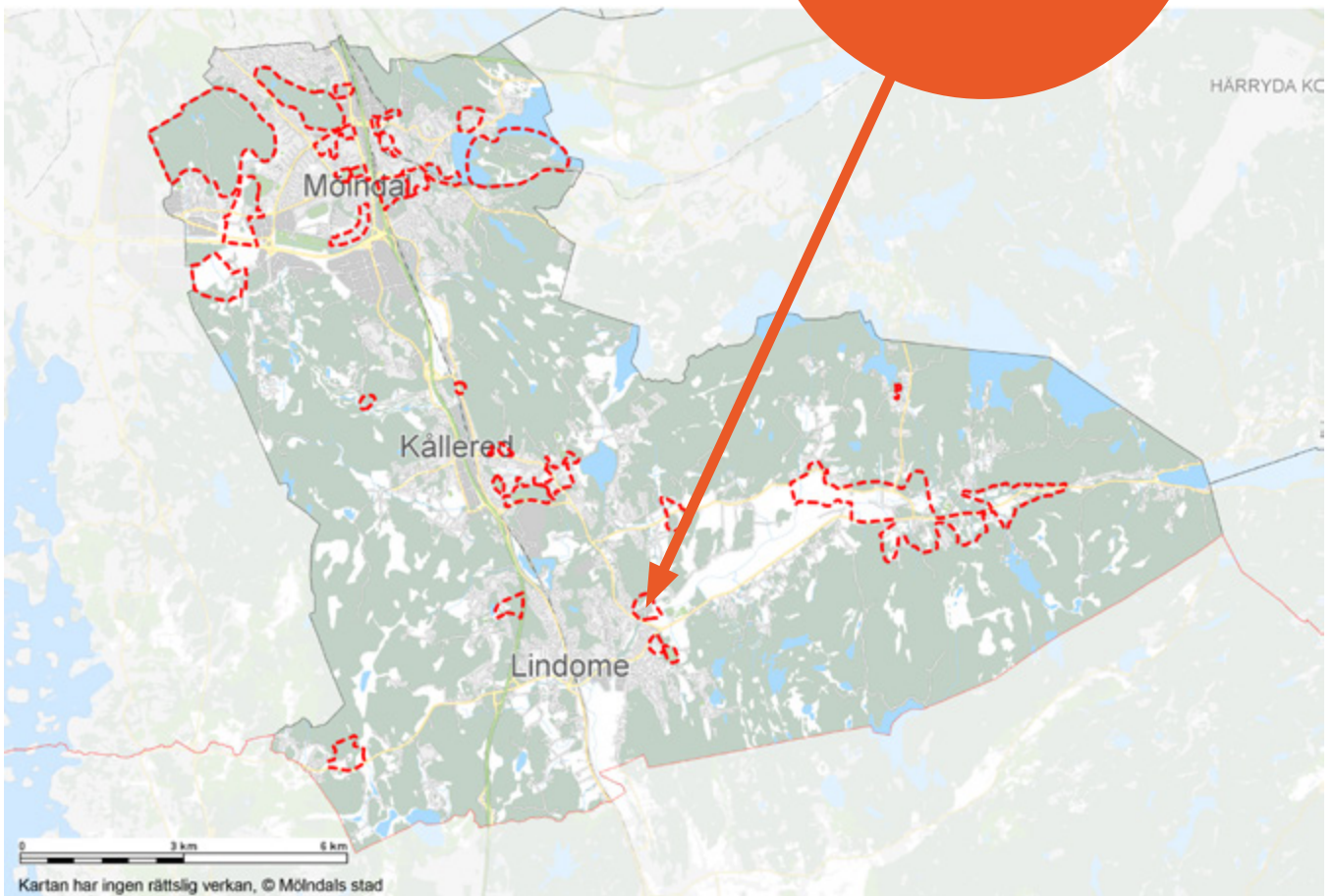
Kimmersbo, karta 1817.

ANNESTORP – INDUSTRIMILJÖN

24

**INDUSTRIMILJÖ I
JORDBRUKSLANDSKAP**

24. ANNESTORP – INDUSTRIMILJÖN

Ända sedan 1830-talet har området mellan Lindomeån och Annersåsen varit en plats som karakteriserats av textilindustrins byggnader i ett i övrigt öppet jordbrukslandskap. Det välbevarade spinneriet från 1907 och färgeriet uppfört 1937 visar tydligt på respektive tids industriarkitektoniska ideal. Fabriksområdet har under närmare 160 år utgjort bygdens största enskilda arbetsplats och många Lindomebor har, och har haft, en relation till platsen.

Varför är området viktigt att bevara?

Industrimiljön i Annestorp är ett område med både stort industrihistoriskt och lokalthistoriskt värde. Det är en storskalig industrimiljö placerad i ett öppet jordbrukslandskap.

1829 förvärvade ett engelskt handelshus en tomt i Annestorps by och anlade här ett spinneri. Att fabriken

uppfördes i Annestorp hängde samman med tillgången till billig mark, vattenkraft, arbetskraft samt direkt närhet till befintliga transportvägar. Fabriken fick namnet Anderstorp bomullsspinneri. I slutet av 1800-talet köptes den av bolaget August Werner & Co. Textilproduktionen upphörde 1968 men färgeriet, som anlades 1937, fortsatte fram till 1993.

Spinneriet var en av Hallands första fabriksanläggningar och kring den industriella verksamheten växte ett helt samhälle fram. Den tidiga fabriksetableringen kom att sätta sin prägel på Lindomes senare utveckling.

Fabriken blev en alternativ försörjningsmöjlighet till jordbruket och snickeriet. Majoriteten av de som arbetade inom den svenska textilindustrin var kvinnor, så även i Annestorp. Vid sidan av de kvinnliga arbetarna var det också många barn som arbetade där. Lokalthistoriskt utgör därför fabriksområdet en viktig del av Lindomes historia.

De befintliga byggnaderna utgör endast en bråkdel av den bebyggelse, som tidigare hörde till fabriksområdet, men vittnar ändå om en industrianläggning med lång kontinuitet.

De enskilda industribyggnaderna inom området utgör var för sig tydliga tidsmarkörer för textilindustrins olika utvecklingsfaser, och för industriarkitekturens utveckling under 1900-talet.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Industriarkitektur från olika tidsepoker

Spinneriet, uppfört 1907, är en tidstypisk industribyggnad från sekelskiftet 1900 där den rektangulära byggnadsformen kommer av produktionsprocessens behov av stora utrymmen.

Karaktéristiskt för byggnaden är de mönstermurade röda tegelfasaderna med stora småspröjsade fönster och utanpåliggande trapphus. Byggnaden har klassicistiska drag med segmentbågar över fönstren, en utkragning i form av en fris längs med takfoten och ett enkelt tympanonfält som kröner den västra gaveln.

Färgeriet uppfördes ursprungligen 1937 och byggdes ut 1951. Färgeriets sammanbyggda byggnadskroppar karaktäriseras av den storskaliga och strama funktionalistiska industriarkitekturen från 1930- och 1950-talen. Byggnaderna har i förhållande till spinneriet ett modernare formspråk med låga, utsträckta byggnadskroppar, släta gula tegelfasader, långa symmetriska fönsterband och sågtandstak. De låga byggnaderna kontrasterar mot pannhusets dominerande byggnadskropp och höga skorsten.

De befintliga byggnadernas höga arkitektoniska kvalitéer bidrar i hög grad till upplevelsen av området, och dess övergripande värden.

En industrimiljö i jordbrukslandskapet

Det omgivande jordbrukslandskapet, med välhävdat betesmark bidrar starkt till att karaktären av ett industriområde beläget i en jordbruksbygd har bibehållits.

Äldre solitärträd i form av ek tillsammans med äldre stengärdesgårdar och den gamla vägsträckningen längs Spinnmästarevägen gör att den historiska dimensionen fortfarande kan upplevas i området. Inom och i direkt anslutning till området finns flera fornlämningar.

Pannhusets högdal och skorsten tillsammans med spinneriet dominerar synfältet i den i övrigt småskaliga bebyggelsen i dalgången. Industribebyggelsens funktion som blickfång i landskapet är av stort kulturhistoriskt värde.

Framtida utveckling

- Ny bebyggelse underordnas de äldre industribyggnadernas funktion som landmärken.
- Ny bebyggelse anpassas till dalgångens sluttande sidor och placeras där minst ingrepp behöver göras avseende terräng, växtlighet och andra värdefulla element i kulturlandskapet
- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Stengärdesgårdar bör bevaras

Lagskydd

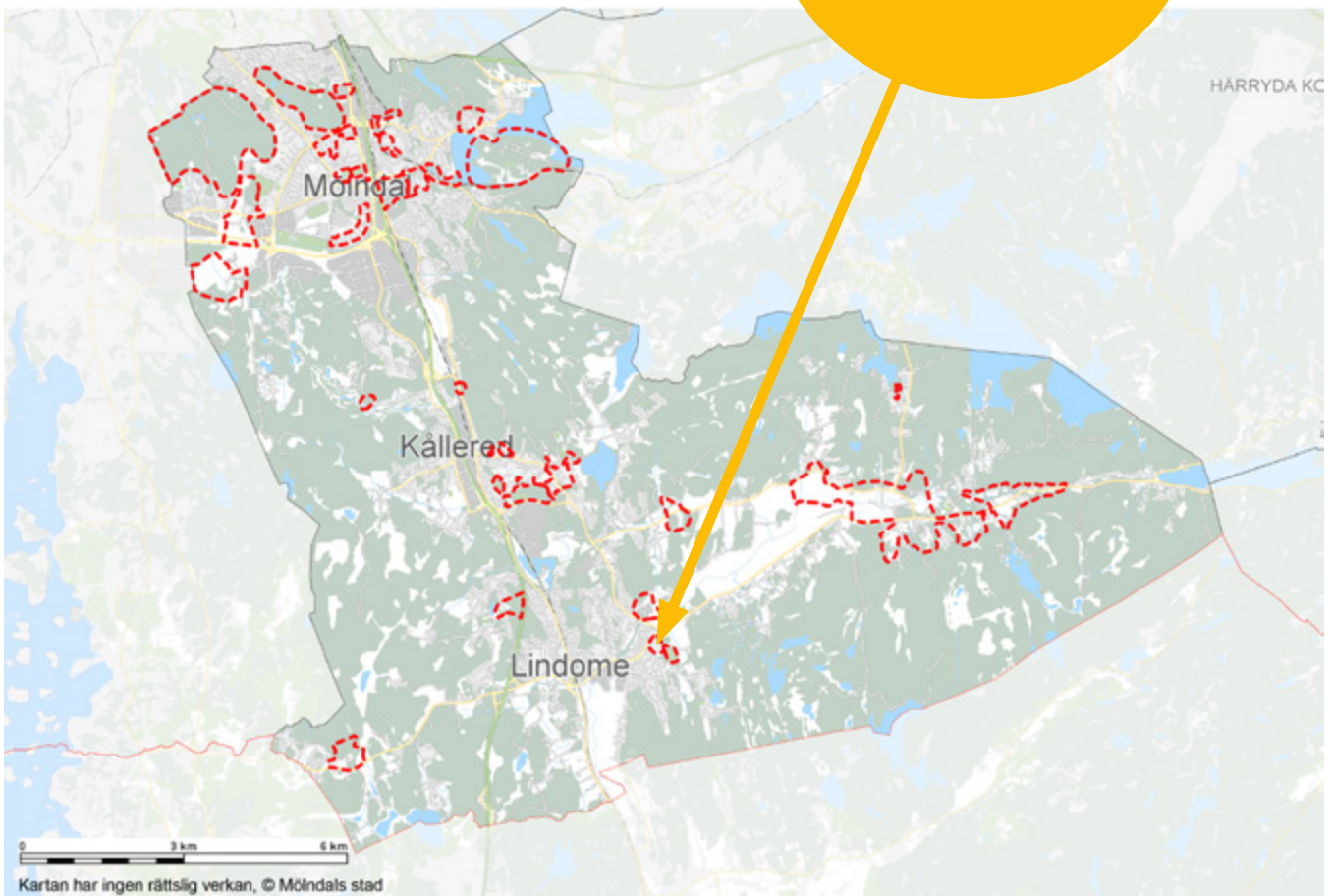
Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

SINNTORPSSKOLAN

25

**SKOLMILJÖ MED
TYDLIGA ÅRSRINGAR**

25. SINNTORPSSKOLAN

Bebyggelsen i skolområdet spänner över en period som omfattar mer än hundra år. Varje byggnad representerar en tidsepok såväl arkitektoniskt som skolhistoriskt. Området är intressant då det speglar skolväsendets utveckling från 1865 fram till idag. Från den första obligatoriska folkskolan fram till dagens moderna grundskola.

Varför är området viktigt att bevara?

Området är en renodlad skolmiljö som utökats i takt med såväl skolväsendets utveckling som den ökade befolkningen i Lindome. Miljön speglar skolans utveckling, från den första obligatoriska folkskolan fram till införandet av den moderna grundskolan och vidare det ökade behovet av förskola.

Bebyggelsen i skolområdet spänner över en mycket lång period. Den äldsta skolan uppfördes 1865 och det senaste tillskottet är en förskola som uppfördes 2012.

Då befintliga skolbyggnader har bevarats i samband med att nya har byggts skapar de enskilda skolbyggnaderna tydliga årsringar i bebyggelsen. Varje byggnad representerar på så vis både sin tids arkitektoniska ideal och skolsystemets förändringar.

En bit in på 1900-talet var det inte ovanligt att lärare försågs med bostad i samband med anställning. Ursprungligen låg lärarbostaden ofta i en del av skolbyggnaden men under tid förändrades det och bostaden förlades istället i nära anslutning till skolan. I området kan även denna utveckling upplevas genom den bevarade bebyggelsen.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

En sockenskola i trä

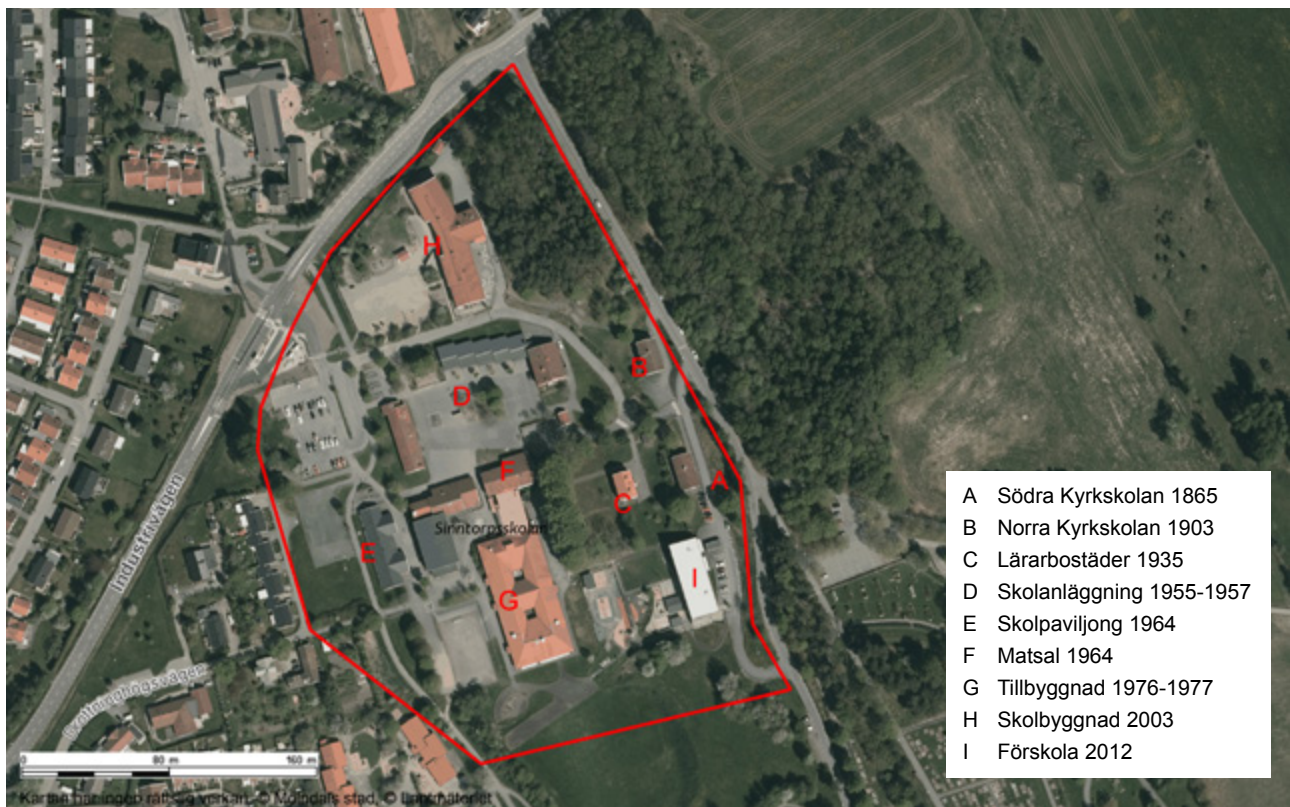
De två äldsta skolbyggnaderna i området är uppförda 1865 och 1903. Byggnaderna står i slänten utmed Barnsjövägen. De båda skolbyggnaderna är i 1½ plan, har naturstensgrund, träpanelfasader och flera höga sexdelade fönster. Det är två väl bevarade exempel på skolbyggnader som uppfördes i socknarna i och med folkskolans införande på 1840-talet.

Tegelarkitektur från olika tider

Skolbyggnaderna som uppförts i området mellan 1955 - 2003 är arkitektoniskt tydliga representanter för respektive tid. Gemensamma karaktärsdrag som präglar bebyggelsen är den relativt låga skalan i en till två våningar, de långsmala byggnadskropparna, tegelfasaderna i röda toner och sadeltaken. Dessa karaktärsdrag har sitt ursprung i den nya skolan som invigdes 1955 och som då var Lindomes modernaste skolanläggning.

En byggnad som gestaltningsmässigt utmärker sig från 1950-talet är den i vilken de fem nya klassrummen var förlagda. Det är en modernistisk byggnad där planlösningen kan avläsas exteriört. Den är uppbyggd

av fem byggnadsvolymer något förskjutna från varandra och med separata entréer. Formen följer funktionen vilket är ett typiskt grepp för sin tid. Betongglas, plåtdetaljer i koppar och markerade entrépartier är andra karakteristiska detaljer.

1964 uppfördes en ny skolpaviljong och skolmatsal. De nya tilläggen speglar såväl den snabbt ökande befolkningen i Lindome under 1960-talet som införandet av nioårig skola som beslutades 1962. En ökande befolkning var även orsaken till den stora tillbyggnaden som genomfördes 1976-77. Typiska karaktärsdrag för 1970-talets tillägg i området är större byggnadsvolymer, mer dominerande tak och den mörkare tonen i fasadteglet.

2000-talets skolbyggnader

Skolbyggnaden som uppfördes 2003 har fortsatt områdets tradition med röda tegelfasader. Byggnaden är postmodernistisk i sin utformning med en lätt krökt byggnadsform med loftgångar. Byggnadens röda tegelfasader bryts upp av stora fönsterpartier i en blå kulör.

I fortsättningen av Barnsjövägen söderut ligger områdets senaste tillägg, en förskola uppförd 2012. Byggnaden knyter an till områdets äldsta skolbyggnader genom dess träfasader men har i övrigt ett modernt uttryck med liggande trägrå panel och pulpettak klätt med plåt.

Skolgårdar

Karakteristiskt för skolgårdarna intill de på 2000-talet uppförda byggnaderna är en friare struktur, mer vegetation och i gestaltningen av uterummet har man i större grad arbetat med nivåskillnader. Detta är en skillnad från den äldre strukturen i området som utgår från 1950-talets skola. Byggnaderna placerades då så att en stor öppen skolgård skapades mellan husen.

Vegetationen som finns i skolområdet är trädgården kring den före detta lärbostaden. Den fristående träbyggnaden används idag som skollokal. Trädgården omgärdas av en naturstensmur och rader av höga träd.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse ska placeras så att områdets årsringar fortsatt är tydliga. Ny bebyggelse ska bära samtidens prägel så att nya årsringar är tydligt läsbara.
- Stengärdesgårdar bör bevaras.

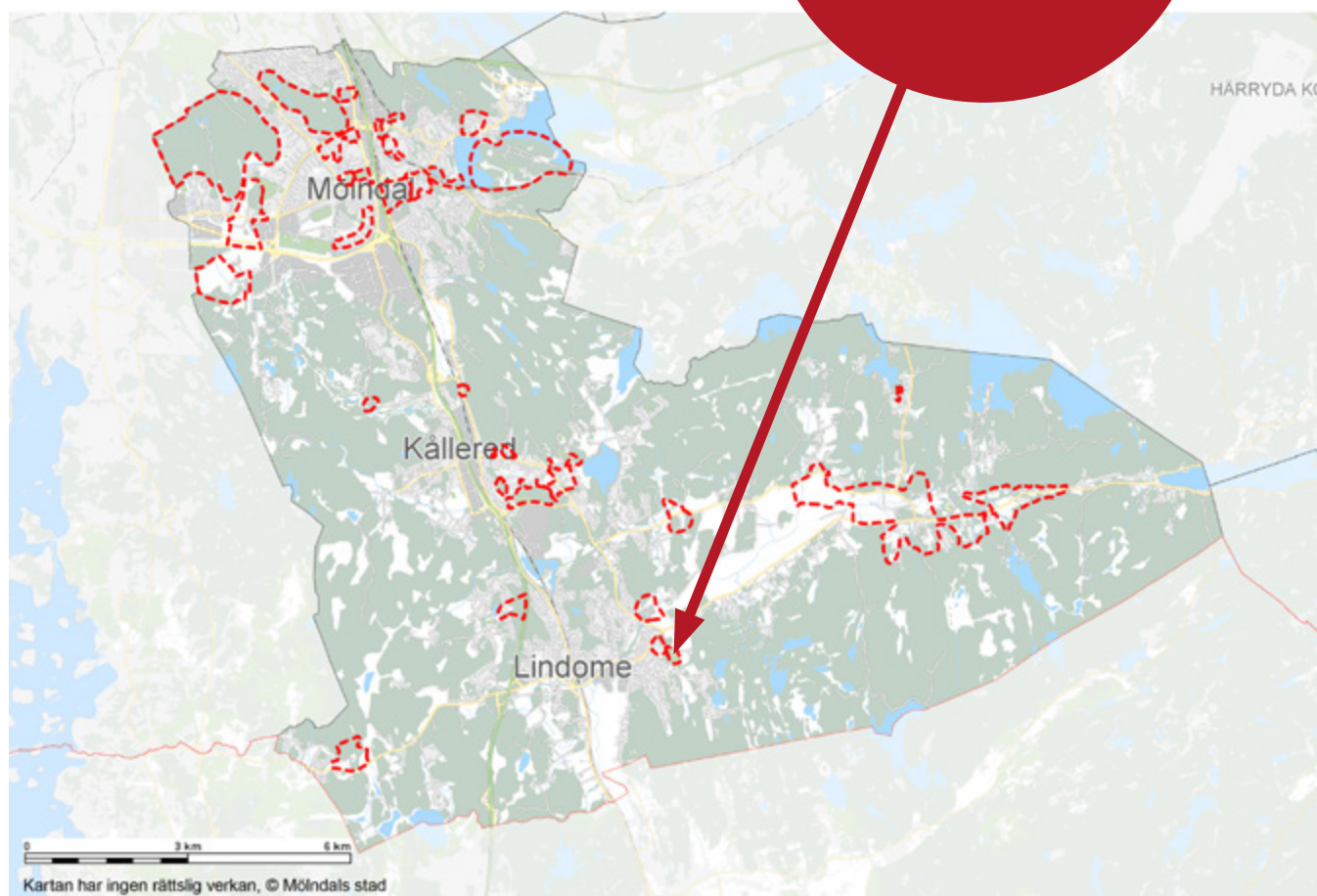
Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

LINDOME KYRKA

**KYRKAN SOM
LANDMÄRKE**

26. LINDOME KYRKA

Uppe på en hög ås, öster om Lindome centrum, ligger Lindome kyrka. Belägen på en plats med lång kontinuitet som kult- och begravningsplats. Kyrkans vitputsade fasader och höga torn syns vida omkring och fungerar som ett landmärke för centrala Lindome.

Varför är området viktigt att bevara?

Området kring Lindome kyrka har en långa kontinuitet som kult- och begravningsplats. Fornlämningarna, kyrkplatsens tydliga läge i landskapet och det sena 1800-talets stora kyrkobyggnad speglar platsens betydelse och utveckling genom årtusenden.

I närheten av kyrkan har fynd gjorts som vittnar om att området använts som begravningsplats sedan stenåldern. Ett stycke söder om kyrkan finns rester av en hällkista från stenåldern och norr om kyrkan finns flera bronsåldersrösen och högar, däribland de kända Drottninghögarerna.

Där kyrkan och kyrkogården nu är belägen har det troligtvis funnits ett större järnåldersgravfält. Rester av gravfältet finns kvar norr om den nuvarande kyrkogården.

Även inne på kyrkogården har en hel del fynd gjorts, bland annat ett bronsspänne från 700-talet.

Lindome kyrka invigdes 1885 och är uppförd på samma plats som en äldre kyrka med medeltida ursprung. På grund av de stora befolkningsökningarna under 1800-talet hade den gamla kyrkan blivit för trång, och byggnaden var dessutom i dåligt skick.

Till en början planerades för en utvidgning av den gamla kyrkan, men beslut fattades istället om rivning och endast delar av kyrktornet blev kvar. Den nya kyrkan ritades av arkitekt Adrian Crispin Peterson, en vid tiden känd kyrkoarkitekt som även ritat Fässbergs kyrka.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Medeltida läge i landskapet

Lindome kyrka har ett karakteristiskt läge för de medeltida kyrkorna. Den ligger högt på en ås, väl synlig i det omgivande landskapet. När kristendomen etablerades var det vanligt att de medeltida kyrkorna uppfördes på redan etablerade kultplatser, det rör sig ofta om centrala platser som haft stor betydelse för bygden. Det var ett sätt att manifestera och befästa den nya religionen.

Kyrkan ligger även längs med en gammal forntidsväg som löpte från Varberg, via bland annat Lindomeåsen, till Västergötland. Vägen hade stor betydelse under tidig medeltid, och längs med sträckan finns flera kyrkor av medeltida ursprung.

Kyrkans stilblandningar

Arkitektoniskt karakteriseras kyrkan av en blandning mellan nygotik och nyromanik. De nyromanska dragen, som rundbågade fönster och halvrund absid, har kombinerats med nygotikens rosettfönster och strävpelare. På så sätt har arkitekten skapat en kyrka som refererar till den äldre kyrkans utformning samtidigt som den fångar upp de för tiden rådande stilidealen i den nygotiska arkitekturstilen.

Inom området finns också ett mindre kapell, uppfört under slutet av 1980-talet, med en fasadbeklädnad av järnvitriolbehandlad träpanel. Dess gråa fasader smälter väl in i kyrkogårdsmiljön med murar och gravvårdar av natursten.

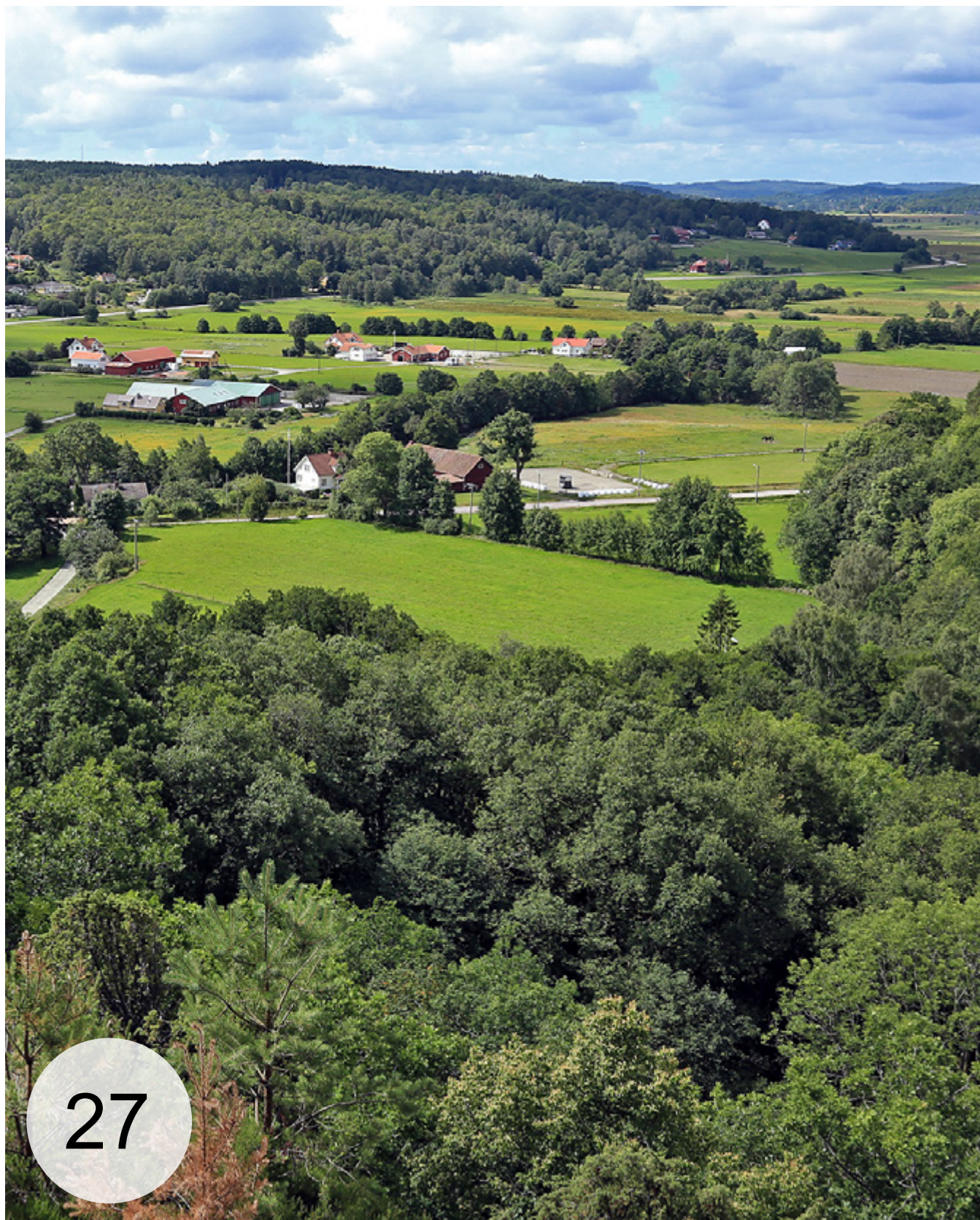
Lagskydd

Kyrkliga kulturminnen får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen enligt kulturmiljölagens 4 kapitel.

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

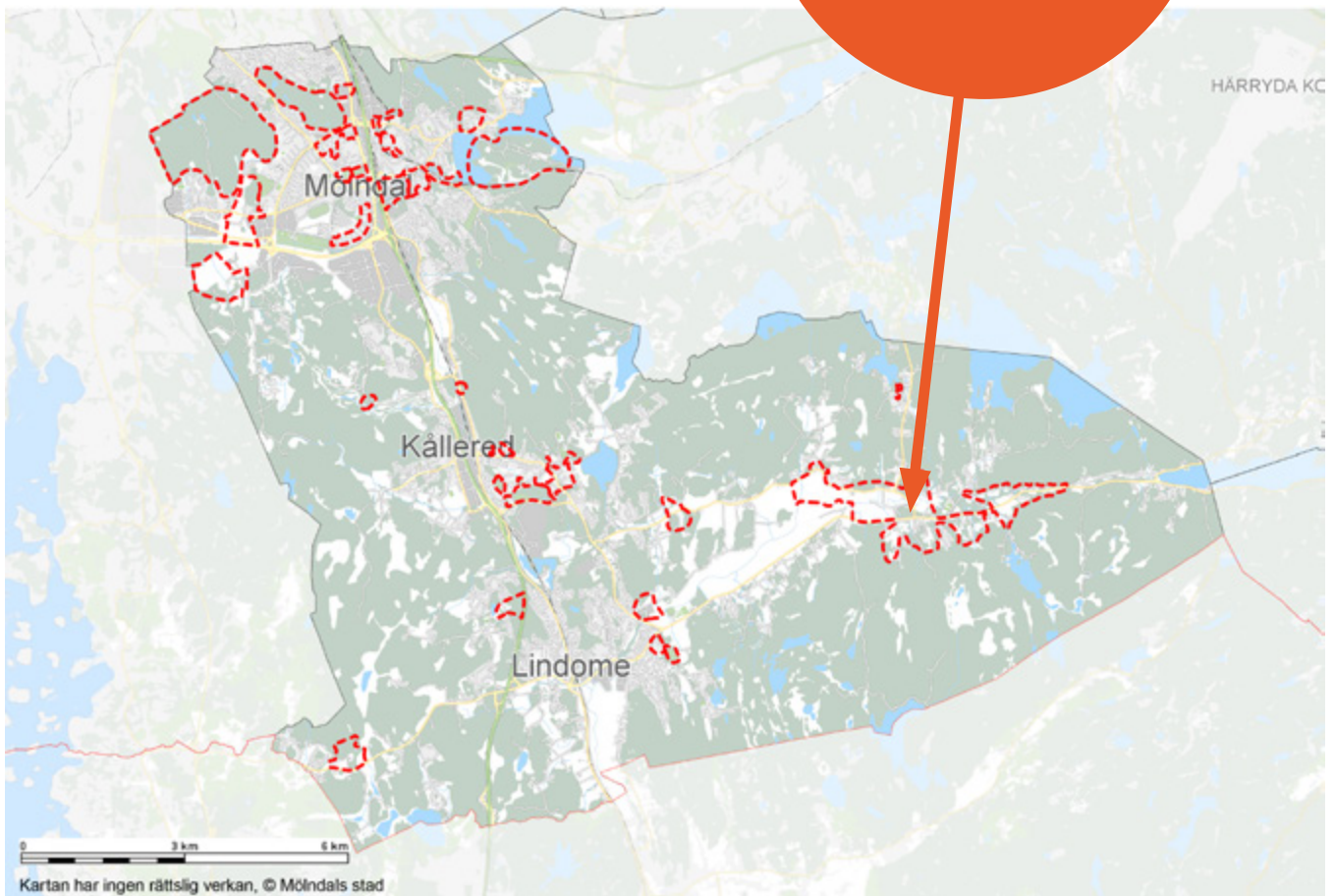

LINDOMEÅNS DALGÅNG

27

**ÖPPET
JORDBRUKSLANDSKAP
I DALGÅNGEN**

27. LINDOMEÅNS DALGÅNG

De sydöstra delarna av Mölndals kommun karaktäriseras av det öppna jordbrukslandskapet utmed Lindomeån. Vidsträckta vyer i dalgången över de brukade markerna, områdets mångfald av äldre bebyggelse och lämningar från äldre tiders jordbruk skapar stora upplevelsevärden. Områdets särpräglade bebyggelsestruktur med fristående snickeriverkstäder avviker från den mer övergripande strukturen i södra Sverige och utgör ett starkt lokalhistoriskt värde.

Varför är området viktigt att bevara?

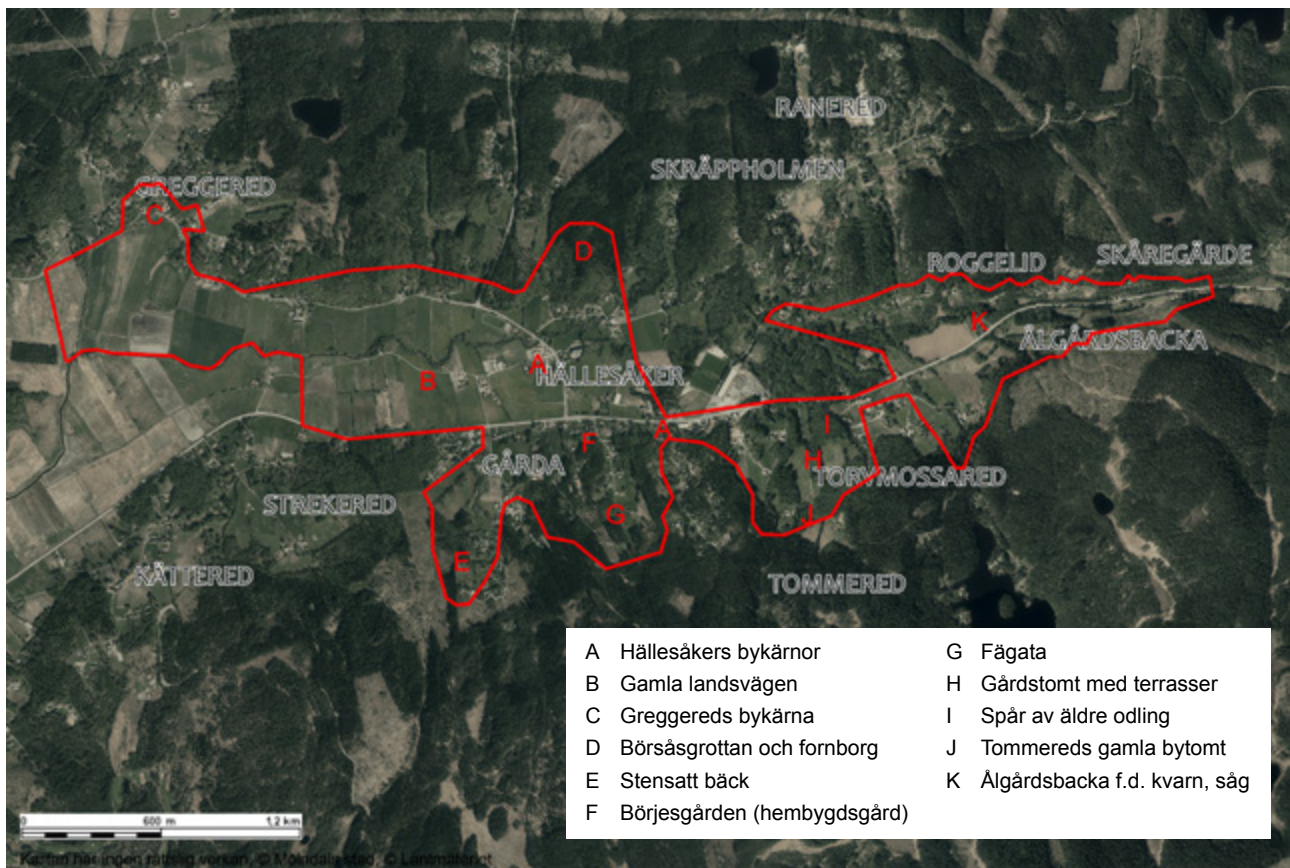
Den flacka dalslätten längs Lindomeån omgiven av höga bergsidor har satt tydliga gränser för markutnyttjande och bidrar till en storslagen landskapsbild.

Bebyggelsens placering i dalgången speglar den historiska bebyggelsestrukturen. Hällesåkers by var tidigt indelad i olika bebyggelsegrupper vilket förstärktes efter en storbrand i de centrala delarna på 1830-talet. Efter branden skiftades jorden och gårdarna placerades längs med den gamla landsvägen utmed ån, längs bergskanten i nordväst samt utmed den södra dalsidan vid nuvarande Hällesåkersvägen.

Gårdarna i Greggereds by flyttades inte ut vid laga skifte, därför ligger byns bebyggelse fortfarande samlad. Den brukade marken i dalgången präglas i stort av de ändringar av ägostrukturen som utfördes under laga skifte.

Det som särskiljer området från övriga liknande områden i norra Halland är den specialisering mot möbelsnickeri som skedde i Lindome och Hällesåker under 1700- och 1800-talen. Timmer från skogarna i öster kunde flottas på Lindomeån och kraften i vattnet kunde användas för att såga upp virket. Detta gav förutsättningar för att utveckla ett möbelhantverk som kom att bli känt i hela Sverige. Snickeriverksamheten var ett komplement till jordbruket fram till dess att den industriella möbelproduktionen slog ut möbelsnickeriet i området under det tidiga 1900-talet.

Gårdsstrukturen i området är relativt sluten, där manbyggnad och ekonomibyggnader grupperas kring en inre gårdsplan, en för norra Halland och Bohuslän vanlig gårdsstruktur. I Lindome kompletterades denna struktur ofta med en fristående snickeriverkstad, vilket bidrog till att skapa ett slutet gårdsrum.

På sluttningarna söder om Hällesåkers by finns ett öppet småskaligt kulturlandskap med delvis bevarade spår av äldre brukningsmetoder. Inom området finns en mångfald av lämningar i form av stenmurar, fågator, odlingsrösen, husgrunder, stensatta bäckfäror och kvarnlämningar. De vittnar om jordbrukets långa kontinuitet på platsen. Många av lämningarna är klassade som fasta fornlämningar. Området är rikt på fornlämningar i stort, de flesta är placerade längs sluttningar och i höjdlägen.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Det öppna jordbrukslandskapet i dalgången

Det öppna jordbrukslandskapet i Lindomeåns dalgång utgör en viktig del i områdets kulturhistoriska och miljömässiga värde. Området är en av få platser inom kommunen där det öppna jordbrukslandskapet fortfarande är bevarat i större skala. Den brukade marken utmed Lindomeåns meandrande åfåra är en viktig del i upplevelsen av området, och bidrar till landskapsbilden tillsammans med den bevarade agrara bebyggelsen.

Bebyggelsestruktur med lokala särdrag

Den äldre bebyggelsen inom området präglas i stort av de reformer som genomfördes vid laga skifte. Bebyggelsen är koncentrerad till de äldre bylägena, Hällesåker på Lindomeåns södra sida och Greggered på dess norra sida, samt mer spritt längs dalgångens södra sluttning. Längre upp i terrängen är bebyggelsen placerad närmare utmarken, vilket vittnar om boskapsskötselns historiska betydelse för områdets södra delar.

Något som särskiljer området, och utgör motivet för områdets lokalhistoriska värde, är det stora antalet snickeriverkstäder. Den övergripande gårdsstrukturen i norra Halland utgjordes av en delvis kringbyggd gårdsplan med friliggande manbyggnad och ekonomibyggnader i vinkel. Kring Lindome kompletteras gårdsstrukturen med en friliggande snickeriverkstad på många gårdar vilket skapat en platsbunden bebyggelsestruktur.

Agrar byggnadstradition

Områdets äldre bebyggelse är småskalig och byggd efter funktion, traditionsbunden vad gäller material, volym och kulörer. Bostadsbebyggelsen i området är av varierande ålder och storlek och har under åren genomgått en del förändringar. Gemensamma karaktärsdrag är väl sammanhållna byggnadskroppar i 1-1½ plan, träpanelfasader, sadeltak täckt med rött lertegel, två- eller treluftsfönster och få och enkelt utförda detaljer.

Ekonomibyggnaderna är även de av varierande ålder och storlek. De karakteriseras också av en traditionell utformning med faluröda fasader, vita fönsterbågar och sadeltak. Områdets många bevarade snickeriverkstäder fungerar idag ofta som mindre bostadshus och komplementbyggnader, men är i de flesta fall fortfarande rödmålade likt övriga ekonomibyggnader.

Småskaligt odlingslandskap i söder

Det småskaliga odlingslandskapet i områdets södra delar karakteriseras av placeringen i den sluttande terrängen och i mer utpräglade höjdlägen längst i söder. Här finns rikliga spår av äldre bruksformer, varav vissa i mycket välbevarat skick.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ny bebyggelse ska anpassas till områdets traditionella byggnadstradition avseende utformning och placering i landskapet.
- Ny bebyggelse längs sluttningarna ska placeras med hänsyn till områdets naturliga topografi.
- Ny bebyggelse prövas med stor försiktighet i dalgångens flacka delar.

Lagskydd

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagens 2 kapitel och får inte skadas. Lämningar får ej rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan länsstyrelsens medgivande.

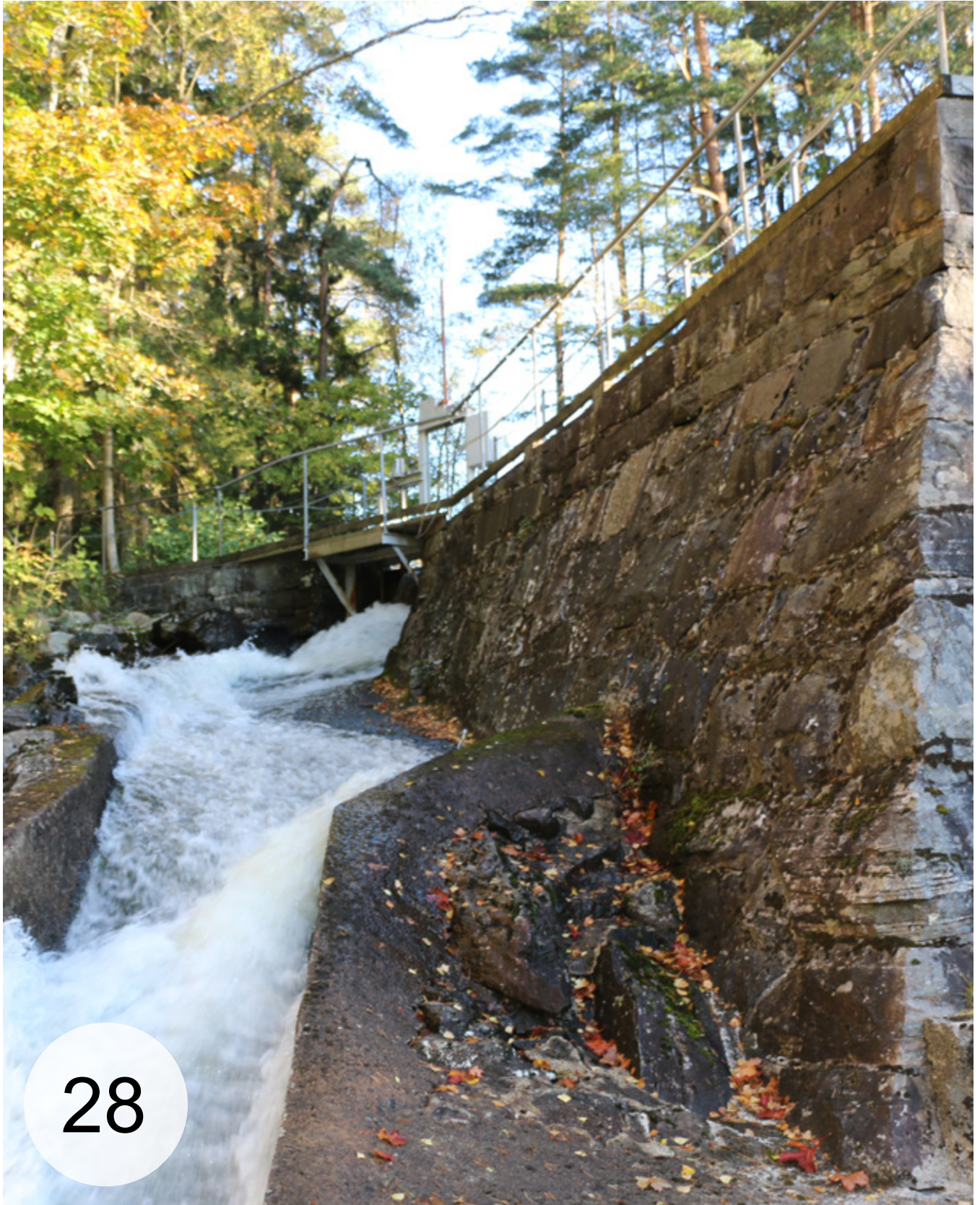

Hällesåkers by, karta 1763. Bebyggelsens placering i rött.

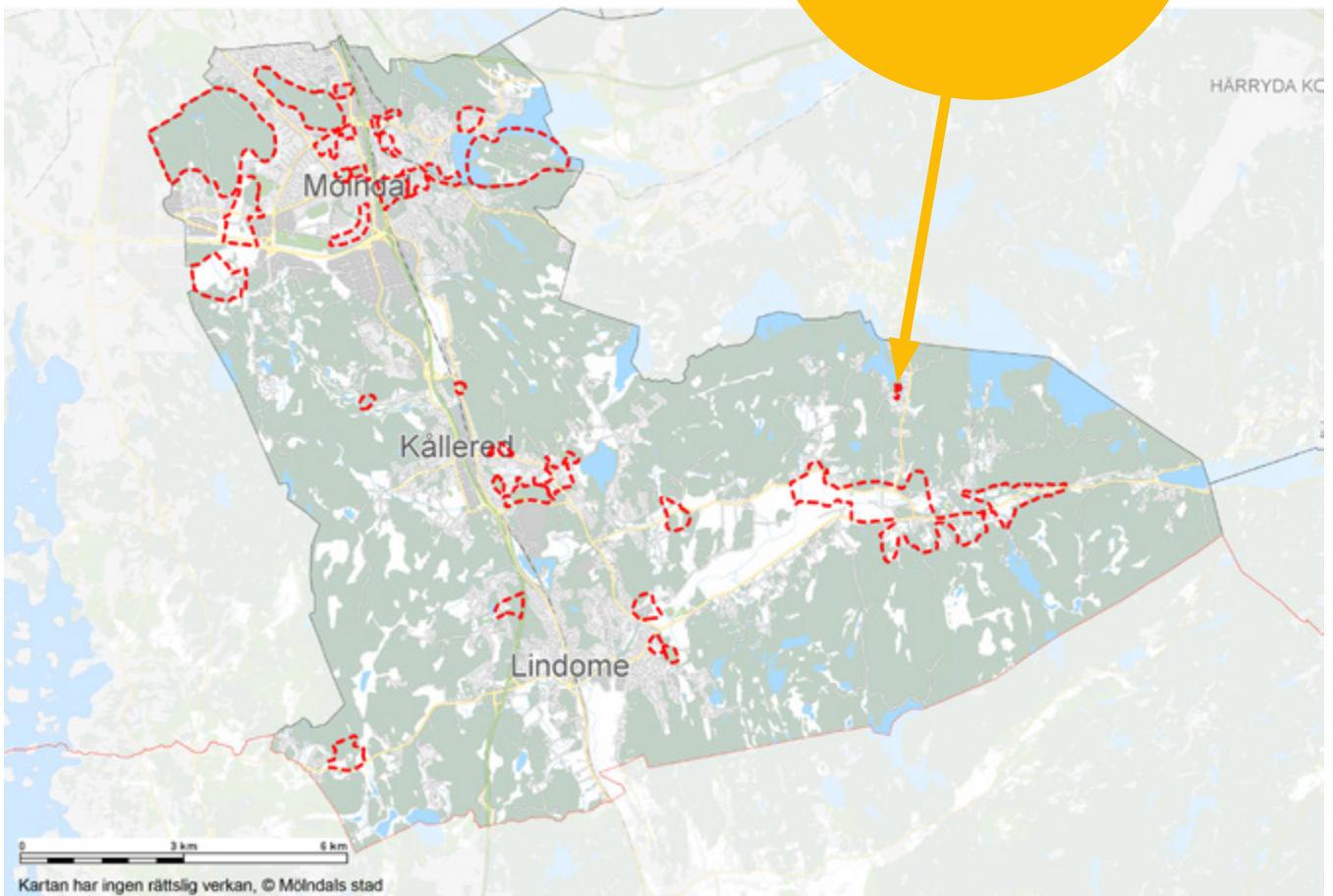

DJUPEDALA VATTENKRAFTVERK

28

**SMÅSKALIGT
VATTENKRAFTVERK**

28. DJUPEDALA VATTENKRAFTVERK

Strax nedanför Gravsjöns södra spets, där sjön smalnar av och övergår i Gravsjöbäcken, ligger Djupedala vattenkraftverk. Kraftverket togs i drift 1924 och var då Lindomes största eldistributör. Anläggningen är fortfarande i drift och utgör ett välbevarat exempel på landsbygdens småskaliga vattenkraftverk för elproduktion.

Varför är området viktigt att bevara?

Djupedala kraftverk berättar om den tidiga elektrifieringen på landsbygden. Det är en välbevarad helhetsmiljö där den ursprungliga anläggningskonstruktionen med dämme, vattentub, kanaler och kraftstationsbyggnad är bevarade.

Djupedala kraftverk är ett utmärkt exempel på landsbygdens tidiga elektriska vattenkraftverk och har såväl ett stort kulturhistoriskt som teknikhistoriskt värde.

Tekniken att använda vattenkraft för att driva el-turbiner var relativt ny under 1920-talet. Uppfinningen som sådan kom på 1870-talet, men till en början drevs turbinerna av ångmaskiner. Först under början av 1900-talet blir vattenkraft den stora drivkällan, och det är då som de svenska älvarna börjar byggas ut. På landsbygden använde man den vattenkraft som fanns i lokala sjö- och fallsystem för att utnyttja den nya tekniken.

Med elektriciteten kom ljus över landsbygden. Hushållen fick elektrisk belysning, och fotogenlampan ersattes med glödlampan; så småningom följde elspisar, kylskåp, dammsugare, tv-apparater etc.

I Lindomes snickeritåta bygder användes elektriciteten även som kraftkälla för att driva till exempel svarvar och bormaskiner i de många verkstäderna.

Viktiga karaktärsdrag och kvalitéer

Naturens förutsättningar

För att kunna använda den nya tekniken behövde kraftverken placeras på platser med tillräcklig fallhöjd. De naturliga fall som tidigare hade använts för kvarn- och sågdrift började istället utnyttjas för elproduktion.

Vid Gravsjöns utlopp bildas ett vattenfall på 17 meter, så de naturgivna förutsättningarna för ett vattenkraftverk är goda. Kraften i fallet har använts under lång tid, innan kraftverket byggdes hade både sågverk och kvarnar funnits på platsen.

En kraftkälla sedan 1924

Den karakteristiska kraftverksbyggnaden, murad i natursten, består av två byggnadskroppar. En lägre del som inrymmer turbiner, generatorer, manövertavla m.m. och en högre del som inrymmer ställverk och inmatningspunkt till elnätet.

Den cirka fem meter höga dammen med kraftiga murar av natursten, vattenrännor, kanaler med murar av sten och den långa trätuben i området är viktiga delar i anläggningens struktur.

Att hela anläggningen i det närmaste är intakt sedan uppförandet och att vattenkraftverket fortfarande är i drift har ett stort värde för kulturmiljön.

Framtida utveckling

- Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar ska utföras varsamt så att bebyggelsens karaktärsdrag inte förvanskas.
- Ändringar av dammanläggning, tub, rännor och andra konstruktioner kopplade till elproduktionen ska utföras med hänsyn till områdets kulturvärden.

Lagskydd

Området omfattas ej av något ytterligare lagskydd.

LAGSTIFTNING OCH NATIONELLA MÅL

Lagstiftning

Miljöbalken (MB)

Miljöbalken syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. I miljöbalkens miljöbegrepp ingår även kulturmiljön och i balken finns ett antal bestämmelser till skydd för kulturvärdena. I Sverige finns omkring 1700 områden som är av riksintresse för kulturmiljövården enligt miljöbalkens 3 kap.

Bevarande av värdefulla kulturpräglade landskap styrs med skyddsinstrumentet kulturreservat. I ett kulturreservat kan hela områdets natur- och kulturmiljövården skyddas och vårdas, inklusive byggnader, anläggningar, fornlämningar och mark. Även sådana värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner kan hanteras inom ramen för förvaltningen av ett kulturreservat.

MB 3 kap – Riksintresseområden

6 § Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas.

Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

MB 7 kap – Kulturreservat

9 § Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturreservat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. På ett sådant område ska bestämmelserna i 4-6 §§ tillämpas. Att det inom ett område finns en byggnad eller anläggning som är skyddad som byggnadsminne, kyrkligt kulturminne eller fornlämning enligt kulturmiljölagen (1988:950) hindrar inte att området förklaras som kulturreservat.

Plan- och bygglagen (PBL)

Lagen reglerar planläggning och bygglov. Plan- och bygglagen innehåller även förbud mot förvanskning av särskilt värdefulla byggnader. Vid planläggning ger lagen möjlighet för kommunen att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom specifika planbestämmelser. Lagen ställer också krav på fastighetsägaren att underhålla sin fastighet och att visa varsamhet och hänsyn till kulturhistoriska värden.

PBL 2 kap – Allmänna och enskilda intressen

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan,

PBL 8 kap – Förbud mot förvanskning

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

När blir en byggnad särskilt värdefull?

En utpekad byggnad i t. ex kulturmiljöprogram är bara en upplysning om att kommunen bedömer att byggnaden har sådana värden att den omfattas av förvanskningsförbudet. I beslut om bygglov måste byggnadsnämnden ta ställning till om byggnaden har sådana värden att den anses vara särskilt värdefull.

PBL 8 kap – Underhåll och varsamhet

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas... Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Gäller alltid! Kraven gäller alla byggnader och vid alla ändringar, både utvändigt och invändigt och oberoende av om en åtgärd är bygglovs- eller anmälningspliktig eller inte. Gäller även hela bebyggelsemiljöer. Detta gäller även om kommunen inte i förväg har tydliggjort varsamhetskraven.

Kulturmiljölagen (KML)

Kulturmiljölagens övergripande syfte är att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. I kulturmiljölagen finns bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen, kulturföremål och ortnamn.

KML 1 kap – God ortnamnsd

God ortnamnsd ska iakttas vid statlig och kommunal verksamhet och innebär bland annat att hävdvunna ortnamn inte får ändras utan starka skäl.

KML 2 kap – Fornlämningar

Fornlämningar är skyddade i enlighet med bestämmelser i lagen och får inte skadas. I lagen anges vad en fornlämning är, vilken utbredning en sådan har och hur tillståndsprövningen går till. Länsstyrelsen beslutar om fornlämningar och Riksantikvarieämbetet beslutar om fornfynd. Den som på något sätt vill ändra en fornlämning måste ha länsstyrelsens tillstånd.

KML 3 kap – Byggnadsminnen

Särskilt värdefulla byggnader, byggnadsmiljöer, parker eller trädgårdar kan skyddas som byggnadsminne. För att en byggnad ska kunna förklaras som byggnadsminne ska vissa kriterier vara uppfyllda. Vid byggnadsminnesförklaringen fastställs skyddsbestämmelser som syftar till att byggnaden eller miljöns kulturhistoriska värden och karaktärsdrag bevaras. För ändringar eller ombyggnader av ett byggnadsminne krävs tillstånd från länsstyrelsen.

KML 4 kap – Kyrkliga kulturminnen

Kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser uppförda före 1940 är skyddade som kyrkliga kulturminnen och får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen. Detsamma gäller även för vissa särskilt utpekade kyrkor och begravningsplatser uppförda efter 1940. Tillståndsplikten omfattar även kyrkornas interiörer och kyrkliga inventarier.

Nationella mål

Nationella mål för kulturmiljöarbetet

"Syftet med översynen av målen för arbetet med kulturmiljön är att skapa goda förutsättningar för ett offensivt kulturmiljöarbete som aktivt bidrar till ökad livskvalitet och att humanistiska perspektiv ges utrymme att påverka samhällsutvecklingen"

De nationella målen för kulturmiljöarbetet gäller sedan 2014. Målen ska styra de statliga insatserna på kulturmiljöområdet och vara vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå.

Genom målen har det skett en förskjutning – från en tonvikt på bevarande till hur kulturmiljöarbetet kan bidra till en hållbar samhällsutveckling. Det har blivit tydligare att kulturmiljöarbete befinner sig i en skärningspunkt mellan olika politikområden, såsom kulturpolitik, miljöpolitik och samhällsplanering och att behovet av tvärsektorielt arbete har ökat.

I enlighet med målen ska det statliga kulturmiljöarbetet främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljö som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas tillvara i samhällsutvecklingen

Nationella miljömål som berör kulturmiljön

Levande sjöar och vattendrag

Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.

Levande skogar

Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.

Ett rikt odlingslandskap

Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

God bebyggd miljö

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

AKTÖRER

”Ansaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas”

Kulturmiljölagen

Huvudaktörer

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är den myndighet i Sverige som ansvarar för frågor om kulturarvet och kulturmiljön. Myndigheten lyder under kulturdepartementet.

RAÄ leder och stödjer det nationella arbetet med att bevara, använda och utveckla kulturarvet så att de nationella kulturmiljömålen uppnås. Myndigheten förvaltar också nationella databaser för kulturhistorisk information så som Fornsök, Kringla, Samla, Aktuell Arkeologi, K-samsök och Bebyggelseregistret.

Riksantikvarieämbetet fördelar bidrag till länsstyrelserna som fördelar pengarna vidare till insatser för bland annat byggnadsvård, fornvård, kulturresevat och arkeologiska insatser. Myndigheten fördelar även bidrag till ideella organisationer och arbetslivsmuseer.

Länsstyrelsen i Västra Götaland

Länsstyrelsen i Västra Götaland har ansvar för det statliga kulturmiljöarbetet i länet. Länsstyrelsen ska verka för, och bevaka, att länets riksintressen för kulturmiljövården tillgodoses i den kommunala planprocessen.

Länsstyrelsen fungerar även som tillståndsmyndighet och har ett tillsynsansvar för fornminnen, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen. I kulturresevat beslutade av länsstyrelsen är de också förvaltare och ansvarar för vård och skötsel av värdena där.

Kulturmiljöfrågor i Mölndals stad

Mölndals stad har ansvar för kulturmiljöfrågor inom kommunen genom beslut, handläggning och rådgivning med utgångspunkt i miljöbalkens och plan- och bygglagens syfte att skydda kulturhistorisk bebyggelse.

Översiktsplanen är ett viktigt styrdokument för det kommunala kulturmiljöarbetet. Utifrån denna görs fördjupade översiktsplaner, planprogram samt detaljplaner.

En plats är i stort sett aldrig ett oskrivet blad. Överallt finns redan någonting som berättar om samhällsutvecklingen och historien eller som förmedlar en särskild karaktär. Därför är en kulturmiljöanalys ett viktigt förarbete inför en exploatering, för att ta reda på vilka värden som är viktiga att bevara och vilka karaktärsdrag som behöver finnas kvar.

Det långsiktiga skydd som kommunen har möjlighet att ge en byggnad är det som fastställs i en detaljplan i form av rivningsförbud. Men det finns flera möjligheter att reglera utformning av både nya och gamla byggnader samt miljön runtomkring så att en förändring respekterar, förmedlar och till och med förstärker de kulturhistoriska värdena.

Kulturmiljöprogrammets utpekande av vilka miljöer och byggnader som är särskilt kulturhistoriskt värdefulla är till hjälp för att avgöra när särskilda krav på varsamhet och förvanskningförbud skall ställas.

Kommunen har också ett ansvar som ägare och förvaltare av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer.

VEM GÖR VAD?

Övriga aktörer

Länsmuseerna och Västra Götalandsregionen

Länsmuseerna samlar, förvaltar och förmedlar kunskap om kulturmiljön genom utställningar och pedagogisk verksamhet. De agerar i vissa fall expertråd för länsstyrelser och kommuner i frågor som rör kulturhistoriska värden.

Västarvet är Västra Götalandsregionens förvaltning för natur- och kulturarvet med ett regionalt uppdrag att tillgängliggöra, levandegöra och förvalta det rika natur- och kulturarvet i regionen.

Register

Kulturmiljöer i Mölndals stad 2018	12
Annestorp – industrimiljön	110
Djupedala vattenkraftverk	128
Dvärred	98
Fagered	102
Forsåker – bruksområdet	70
Fässbergs by	30
Fässbergs kyrka	74
Hagåkersgatan, Häradsgatan m.fl.	26
Gunnebo	54
Kimmersbo	106
Kristinedals småhusområde	50
Kroksläatts fabriker	22
Kållereds kyrka	86
Lindome kyrka	118
Lindomeåns dalgång	122
Livered, Högen	90
Lunnagården	34
Mölndals kvarnby	64
Mölndals stadshus, Folkets hus och tidig centrumbebyggelse	38
Safjället	18
Sinntorpsskolan	114
Stretered, Sagåsen	94
Stridsvagnshinder och vägspärr	78
Svejserdalen, Lackarebäcks gård, Ekekullen	42
Vämmedals by	82
Västerberget, Sandås, Valås	14
Västra Enerbacken	46
Åby bostadsområde	60

